Enciklopedija vaikams

APIE LIETUVĄ

ALMA LITTERA

Enciklopedija vaikams

APIE LIETUVĄ

Enciklo

pedija vaikams

APIE LIETUVĄ

alma littera

Turinys

UDK 087.5:30 (474.5)
En-11

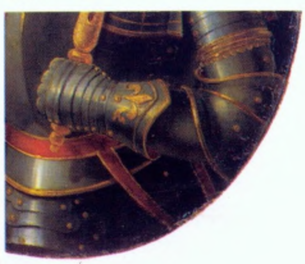
Tekstus parašė:
Viktoras Jakimavičius
Stasys Ivanauskas
Ričardas Kazlauskas
Albina Venskevičienė
Giedrius Viliūnas
Algimantas Patašius

Apipavidalino
Agnius Tarabilda
Redagavo
Albina Venskevičienė
Iliustracijas rinko
Raimonda Bateikaitė

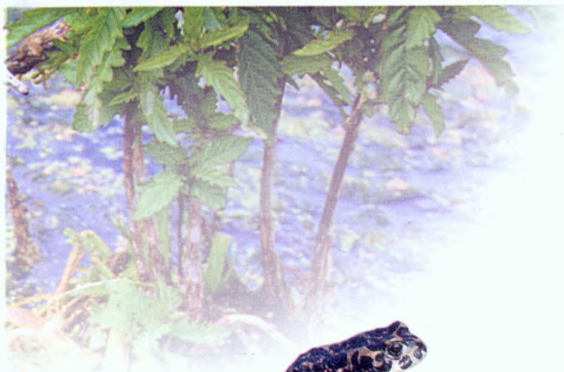
Leidykla dėkoja už pastabas ir pasiūlymus leidyklos „Alma littera" redaktorei Bronei Balčienei, Lietuvos muzikos informacijos ir leidybos centro vadybininkui Linui Paulauskiui, Lietuvos kinematografininkų sąjungos pirmininkui Gyčiui Lukšui, Lietuvos teatro sąjungos pirmininko pav. Lionginai Gudelienei.

ISBN 9955-08-096-5

Lietuvos Respublika

❸ Prezidento vėliava – tai purpuro spalvos audeklas, apjuostas geltona virvute. Vėliavos centre, abiejose pusėse, yra Lietuvos valstybės herbas. Jo skydą laiko skydininkai: baltas grifas ir baltas vienaragis. Grifas – erelio ir liūto hibridas, reiškiantis erelio akylumą, budrumą ir liūto jėgą, išdidumą. Vienaragio rage slypi jo protas. Šis gyvūnas simbolizuoja protingumą, toleranciją ir nekaltumą. Lietuvos herbą su skydininkais galime pamatyti Aušros Vartuose (XVI–XVII a.).

Mūsų valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika.

Piliečių teises ir laisves gina Lietuvos Respublikos Konstitucija, priimta 1992 m.

Aukščiausios valstybinės institucijos yra šios: **Seimas, Respublikos Prezidentas** ir **Vyriausybė, Teismas.**

❶ Valdo Adamkaus inauguracijos į prezidentus iškilmės Katedros aikštėje

Prezidentas – valstybės vadovas. Jį slaptu balsavimu renka Lietuvos piliečiai, sulaukę 18 metų. Prezidentas renkamas penkeriems metams. Jis sprendžia pagrindinius užsienio politikos klausimus, skiria ir atšaukia svarbiausius valstybės pareigūnus, paveda Ministrui Pirmininkui sudaryti Vyriausybę. Prezidentūra yra Vilniuje, Daukanto aikštėje.

Jeigu Prezidentas niekur neišvykęs, virš Prezidentūros iškeliama vėliava. Pagal rangą Prezidento vėliava yra antroji po valstybinės.

❷ Lietuvos Respublikos Seimo rūmai

Lietuvos Respublikos Seimas – aukščiausia valstybės valdžia, svarsto ir priima Konstitucijos pataisas, leidžia įstatymus. Jis renkamas ketveriems metams. Seime, Nepriklausomybės aikštėje stovinčiuose rūmuose, dirba 141 Seimo narys. Jie išrenkami balsavimu partijoms iškėlus savo kandidatus. 2001 m. Lietuvoje buvo apie 40 partijų.

Įstatymus vykdo, Lietuvos ūkiui vadovauja **Vyriausybė.** Ją sudaro **Premjeras** (Ministras Pirmininkas) ir ministrai. Kiekvienos šakos ministerija turi ministrą. 2001 m. Lietuvoje buvo 13 ministerijų.

Teismų sudarymą ir darbo tvarką nustato Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. Aukščiausiojo Teismo teisėjus ir jų pirmininką skiria ir atleidžia Seimas Prezidento siūlymu.

Konstitucinis teismas nagrinėja, ar Seimo priimti įstatymai neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

Kad būtų patogiau valdyti, Respublika suskirstyta į apskritis, rajonus, seniūnijas. 2001 m. Lietuvoje buvo 10 apskričių ir 44 rajonai. Apskritis susideda iš rajonų ir miestų. Net 12 Lietuvos miestų turi savivaldos teisę.

ŽODYNĖLIS

Konstitucija – pagrindinis valstybės įstatymas.

inauguracija – iškilmės, skirtos Prezidento ar kitų aukštų pareigūnų darbo pradžiai.

signataras – asmuo, pasirašęs ypatingos svarbos valstybinį dokumentą.

Lietuvos Respublikos prezidentai

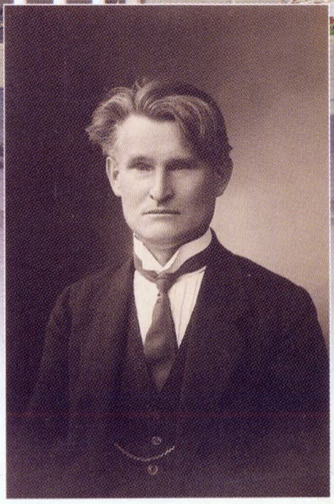
❹ *Prezidentūra Vilniuje*

Antanas Smetona
❺ *(1874–1944)*
Prezidentas 1919–1920, 1926–1940
1918 m. Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto signataras

Aleksandras Stulginskis
❻ *(1885–1969)*
Prezidentas 1920–1926
1918 m. Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto signataras

Kazys Grinius
❼ *(1866–1950)*
Prezidentas 1926 birželį–gruodį

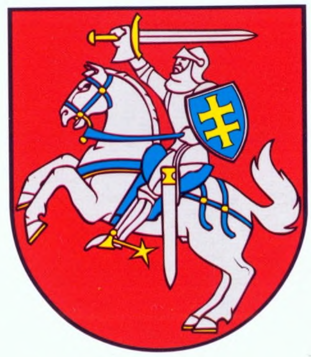

Algirdas Mykolas Brazauskas
❽ *(g. 1932) Prezidentas 1993–1998*

Valdas Adamkus
❾ *(g. 1926) Prezidentas nuo 1998*

Lietuvos valstybės simboliai

❸ *Lietuvos Respublikos herbas – Vytis*

Lietuva, kaip ir visos valstybės, turi savo simbolius – vėliavą, herbą ir himną.

❶ *Lietuvos Respublikos vėliava*

Be **„Tautiškos giesmės", Vyčio, Trispalvės** – lietuviai dar turi tautinius simbolius: **Gediminaičių stulpus** ir **Vyčio** (Jogailos) **kryžius.**

Jau XV a. piniguose yra iškaldinti Gedimino stulpai. Šitie stulpai buvo ir Vytauto Didžiojo antspauduose, nes tai jo asmens ženklas, vėliau tapęs visų Gediminaičių simboliu. Gediminaičių stulpai buvo ir Vyčio skyde. Tik 1440 m. į Vyčio skydą įdėtas Jogailos asmens ženklas – dvigubas kryžius. Nuo tada jis ir vadinamas Vyčio kryžiumi.

❷ *Majestotinis Vytauto antspaudas. Dail. K.W. Kielisiński, 1841 m.*

❹ *Lietuvos herbas su Jogailos dvigubu kryžiumi*

Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės vėliava buvo raudona su baltu Vyčiu. Tokia išliko per visą valstybės gyvavimą. Nepriklausomos Lietuvos metais ji buvo keliama prie Lietuvos Prezidento ir

❺ 1. *Kazimiero Jogailaičio ir*
2. *Vytauto denarai*

Ministrų Kabineto rūmų. Dabar vėliava – **Trispalvė.** Ji susideda iš vienodo pločio išilginių geltonos, žalios ir raudonos spalvos juostų. Tokią vėliavą 1918 m. patvirtino Lietuvos Taryba.

Geltona – saulės, gyvybės, taurumo spalva.

Žalia – Tėvynės laukų ir miškų, vilties spalva.

Raudona – narsumo, už Tėvynę pralieto kraujo spalva.

Šios spalvos dažnai vyrauja lietuvių tautiniuose audinių raštuose.
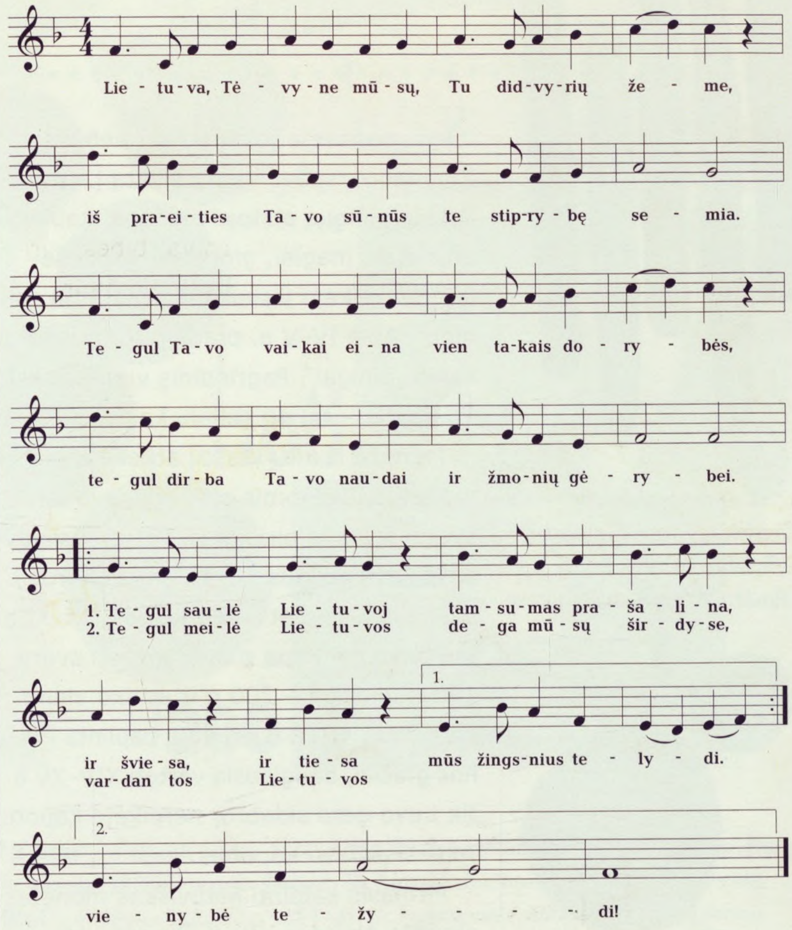
Pirmą kartą Trispalvė suplevėsavo 1918 m. lapkričio 11 d. Vilniuje, ant Valstybės Tarybos namų. Atkūrus Nepriklausomybę, Trispalvė Gedimino pilies bokšte iškelta 1988 m. spalio mėnesį.

Mūsų herbas – **Vytis.** Raudoname fone šarvuotas raitelis ant balto žirgo, šuoliuojantis ginti Tėvynės. Tai kovų už laisvę simbolis. Vytis yra vienas seniausių valstybės ženklų Europoje. Pirmą kartą kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės simbolis panaudotas 1387 m. Jogailos antspaude.

Lietuvos Respublikos himnas – Vinco Kudirkos **„Tautiška giesmė".** Ją 1898 m. išspausdino „Varpas", Lietuvos Respublikos himnu ji paskelbta 1918 m. vasario 16 dieną. Sovietų valdžios metais „Tautiška giesmė" ir visi Lietuvos valstybės simboliai buvo uždrausti.

Tautiška giesmė

Vinco Kudirkos eilės ir muzika

❻ *Lietuvos karaliaus Jogailos antspaudas, 1382 m.*

DAR ŽIŪRĖK
➲ 32 p. LIETUVOS VALSTYBĖ

Pinigai

❶ *Lietuviški ilgieji – lazdelės formos lydiniai. Sidabras, XIII–XIV a. Radimo vieta nežinoma*

❷ 1. *Jogailos pusgrašis*
2. *Vaclovo IV Prahos grašis*
3. *Stepono Batoro šeštokas, 1585 m.*

ŽODYNĖLIS

kapos (kapoti) – lietuviški sidabro lydiniai su įkartomis: atsikirsdavo sidabro pagal svorį. Iš mažosios kapos buvo kalama 30 Prahos grašių, iš didžiosios – 60. Ir dabar kapa – 60 vienetų.

Senų senovėje jokių pinigų nebuvo. Žmonės keisdavo vieną daiktą į kitą. Paskui pinigus atstojo akmens, kaulo ar metalo įnagiai, gintaras, papuošalai. Bet reikėjo visiems suprantamų „pinigų". Apie IV–V a. pradėjo formuotis kailio „pinigai". Pagrindinis vienetas buvo **kartis** – tai 40 sabalų kailiukų.

Pamažu iš kitų kraštų atkeliaudavo ir monetos. Bet jomis atsilygindavo tik svetimšaliams pirkliams. Patys susilydydavo jas į pailgus 10–15 cm sidabro lydinėlius. Taip atsirado **kapos.** IX–XI a. jau buvo dvi kapų rūšys: mažoji svėrė 100 g, didžioji – 200 g ir atitiko vieną kartį. Nuo XIII a. Lietuvoje paplinta Prahos grašiai, daugiausia vartoti XIV–XV a. Jie buvo gero sidabro, nereikėjo kapoti. Juos skaičiavo kapomis.

Pirmasis kaldinti lietuviškas monetas pradėjo Algirdas XIV a. Žmonės jas vadino „pinigais, pinigėliais". Pinigų kaldinimo data pirmą kartą monetose pasirodė Žygimanto Senojo laikais. Steponas Batoras įsakė monetose mušdinti Lietuvos ir Lenkijos herbus. Vėliau Lietuvoje ėjo lenkiški pinigai, paskui rusiški ir lenkiški, o XIX a. – Rusijos caro rubliai ir kapeikos.

Savus pinigus – **litą** ir **centą** – atsikūrusi Lietuva įvedė tik 1922 m. spalio 1 d. Lietuvos Banko valdytoju tada buvo paskirtas prof. V. Jurgutis, vadintas „lito tėvu". 1936 m. Kaune įsteigta valstybinė monetų kalykla gamino monetas iki sovietinės okupacijos (1940 m.).

❹ 1. *Keletas monetų, išleistų 1925–36 m.*
2. *5 litai. Lietuvos banko banknotas, 1929 06 24*
3. *1 rublis. TSRS banko banknotas, 1961 m.*
4. *1991 m. įvesti laikinieji pinigai – bendrieji talonai. Nuo 1992 10 01 paskelbti laikinaisiais Lietuvos pinigais*

❸ 4. *Žygimanto Augusto pusgrašis, 1550 m.*
5. *Jekaterinos II rublis*

1940 m. kovo 25 d. litas buvo uždraustas. Lietuvoje liko Sovietų Sąjungos rubliai, kapeikos ir červoncai.

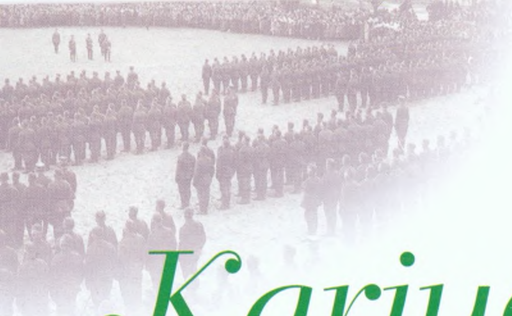
Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, kurį laiką buvo naudojami rubliai. Paskui nutarta išleisti laikinuosius pinigus „žvėrelius", „vagnorėlius". Kurį laiką jie cirkuliavo kartu su rubliais. 1993 m. sugrąžinti lietuviški litai ir centai.

❻ *Proginių monetų ir medalių kalimo presas*

❺ **1 litas** – *Žemaitė (1845–1921). Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė. Lietuvių rašytoja, klasikė. Antroje pusėje: Palūšės Šv. Juozapo bažnyčia. Aut. dail. G. Jonaitis.* **2 litai** – *Motiejus Valančius (1801–1875). Vyskupas, žadinęs tautinį aktyvumą, tikėjimą, blaivybę, rašytojas. Antroje pusėje: Trakų salos pilis. Aut. dail. G. Jonaitis.* **5 litai** – *Jonas Jablonskis (1860–1930). Iškilus Lietuvos kalbininkas, kalbos norminotojas, kalbos vadovėlių autorius. Antroje pusėje: P. Rimšos (1881–1961) „Vargo mokykla". Aut. dail. G. Jonaitis.* **10 litų** – *Steponas Darius, Stasys Girėnas. 1933 m. „Lituanika" skrido iš Niujorko į Kauną. Žuvo Soldine, Lenkijoje. Antroje pusėje: „Lituanika" virš Atlanto. Aut. dail. G. Jonaitis.* **20 litų** – *Maironis Jonas Mačiulis 1862–1932). Kunigas, poetas romantikas, kėlęs tautą nepriklausomybei. Antroje pusėje: Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejaus bokštas su kariljonu (archit. Vladimiras Dubeneckis) ir Laisvės statula, skirta 1918 m. Nepriklausomybės paskelbimui (skulpt. Juozas Zikaras). Aut. dail. J. Tolvaišis.* **50 litų** – *Jonas Basanavičius (1851–1927). 1918 m. Nepriklausomybės akto signataras, Lietuvos patriarchas, mokslininkas, politikas. Antroje pusėje: Katedros aikštė. Aut. dail. R. Bartkus.* **100 litų** – *Simonas Daukantas (1793–1864). Parengė ir išleido žodynų, lietuvių tautosakos rinkinių, parašė pirmąją Lietuvos istoriją lietuviškai. Antroje pusėje: Vilniaus senamiestis. Centre VU ansamblis su Šv. Jonų bažnyčia. Aut. dail. R. Valantinas.* **200 litų** – *Vydūnas (1868–1953). Filosofas, kultūros veikėjas, rašytojas. Antroje pusėje: Klaipėdos švyturys. Aut. dail. R. Valantinas.*

❼ *Lietuvos monetų kalyklos ženklas*

Kariuomenė

❶ *Priesaikos diena Ruklos Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Algirdo motodesantiniame pėstininkų batalione, 1997 m.*

Lietuvos kariuomenė – svarbiausia krašto apsaugos sistemos dalis. Įsakymas steigti Lietuvos kariuomenę išleistas 1918 m. lapkričio 23 dieną. Ta diena laikoma Lietuvos kariuomenės švente. Kuriamos kariuomenės pagrindą sudarė savanoriai.

1919 m. kovo 15 d. paskelbtas pirmas naujokų šaukimas. Reikėjo ginti kraštą nuo bolševikų. Lietuva teturėjo apie 3000 neapmokytų savanorių, ginkluotų prastais ginklais. Kėdainių kautynėse žuvo savanoris Povilas Lukšys, pirmoji auka kovoje su bolševikais. Alytuje, ant tilto per Nemuną, žuvo karininkas Antanas Juozapavičius. Jo vardu pavadintas tiltas Alytuje ir gatvė Vilniuje. Jaunai Lietuvos kariuomenei teko kovoti dar su lenkais ir bermontininkais.

❸ *Krašto apsaugos departamento Mokomojo junginio kariai. Vilnius, 1991 m.*

1940 m. Sovietų Rusijai okupavus Lietuvą, kariuomenė buvo performuota ir įjungta į sovietų armiją. Daug karininkų suimta ir išžudyta, daug išmirė Sibiro tremtyje. 1941 m. prasidėjus karui, organizuota lietuviškoji 16-oji divizija Raudonosios armijos sudėtyje.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, atsikūrė ir kariuomenė.

❷ *Lietuvos kariai kovose už Nepriklausomybę. Grupė 4-ojo pėstininkų pulko karių Lenkų fronte, 1920 m.*

❹ *Tarptautinių taikos palaikymo pajėgų misija. Lietuvos kariai. Bosnija, 1997 m.*

Dabar jaunuoliai, sulaukę 18 metų, šaukiami į karo tarnybą ir skirstomi po dalinius. Privalomoji karo tarnyba trunka 12 mėnesių.

Karys turi būti gerai pasirengęs, kad galėtų vykdyti kovines užduotis. Todėl kovinis rengimas yra pagrindinė kariuomenės veikla taikos metu.

❺ *Dragūnai. Klaipėdos 7-ojo dragūnų pamario gynybos batalione kariai pratybose, 1998 m.*

❼ *Karinių jūrų pajėgų fregata „Aukštaitis“*

❻ *Lietuvos Respublikos Prezidentą Valdą Adamkų ir ES užsienio politikos koordinatorių Chavjerą Solaną sveikina Garbės sargybos kuopa. Vilnius, 1998 06 17*

❽ *Karinių jūrų pajėgų lėktuvas virš Šiaulių, 1998 m.*

Karys susipažįsta su ginklais, mokosi šaudymo, rikiuotės. Jis išmoksta suteikti pirmąją medicinos pagalbą, naudotis kariniais žemėlapiais.

Lietuvos kariuomenę sudaro **sausumos pajėgos, karinės oro pajėgos, karinės jūrų pajėgos, krašto apsaugos savanorių pajėgos.**

Šiuo metu krašto apsaugos sistemoje tarnauja apie 100 karininkų, 300 kariūnų, 6000 profesinės tarnybos puskarininkių, seržantų ir eilinių, taip pat apie 3000 privalomosios tarnybos karių, 1300 civilių asmenų. Iš viso čia tarnauja ir dirba apie 10 600 žmonių. Yra karių, pasirinkusių nenuolatinę karo tarnybą krašto apsaugos savanorių pajėgose. Taikos metu kariuomenė saugo valstybės teritoriją, erdvę, teritorinius vandenis, ekonominę zoną bei karinius objektus, palaiko kovinę parengtį, rengiasi ir dalyvauja taikos operacijose ir misijose už Lietuvos ribų, stichinių nelaimių ir katastrofų atvejais padeda civiliams.

Pagrindinis kariuomenės uždavinys karo metu – ginklu ginti Lietuvos valstybę, jos nepriklausomybę.

1994 m. Lietuvos kariai pradėjo dalyvauti taikos palaikymo misijose. Misijose dalyvavo daugiau kaip 400 Lietuvos karių. Daugelis jų apdovanoti Lietuvos, Danijos ir kitų valstybių ordinais ir medaliais.

Lietuvos kariuomenės karininkus rengia Lietuvos karo akademija Vilniuje, o puskarininkius – S. Raštikio puskarininkių mokykla Kaune.

ŽODYNĖLIS

kariūnai – karo mokyklų kursantai.

taikos palaikymo misija – kariuomenės dalinių išdėstymas neramiuose pasaulio rajonuose, kur vyksta ginkluoti susidūrimai.

DAR ŽIŪRĖK

➲ 14 p. GEOGRAFINĖ PADĖTIS

➲ 37 p. NEPRIKLAUSOMA RESPUBLIKA

Geografinė padėtis

Lietuva Žemės rutulyje užima nedaug vietos. Nuo Kėdainių iki Šiaurės ašigalio apie 4000 kilometrų, o iki pusiaujo – 6000 kilometrų.

Kitoje Žemės rutulio pusėje, tiesiai „po kojomis", tyvuliuoja Ramusis vandenynas netoli Naujosios Zelandijos krantų.

Lietuvos **sienos** pažymėtos ženklais. Prie jų dieną naktį budi pasieniečiai. Pereiti ar pervažiuoti valstybės sieną galima tik nurodytose vietose – **muitinėse.**

Žemėlapiuose valstybių sienos žymimos tam tikrais brūkšneliais.

Lietuvos žemė, jos gelmės, vandenys, oro erdvė, apjuostos valstybės sienomis, sudaro **valstybės teritoriją.**

Mūsų valstybė turi kaimynų. Už šiaurinės sienos gyvena latviai. Siena su Latvija ilga – nuo Baltijos iki Drūkšių ežero. Latviai ir lietuviai vieninteliai išliko iš baltų grupės. Kitos giminiškos gentys – prūsai, kuršiai, jotvingiai, sėliai – buvo nukariauti, nutautėjo ir išnyko.

Lietuvos sienų ilgis kilometrais

su Gudija	650
su Latvija	576
su Rusija	270
su Lenkija	103
Pajūrio ilgis	apie 99

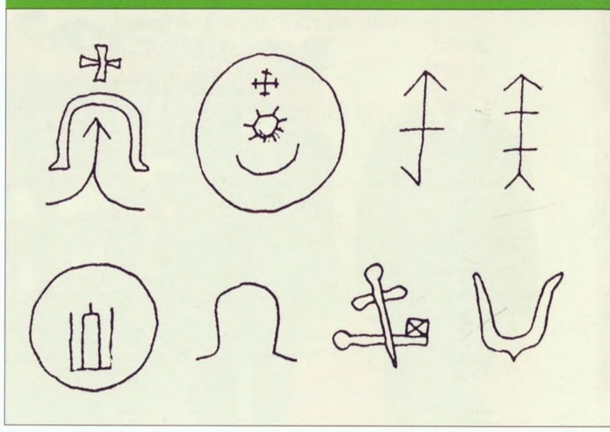
❶ *Baltijos pakrantė*

❷ *Akmuo, žymintis geografinį Europos centrą*

❸ *Valstybės sienos ženklas*

❹ *Ženklai, naudoti Lietuvos valstybės sienoms žymėti XIV ir XV a.*

Siena su Gudija (Baltarusija) pati ilgiausia ir labai vingiuota. Gudijoje yra lietuviškų kaimų.

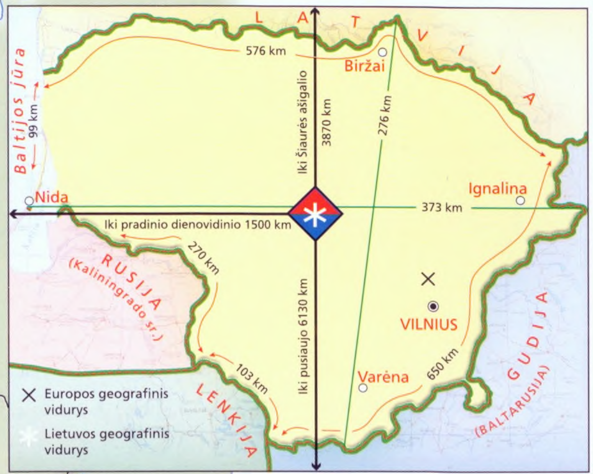
Ignalinos rajone yra giliausiai į rytus įsiterpusi Lietuvos dalis. Čia ir saulė pateka anksčiausiai. Ją Nidoje pamato tik po 24 minučių – ten yra labiausiai į vakarus nutolusi vieta.

Su Lenkija siena trumpa. Lenkijoje yra Suvalkų kraštas, 1920 m., kaip ir Vilniaus kraštas, Lenkijos atplėštas nuo Lietuvos. Ir dabar ten gyvena daug lietuvių. Seinuose gyveno ir dirbo poetas vyskupas Antanas Baranauskas.

Nuo Vištyčio ežero prasideda siena su Rusija, Karaliaučiaus (Kaliningrado) sritimi. Dalis to krašto yra Mažoji Lietuva, – Rytų Prūsija ir Klaipėdos kraštas, –

5 Lietuva tarp kaimyninių šalių

6 Lietuvos geografinė padėtis

ŽODYNĖLIS

siena – valstybės ribos. Ji pažymėta tam tikrais ženklais.

kurios pagrindą XVI a. sudarė lietuviškai kalbančių gyventojų žemės. Jose dar XIX a. gyveno lietuviai. Iš visų čia gyvenusių baltų susiformavo etninė grupė **lietuvininkai.** Šį kraštą valdė Prūsijos kunigaikštystė, vėliau Vokietija. Čia XVI a. ėmė plisti reformacija. Karaliaučiaus universitete mokėsi Martynas Mažvydas, parašęs pirmąją lietuvišką knygą.

Po Antrojo pasaulinio karo Mažoji Lietuva prijungta prie Sovietų Rusijos ir tapo Kaliningrado sritimi.

Lietuvai priklauso apie 99 kilometrus Baltijos kranto. Dvylika jūrmylių (22 km) nuo kranto yra teritoriniai Lietuvos vandenys. Jūroje valstybės sienas žymi plūdurai, o jas saugo sargybos laivais plaukiojantys pasieniečiai.

Lietuvos valstybės sienos ilgis apie 1700 kilometrų. Ji apjuosia 65 300 km^2 plotą. Jeigu kasdien dviračiu nuvažiuotume po 30 kilometrų, kelionei aplink Lietuvą prireiktų 56 dienų.

Išilgai Lietuvos iš vakarų į rytus – 373 kilometrai. Dviračiu pervažiuotume per 12 dienų. Skersai – iš pietų į šiaurę – 276 kilometrai ir keliautume 9 dienas.

7 Tilžė – Mažosios Lietuvos sostinė

Lietuvoje, į šiaurę nuo Vilniaus, maždaug ties 25-u Molėtų plento kilometru, yra geografinis Europos vidurys. Ten įkurtas skulptūrų parkas.

DAR ŽIŪRĖK

16 p. TERITORIJA IR GYVENTOJAI
20 p. LIETUVIŲ KALBA
22 p. TIKĖJIMAI
90 p. LITERATŪRA

Teritorija ir gyventojai

❶ *Gimdymo namuose*

Palyginkite, koks vidutinis gyventojų tankumas kitose valstybėse (žm/km^2).

Belgija	329
Lietuva	57
Lenkija	121
Estija	35
Suomija	15
Švedija	20

Lietuvos teritorija užima 65 300 km^2. Europoje yra apie 20 valstybių, mažesnių už Lietuvą.

XIIIa., kai kūrėsi Lietuvos valstybė, jos plotas buvo net 200 000 km^2.

Vytauto Didžiojo valdymo metais Lietuva užėmė 930 000 km^2 plotą.

Pagal dydį mūsų respublika yra vidutinė valstybė.

Miesto ir kaimo gyventojų skaičiaus kaita

Metai	Miesto gyventojai tūkst.	proc.	Kaimo gyventojai tūkst.	proc.
1939	695,5	22,9	2341,6	77,1
1959	1025,9	38,0	1670,8	62,0
1989	2486,8	67,7	1188,0	32,3
1998	2525,7	68,2	1179,1	31,8

XIII a. Lietuvoje gyveno apie 270–300 tūkstančių žmonių, tai sudarytų apie pusę šiandieninio Vilniaus žmonių. Valdant Vytautui, LDK turėjo 3,5 mln. gyventojų.

Antrojo pasaulinio karo metais Lietuva neteko apie 1 milijoną gyventojų. Daug žuvo kare ir pokario pasipriešinimo kovose, buvo išvežti į Vokietiją darbams, įkalinti ar ištremti į Sibirą. Daugelis, gelbėdamiesi nuo sovietų okupacijos, pasitraukė į Vakarus, įsikūrė kitose šalyse.

Po Antrojo pasaulinio karo ėmė augti Lietuvos miestai, pradėjo atgyti pramonė, reikėjo daugiau darbininkų, be to,

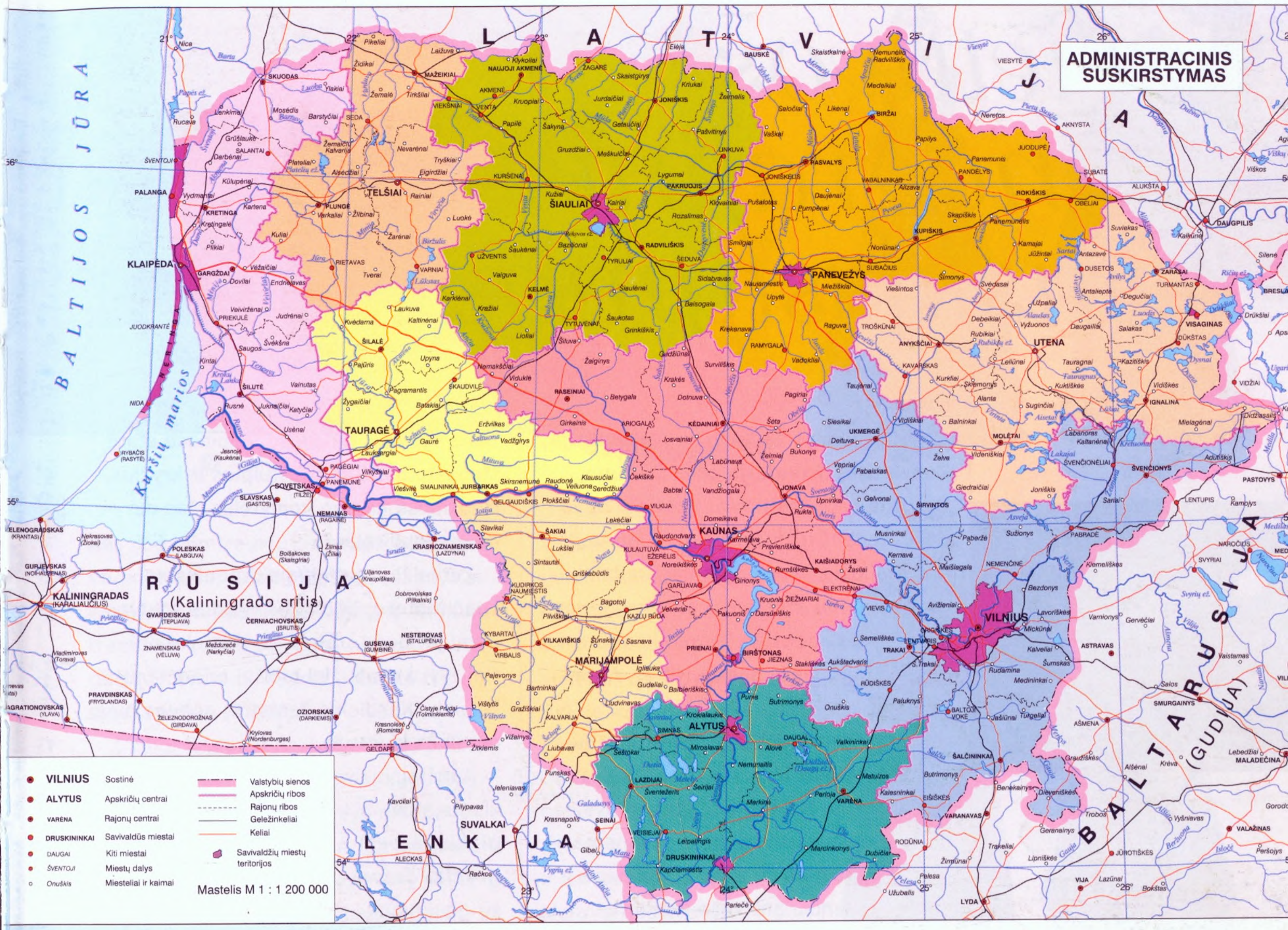

❷ *Sąjūdžio rėmimo mitingas. 1990 m. kovas*

Palyginkite Lietuvos plotą su kitomis Europos valstybėmis.

Plotas tūkst. km^2

3 *Lietuvos teritorijos administracinis suskirstymas*

4 *Tremtinių palaikų parvežimas*

valstiečiai bėgo nuo kolektyvizacijos, ir žmonės kėlėsi gyventi į miestus. Gyventojų kaimuose ėmė mažėti.

Lietuvos gyventojų nuostoliai 1940–1959 m.

Per karus ir pokario neramumus praradusi apie trečdalį žmonių, Lietuva ikikarinį gyventojų skaičių pasiekė tik 1969 metais.

2000 m. pradžioje Lietuvoje gyveno 3 mln. 698,5 tūkst. gyventojų. Tai daugiau, negu jų turi Estija, Latvija, Airija, Albanija, Islandija. Mūsų respublikoje gyvena įvairių tautybių žmonės: lietuviai, rusai, gudai (baltarusiai), lenkai, žydai, ukrainiečiai, latviai, gruzinai, karaimai, totoriai ir kt.

Lietuvoje 1 km^2 gyvena 57 žmonės.

Nuo 1990 metų mažėja gimstamumas, mažėja ir gyventojų.

DAR ŽIŪRĖK

- 14 p. GEOGRAFINĖ PADĖTIS
- 34 p. LIETUVOS DIDŽIOJI KUNIGAIKŠTYSTĖ
- 36 p. LIETUVA PO PADALIJIMO
- 39 p. NEPRIKLAUSOMA RESPUBLIKA
- 68 p. GYVENVIETĖS

Lietuvos etnografinis suskirstymas

❸ *Be vinių tverta tvora*

❶ *Koplytėlė*

Lietuvos dalys vadinamos **Aukštaitija, Žemaitija, Suvalkija** arba **Sūduva, Dzūkija** arba **Dainava.** Skirtingi buvo čia gyvenančių žmonių papročiai, tautiniai drabužiai, audinių raštai, kalba, dainos, namų architektūra, verslai, netgi gaminami patiekalai. Tam įtakos turėjo gyvenamųjų vietų gamta, dirvų derlingumas.

Žemaitijos sodybos erdvios. Yra du kiemai: gerasis ir ūkinis. Daug pastatų: troba, klėtis, tvartai, klojimas, rūsys, pirtis. Seniausias žemaičių gyvenamasis namas – **numas** su atviru ugniakuru ir katilu, kabančiu ant vąšo (kablio).

Žemaičiai, kaip ir visi lietuviai, gyveno gatviniuose kaimuose ir vienkiemiuose.

❷ *Lietuvos etnografinis suskirstymas*

Šalia sodybų, pakelėse, kapinėse statė stogastulpius, koplytstulpius ir kryžius. Medžiuose kabino koplytėles. Jas darydavo dievdirbiai.

Žemaičių tautiniams drabužiams, ypač moterų, būdingos ryškios spalvos, vyrauja juoda, raudona, išilginiai dryžiai. Vyrų drabužiai pilkšvi ar samanų žalumo. Kasdienis žemaičių apavas buvo medinės klumpės.

❹ *Medinės klumpės*

Aukštaičių kieme stovi **pirkia,** arba **gryčia,** dažnai su gonkomis. Viename gale seklyčia, kitame gyvenamoji pirkia, o per vidurį priemenė ir kaminas. Turtingesnių yra klėtis su gražiu prieklėčiu, kurio stogą remia du ar keturi stulpai.

Jų tautiniai drabužiai šviesių spalvų, audinių raštai nesudėtingi – languoti, dryžuoti arba lygūs.

Aukštaitės vienintelės Lietuvoje išlaikė moterų galvos apdangalą – nuometą. Tai 3,5 m ilgio, 50—70 cm pločio plonos drobės juosta su įaustais galuose raudonais ar mėlynais raštais.

Aukštaičių vyrų drabužiai irgi šviesių spalvų. Liemenės priekis skersų dryžių, o nugara languota. Šaltu oru jie vilkdavosi kailinius ar rudinę. Senovėje avėjo vyžas, nupintas iš karnų (daugiausia liepos), arba iš odos surauktas nagines.

Dzūkai gyvena **pirkiose.** Senovėje, kol visoje Lietuvoje dar jos buvo dūmi-

❺ *Suvalkiečių sodyba*

1 2 3

4 5

❻ 1. *Žemaitija, Tauragės r. XIX a. I p.*
2. *Žemaitija, Šilutės r. XIX a. vid.*
3. *Dzūkija, XIX a.* 4. *Aukštaitija, XIX a.*
5. *Suvalkija, XIX a.*

nės (be dūmtraukių), vienam gale būdavo priemenė, kitame pirkia. Vėliau, kai ėmė mūryti duonkepes krosnis su dūmtraukiais, pirkia pasidarė panaši į aukštaičių. Kieme, be tvarto, kluono, dar stovi svirnas (klėtis).

Dzūkų tautiniai drabužiai nepaprastai margi, langeliais. Prijuostės languotos arba skersų dryžių. Moterys ryšėdavo baltomis skepetaitėmis. Audavosi vąšeliu nertomis *čempėmis* (apavas, panašus į šliures). Po čempių padais pasiūdavo odos, kad būtų tvirčiau. Žiemą vilkėdavo rudinukę.

Vyrų drabužiai irgi smulkiais langeliais.

Suvalkijos kraštas derlingas, todėl ir sodybos didesnės, turtingesnės. Jų gyvenamasis namas – **stuba.** Vidury priemenė ir virtuvė, vienam gale stuba (šeimynstubė, gryčia, pirkia), kitam gale stubelė (švarusis kambarys), o klėtyse net po kelias patalpas.

Suvalkiečių drabužiai patys puošniausi – ir raštai, ir spalvos, ir pasiuvimas. Spalvos tamsokos, sodrios. Sijonai plačiais išilginiais dryžiais. Prijuostės kaišytinių arba rinktinių tulpių raštu.

Vyrų drabužiai irgi ryškių spalvų, išilginiais dryžiais. Avėjo juodos odos batus atverstais aulais, kad būtų matyti gražus pamušalas.

Kaip atrodė skirtingų regionų sodybos, galime pamatyti Rumšiškėse, muziejuje po atviru dangumi. Ten suvežti ir pastatyti pastatai taip, kaip jie stovėjo šeimininkų sodyboje. Viduje irgi viskas įrengta taip, jog atrodo, kad ten ir dabar gyvena žmonės. Pereini per visą muziejų ir tartum pamatai Lietuvą nuo vieno krašto iki kito.

Galima apsilankyti ir Nacionaliniame muziejuje Vilniuje, kur įrengtos įdomios ekspozicijos.

❼ *Dzūkų pirkia*

DAR ŽIŪRĖK
➲ 20 p. LIETUVIŲ KALBA
➲ 29 p. BALTŲ SUSIFORMAVIMAS
➲ 68 p. GYVENVIETĖS

Lietuvių kalba

❸ *Aukštaičių gryčia*

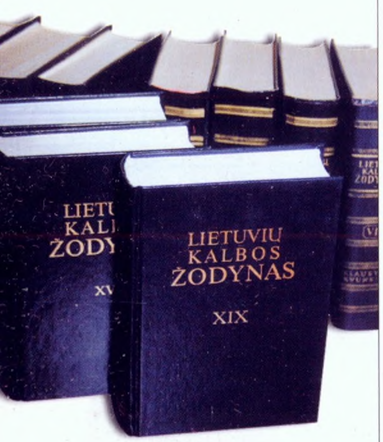
*M*ūsų kalba priklauso **indoeuropiečių** kalbų šeimos **baltiškajai** grupei. Šią grupę sudaro lietuvių, latvių ir jau mirusi prūsų kalba. Iš visų gyvų indoeuropiečių kalbų mūsų kalba geriausiai išlaikė senuosius garsus ir daug gramatikos ypatybių. Todėl ji yra viena iš seniausių ir dėstoma daugelyje didžiųjų pasaulio universitetų. Ją tyrinėja įvairių šalių mokslininkai kalbininkai. Lietuvių kalba labai turtinga, vaizdinga.

Mūsų kalbos žodžius yra surinkę ir užrašę mokslininkai. Kartoteka (3,5 mln kortelių su žodžiais) saugoma Lietuvos mokslų akademijos Lietuvių kalbos institute. Mokslininkai visus žodžius pagal abėcėlę sudeda į tomus, knygas, paaiškina, ką jie reiškia ir kaip vartojami sakiniuose. Tos knygos – **Didysis lietuvių kalbos žodynas.** Jo išleista 19 tomų.

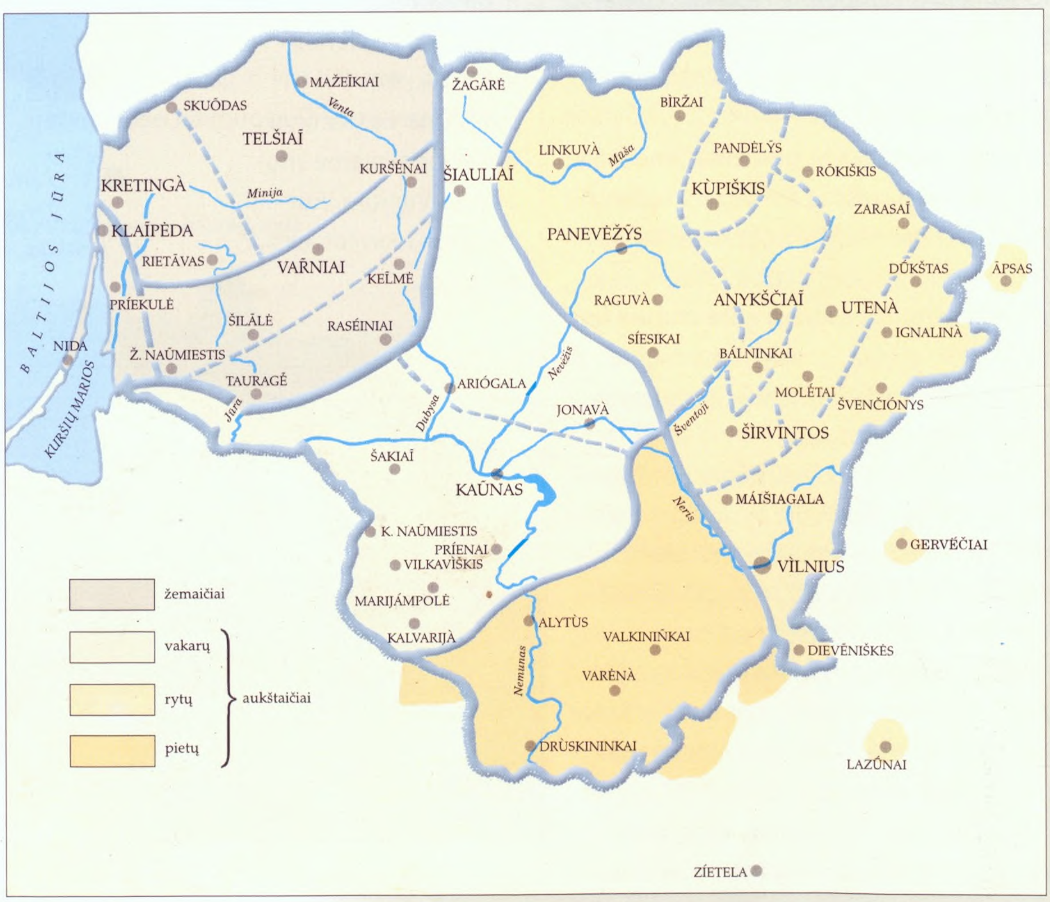
Įvairiose Lietuvos vietose žmonės kalba skirtingai. Tai **tarmės, patarmės, šnektos** ir **pašnektės.**

Kalbininkai pagal tarmes lietuvių šnekamąją kalbą skirsto į dvi dideles grupes: **aukštaičių** ir **žemaičių.**

Aukštaičių tarme kalba ir lietuviai, gyvenantys Gudijoje ir Lenkijoje.

❶ *Didysis lietuvių kalbos žodynas*

❷ *Tarmių žemėlapis*

Žemaičiai dar skirstomi į

Šiaurės	Pietų	Vakarų
telšiškiai kretingiškiai	varniškiai raseiniškiai	apie Šilutę Priekulę Klaipėdą
dounininkai *douna*	**dūnininkai** *dūna*	**donininkai** *dona*
(Pagal *duona* tarimą)		

❹ *Jonas Jablonskis (1860-1930) kalbos normintojas*

Aukštaičių grupė labai didelė

Rytų	Vakarų	Pietų
panevėžiškiai *ranka → ronko*	kauniškiai (arba suvalkiečiai, jų tarmė artimiausia bendrinei kalbai) *gyventi → gyvęti* *skolinti → skolįti* *kaip → kap*	dzūkai *žąsis → žųsis* *tiltas → cyltas* *diena → dziena* *ežeras → ažeras*
kupiškėnai *dėdė → dada*		
anykštėnai *ratas → rotas*	šiauliškiai Klaipėdos krašto (Pagėgiai, Viešvilė)	
širvintiškiai *žmogus → žmagus*		
uteniškiai *žodis → žadis*		
vilniškiai *mačiau → matiau*		

❺ *Kazimieras Būga (1879-1924) žodyno pradininkas*

Be tarmių, lietuviai turi **bendrinę** arba **literatūrinę** kalbą. Ji yra tautos susižinojimo ir bendravimo priemonė. Bendrinė kalba jau yra sutvarkyta, priderinta prie kalbos normų. Ja rašomos knygos, leidžiami laikraščiai, kalbama per radiją ir televiziją.

Bendrinės kalbos mokoma darželiuose, mokyklose, ja bendraujama įstaigose, viešose vietose.

❻ *Žemaičių sodyba*

DAR ŽIŪRĖK

➲ 29 p. BALTŲ SUSIFORMAVIMAS

Tikėjimai

❶ *Žalvarinė Perkūno statulėlė, rasta Kernavėje. XIII a.*

❷ *Stulpinė skulptūra (dalis). Medis, IV a. pr. Kr. vid., Šventoji*

Senovės lietuviai buvo pagonys. Jie tikėjo aukščiausiąją dievybę Dievą, Praamžių, Viešpatį.

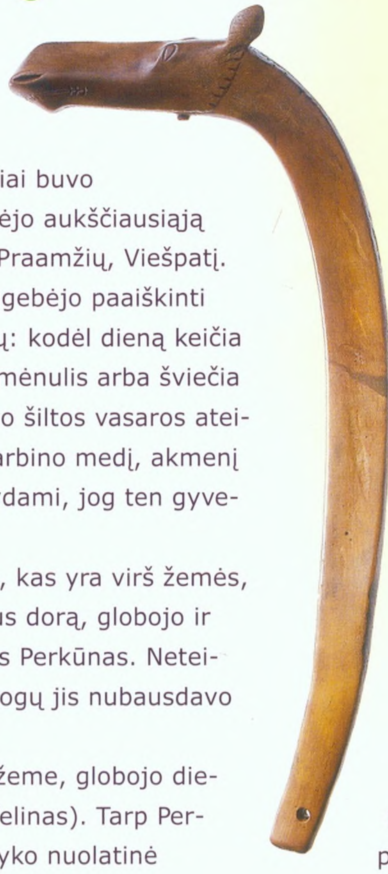
Žmonės nesugebėjo paaiškinti gamtos reiškinių: kodėl dieną keičia naktis, dingsta mėnulis arba šviečia pilnatis, kodėl po šiltos vasaros ateina žiema. Jie garbino medį, akmenį ar giraitę, manydami, jog ten gyvena dievybė.

Dangų ir visa, kas yra virš žemės, taip pat žmogaus dorą, globojo ir saugojo dievaitis Perkūnas. Neteisingą, blogą žmogų jis nubausdavo nutrenkdamas.

Visa, kas po žeme, globojo dievaitis Velnias (Velinas). Tarp Perkūno ir Velino vyko nuolatinė kova.

Likimo valdovė Laima, nuosprendžių vykdytoja Giltinė ir piktoji Ragana – dievybės, atėjusios iš seniausių laikų.

Kai įsigalėjo žemdirbystė, tas dievaites nurungė Žemyna, žemės derliaus globėja. Ugnį globojo Gabija, linus – Vaižgantas, miškus – Medeina,

❸ *Apeiginė lazda su briedės galvute. Ragas, III a. pr. Kr., Šventoji*

bites – Austėja, galvijus, piemenėlius – Ganyklis, namus saugojo Žemėpatis. Ypač garbinti Saulė ir Mėnulis. Labai griežtai žiūrėta, kad nebūtų teršiama ugnis ir vanduo.

Žmonės dievus garbino alkuose ir romuvose. Ten kūrenosi amžinoji ugnis, prižiūrima vaidilučių, gyveno dievų tarnai kriviai ir vaidilos. Vyriausiasis krivis vadinosi Krivių Krivaitis.

Lietuvoje ir dabar yra išlikusių pagoniškųjų švenčių – Rasos, Ilgės, persirenginėjio, kaukių per Užgavė-

❹ *Ugnies kūrenimas Dūkštų ąžuolyne prie Kernavės*

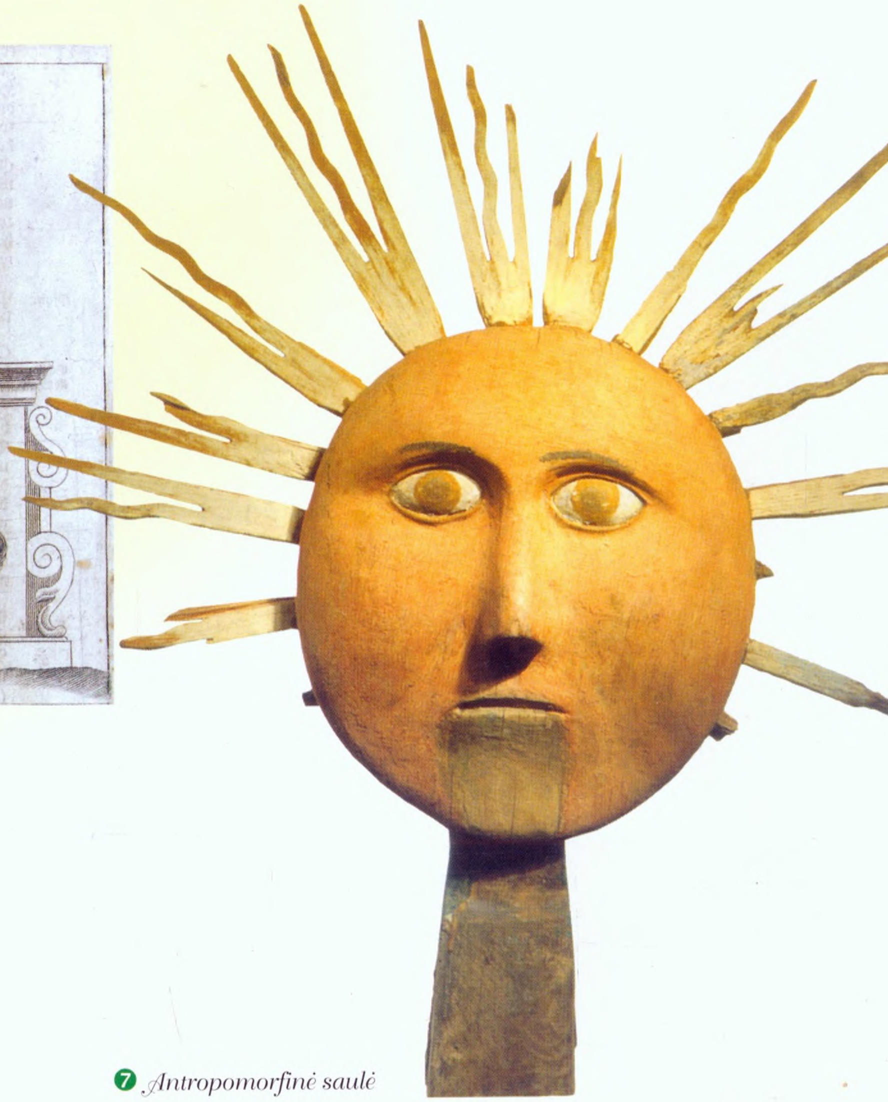

5 *Senieji prūsų dievai: Perkūnas, Patrimpas, Pikuolis*

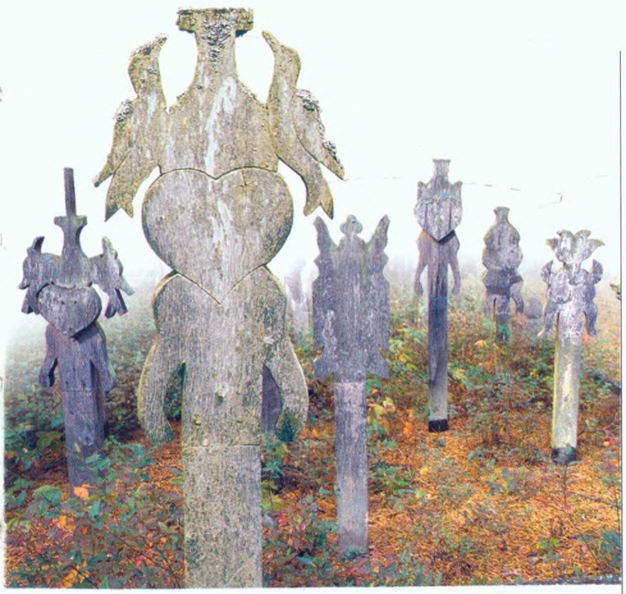
nes, būrimų, laikomasi įvairių senovės papročių.

Lietuvoje nuo seno taikiai sugyvendavo įvairiausių tikėjimų žmonės.

Dar kunigaikštis Gediminas į dvarą parsikvietė pranciškonų ir dominikonų, pastatė jiems Vilniuje bažnyčias.

7 *Antropomorfinė saulė*

6 *Krikštai Nidos kapinėse*

Gediminas laiške popiežiui prašė, kad šis sustabdytų Vokiečių ordino veržimąsi į Lietuvą, nes jo valstybė nekariaujanti prieš krikščionis, ji tik ginanti savo žemes ir laisvę, rašė, kad Lietuvoje gyvena krikščionių vienuoliai, yra bažnyčių.

Po Lietuvos krikšto 1387 m. įsigali krikščionybė. Ją palaikyti labai rūpinosi kunigaikščiai Vytautas ir Jogaila. Krikščioniškajai kultūrai skleistis ypač padėjo mokyklos. Pradžios mokyklos buvo prie pranciškonų vienuolyno ir Katedros. Pirmoji žinoma mokykla Lietuvoje įsteigta 1397 m. Vilniuje. 1413 m. Vilniuje prie Šv. Jonų bažnyčios įsteigta mokykla miestiečiams.

ŽODYNĖLIS

pagonybė – senieji nekrikščioniškieji tikėjimai.

krikštai – Mažosios Lietuvos lietuvių antkapiniai paminklai, pagonybės laikų atspindžiai.

alkas – miškelis su aukuru aukoms deginti.

romuva – pagoniškoji šventa vieta. Čia augo ąžuolai, lietuvių laikomi šventais medžiais, degė amžinoji ugnis, čia buvo mirusiųjų deginimo vieta. Romuvoje gyveno ir vaidilutės, vaidilos, kriviai.

DAR ŽIŪRĖK

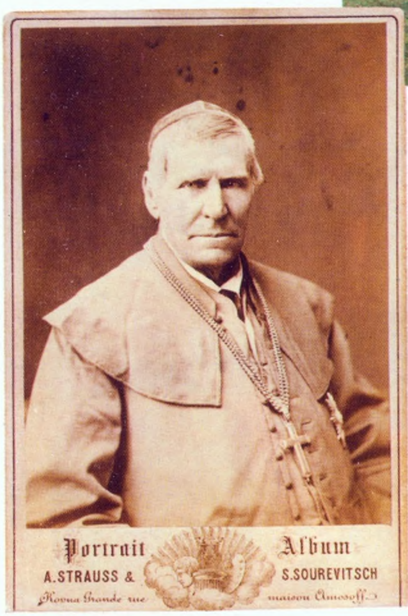
86 p. ŠVENTĖS

❶ *Koplytėlė*

❹ *Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia Zapyškyje, Kauno r.*

❷ *Vyskupas Motiejus Valančius (1801-1875)*

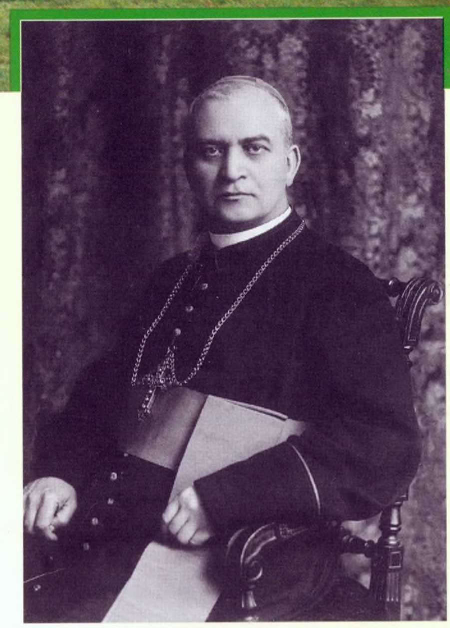

❸ *Medalis trims Lietuvos ir Žemaitijos krikšto datoms ir trims Lietuvą krikštijusiems valdovams atminti. Aut. Vytautas Kašuba*

Vėliau atsirado kolegija, o 1579 m. Vilniaus universitetas, vienas iš seniausių Europoje. Buvo sudarytos lengvesnės sąlygos lietuviams siekti mokslo Prahos ir Krokuvos universitetuose. 1607 m. Bažnyčios vadovybė įsakė visose parapijose įsteigti pradžios mokyklas. 1773 m. įkurta Edukacinė komisija, pirmoji Europoje ne bažnytinė įstaiga švietimo reikalams tvarkyti. 1775 m. Vilniuje atidaryta pirmoji Lietuvoje mokytojų seminarija.

Bažnyčia buvo ir kultūros skleidėja. Pastato grožis, paveikslai ir freskos, altoriai, vietinių meistrų medžio drožiniai, vargonų muzika, chorų giedojimas kėlė žmogaus dvasią.

Po 1831 ir 1863 m. sukilimų caro valdžia ėmė persekioti Katalikų bažnyčią, uždarinėjo vienuolynus, bažnyčias paversdavo cerkvėmis, konfiskuodavo bažnyčių turtą, tikrindavo net kunigų pamokslų tekstus.

❺ *Vilniaus vyskupas Jurgis Matulaitis (1871-1927)*

Labai daug, kovodamas prieš rusinimą ir gindamas katalikų tikėjimą, nuveikė vysk. Motiejus Valančius. Jis ragino žmones šviestis, laikytis blaivybės.

Paskelbus Lietuvai nepriklausomybę, atsigavo ir Katalikų bažnyčia. Vilniaus vyskupu paskirtas Jurgis Matulaitis. Mokyklose dėstoma tikyba. Lietuva siekė gauti iš Vatikano nepriklausomybės pripažinimą ir įsteigti atskirą bažnytinę provinciją.

Po 1940 m. okupacijos pradėti areštuoti kunigai, uždarytos kunigų seminarijos, palikta tik viena Kaune. 1947 m.

❻ *Švč. Marijos Dangun Ėmimo bažnyčia Merkinėje*

❽ *Vilniaus Skaisčiausiosios Dievo Motinos (Prečystos) stačiatikių katedra*

❾ *Mečetė Kaune*

❿ *Sinagoga Kaune*

uždaryti visi vyrų ir moterų vienuolynai. Bažnyčias paversdavo sandėliais. Kunigams draudė lankyti tikinčiuosius. Bažnyčią griežtai atskyrė nuo valstybės.

Nepriklausomybės metais tikintieji laisvai lanko bažnyčias. Mokyklose dėstoma tikyba. Jos pamokas galima lankyti pasirinktinai. Švenčiamos gražios religinės šventės, atgaivinamos primirštos tradicijos.

Lietuvoje, be katalikų, gyvena ir kitų tikėjimų žmonių. Jie turi savo maldos namus, laikosi savų tradicijų ir papročių.

❼ *Mečetė Keturiasdešimties Totorių kaime*

Protestantai. Pagrindinė jų tikybos knyga yra Biblija. Nuo 1563 m. Lietuvos protestantai turi atskiras bažnyčias: evangelikų liuteronų ir reformatų (kalvinų).

Kita nemaža grupė – rusų **stačiatikiai.** Tai Rytų Bažnyčia. Jos tikintieji meldžiasi **cerkvėse.**

Žydai išpažįsta **judaizmą.** Jų įstatymo priesakai išdėstyti Penkiaknygėje, arba Toroje. Jie meldžiasi **sinagogose.**

Totoriai **Musulmonai** laikosi Korano ir meldžiasi **mečetėse.** Jie išpažįsta **islamą.**

Karaimai, gyvenantys Trakuose, yra **karaitai,** arba „Šventojo Rašto skaitytojai". Jie meldžiasi **kenesėje.**

⓫ *Karaimų kenesė Trakuose*

DAR ŽIŪRĖK

➲ **34 p.** LIETUVOS DIDŽIOJI KUNIGAIKŠTYSTĖ

➲ **86 p.** ŠVENTĖS

Priešistorė

❶ *Strėlių antgaliai. Titnagas, XI–IX a. pr. Kr., Kašėtos, Margiai*

Kad galėtume nustatyti istorijos įvykius, reikia mokėti skaičiuoti laiką.

Todėl laiko tarpai skirstomi į šimtmečius arba amžius (po 100 metų), paskui į tūkstantmečius (po 1000 metų).

VI a. buvo susitarta visą žmonijos laiką suskirstyti į didesnius tarpus: iki Kristaus gimimo ir po jo (pr. Kr. ir po Kr.), arba prieš mūsų erą (pr. m. e.) ir mūsų eros metais (m. e.). Žmonijos gyvavimas iki rašto atsiradimo (maždaug 3500 m. pr. Kr.) vadinamas **priešistore.**

❷ *Žeberklai-ietigaliai. Kaulas. VIII–V a. pr. Kr., Rūdninkai, Janapolė, Karaviškės, Lomenos upė*

Tuo metu Lietuvoje tirpo apie 1,5–3 km storio ledynai. Jokios augmenijos ar gyvūnijos negalėjo būti. Vėliau ledynų pakraščiais vaikščiojo ilgais gaurais apžėlę mamutai. Jų griaučių liekanų rasta Vilniuje, prie Kauno, Šilutės ir Kretingos rajonuose.

Orai šilo, ledynai traukėsi, išrausdami ežerus, sustumdami kalvas. Ėmė rastis pirmoji skurdi augmenija: samanos, kerpės, pataisai, žemaūgiai karklai, berželiai.

Pirmieji gyvūnai buvo šiaurės elniai, šiaurinės lapės, kurapkos ir zuikiai.

❸ *Šaudymas iš lanko per Amatų dieną Kernavėje*

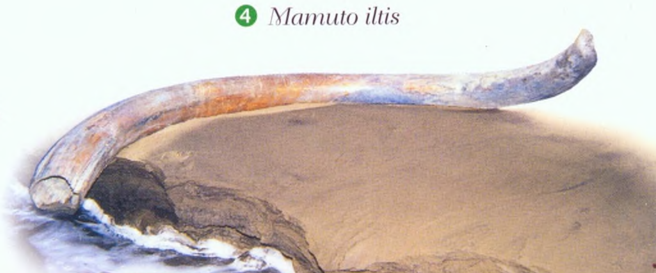
ŽODYNĖLIS

Istorija – mokslas apie žmonijos praeitį. Apie genčių, tautų praeitį sužinoma iš istorijos šaltinių. Jie būna **daiktiniai** ir **rašytiniai. Daiktinių šaltinių** ieško **archeologai.** Jie kasinėja senąsias gyvenvietes ir randa žmonių naudotų daiktų arba jų liekanų: ginklų, įrankių, drabužių, papuošalų, taip pat gyvenviečių, pilių liekanų, kapų ir kapinynų.

Rašytiniai šaltiniai – senieji metraščiai, kronikos. Pirmą kartą baltų gentį **prūsus** 98 m. pamini romėnų istorikas Publijus Kornelijus Tacitas veikale „Germanija".

Dar yra ir kitų šaltinių. Juos galima pavadinti **dvasiniais.** Tai **tautosaka:** pasakos, padavimai, legendos, dainos; **tautodailė** – dirbiniai iš akmens, geležies, vario, sidabro, gintaro, medžio. Taip pat kalba, darbo ir švenčių tradicijos bei papročiai, apeigos, liaudies medicina. Visa tai tyrinėja **istorikai** ir sužino žmonių gyvenimo faktus nuo seniausių laikų iki mūsų dienų.

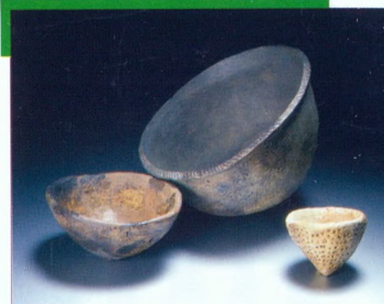
❹ *Mamuto iltis*

Akmens amžius

❶ *Pamarių kultūros puodai. Molis, III t-mečio pab. – II t-metis pr. Kr., Nida –Neringa*

❷ *Puodai. Molis su augalinėm priemaišom, IV a. pab. – III a. vid. pr. Kr., Šventoji*

Žmogui jau reikėjo būtiniausių įrankių ugniai įskelti, žvėriui susimedžioti, maistui pasiruošti.

Daugiausia tų įrankių pasidarydavo iš akmens, todėl tą laikotarpį vadina **akmens amžiumi.** Tada labai vertino titnagą, nes jis lengvai skyla į plokšteles. Gaminosi įrankių ir iš medžio, kaulo, rago: tai mediniai vėzdai, kaulinės ylos, rėžtukai, gremžtukai, akmeniniai kirtikliai.

Drabužius siūdavosi ir būstus apsidengdavo kailiais. Siūlus atstodavo elnių sausgyslės.

Pirmieji gyventojai į Lietuvą atkeliavo maždaug prieš 12 000 metų, į dabartinę Dzūkiją. Tai buvo klajokliai – medžiotojai ir gamtos gėrybių rinkėjai. Gyveno jie dideliais būriais, nes taip buvo lengviau apsirūpinti maistu.

Kai orai dar labiau atšilo, pradėjo augti spygliuočiai, lapuočiai ir mišrieji miškai. Juose veisėsi stumbrai, taurai, briedžiai, laukiniai arkliai, stirnos, lūšys. Perėjo paukščiai, o upėse neršė žuvys. Atsirado dar vienas verslas – **žvejyba.**

Žmogus išmoko tašyti, gręžti, gludinti akmenis, skaptuoti luotus, dirbti žemę. Sėjo kanapes, linus, soras, kviečius, miežius, vėliau avižas ir rugius. Žemę pureno raginiais, mediniais kapliais. Prasidėjo **dirvoninė-kaplinė žemdirbystė.** Žmogus jau turėjo rankinį arklą ir trinamąsias girnas, mokėjo kopti medų iš drevių.

Dirbdami žemę žmonės turi šalia jos ir gyventi. Reikėjo tvirtesnių, šiltesnių būstų.

Žmogus jau nusilipdė sau indų, prisijaukino gyvūnų, ypač tų, kurie patys susiranda maisto. Pirmas prijaukintas gyvūnas yra šuo, paskui avys, ožkos, galvijai. Paskiausiai prisijaukino žirgą.

Dabar kartu gyveno jau kraujo ryšio jungiamos žmonių grupės – **giminės.**

❸ *Laivinis kovos kirvis. Akmuo, II a. pr. Kr. pradžia., Pikteikiai*

❹ *Skridinys-amuletas. Gintaras, III a. pr. Kr., Daktariškė*

❺ *Laivo modelis. Medis, IV a. pr. Kr. vid., Šventoji*

Žalvario ir geležies amžius

❶ Įmoviniai ietigaliai. Geležis. V–IX a. Karmazinų, Slabadėlės, Varliškių pilkapynai, Laivių kapinynas

❷ Profiliuotos segės. Žalvaris. II a. Kurmaičių kapinynas

❸ Lankinė segė aguoninėmis galvutėmis. Žalvaris. X–XI a. Palangos kapinynas

❹ Lietuviai. Aprangos rekonstrukcija pagal Karmazinų ir Neravų pilkapių įkapes. VII–VIII a.

Apie 1600 m. pr. Kr. akmens, kaulo, rago įrankius pamažu pakeitė žalvariniai. Prasidėjo **žalvario amžius,** Lietuvoje pasibaigęs apie 600 m. pr. Kr. Žaliavą reikėjo pirktis, todėl plėtėsi prekyba. Tuo laikotarpiu pagrindiniais verslais tampa **žemdirbystė** ir **gyvulininkystė.** Ima trūkti dirvų, todėl žmonės kerta miškus, išdegindami iškirstą plotą. Prasideda **lydyminė žemdirbystė.** Žalvario kaplio galvutė primena gyvatės galvą. Tai vadinamieji gyvatkapliai, būdingi baltams.

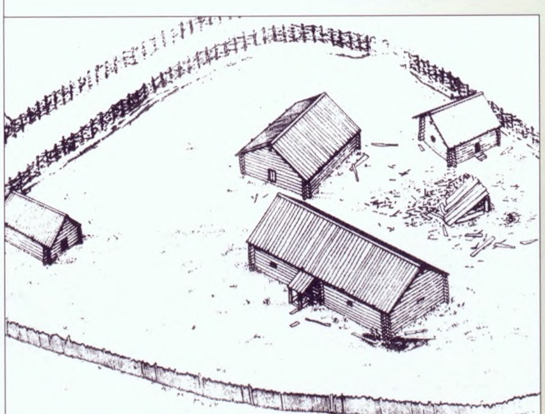
Gentys nuolat tarpusavyje kariauja, ir reikia apsaugoti savo žmones ir turtą. Imta ant kalvų statytis įtvirtintas sodybas – **piliakalnius.**

Nuo 600 m. pr. Kr. pamažu ima plisti už žalvarį tvirtesnė geležis. Žmogus jau turi žagrę, traukiamą arklio. Išdirba didesnius žemės plotus. Grūdus susimala rankomis sukamomis girnomis, puodus jau žiedžia žiedžiamuoju ratu, o ne lipdo.

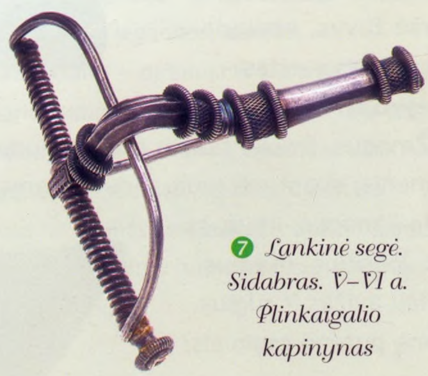
Šeima pati gali apsirūpinti maistu ir išeina iš giminės. Jos dirbama žemė tampa nuosavybe. Irsta gimininė bendruomenė. Žmonės statosi sodybas atskirai, prie upių, ežerų, pamiškėse. Piliakalnių įtvirtintos sodybos vienos sunyksta, kitos virsta pilimis, skirtomis gintis.

❺ Plokštelinis antsmilkinis. Žalvaris. I–II a. Pakalniškių pilkapynas

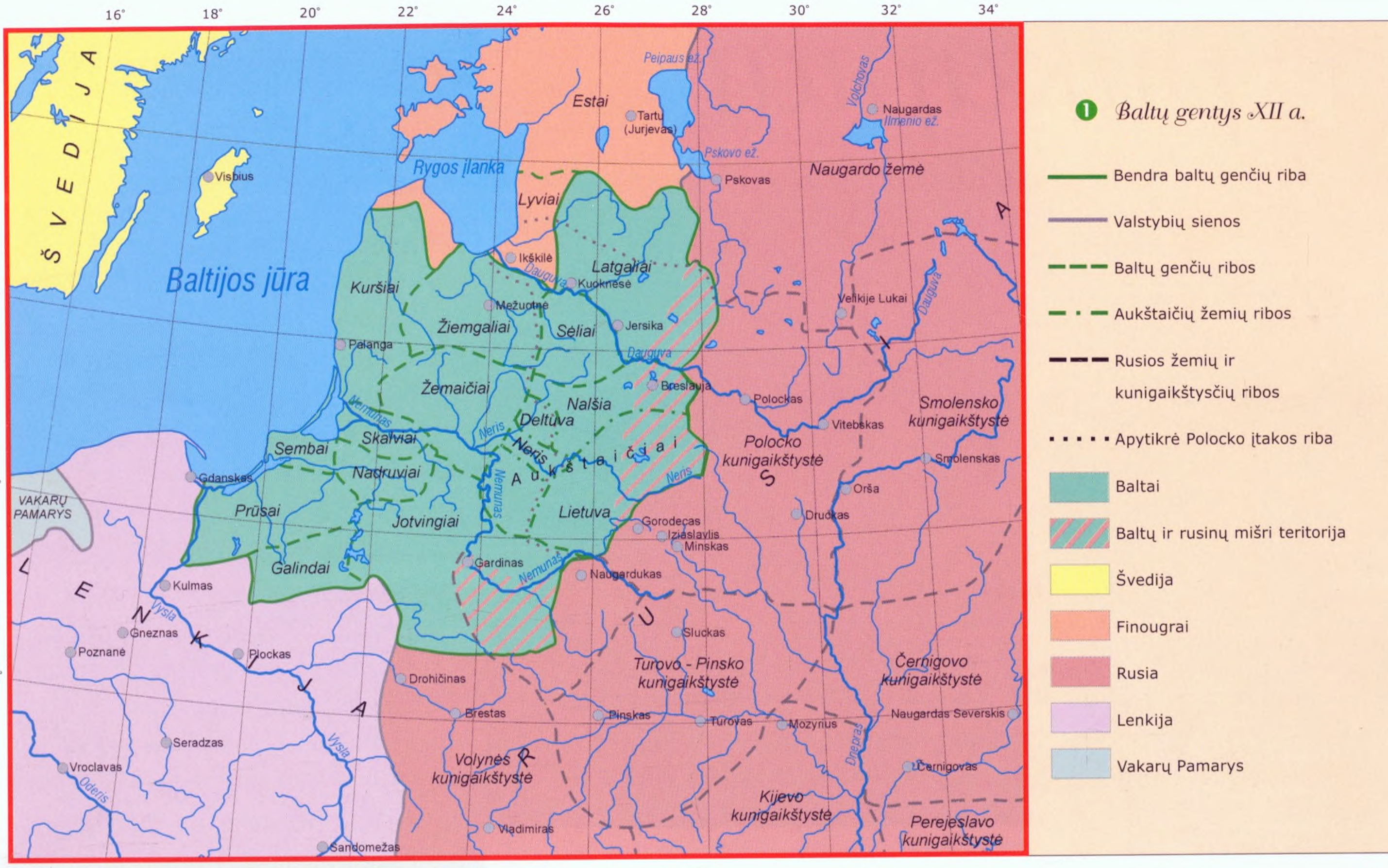
❻ Sodybos maketas

❼ Lankinė segė. Sidabras. V–VI a. Plinkaigalio kapinynas

DAR ŽIŪRĖK
➲ 20 p. LIETUVIŲ KALBA
➲ 30 p. PILIAKALNIAI, PILKAPIAI

Baltų susiformavimas

Archeologai pagal radinius nustatė, kad į dabartinę Lietuvos teritoriją iš Azijos ir Europos atkeliavo nauja žmonių grupė – **indoeuropiečiai.** Tai buvo 3-iame tūkstantmetyje prieš Kristų.

Indoeuropiečiai begyvendami supanašėjo su vietinėmis giminėmis, perėmė vieni kitų verslus ir kalbą. Šitaip susiformavo **aisčiai.** Nuo XIX a. vidurio juos vadina **baltais.** Tai tiesioginiai lietuvių ir latvių protėviai. Jie augino gyvulius ir dirbo žemę.

Baltai išplito Rytų Europoje: vakaruose iki Baltijos jūros ir Vyslos, šiaurėje iki Pskovo, pietuose iki Pripetės, o rytuose iki Maskvos ir Okos aukštupių. Dabar tai liudija baltiški ežerų, upių ir vietovių pavadinimai.

Gimines, gyvenvietes, vieną šeimą nuo kitos skyrė upės, pelkės, girios, ir jos mažai galėjo bendrauti. Per ilgą laiką susidarė kalbos, papročių, drabužių, papuošalų skirtumai, pradėjo formuotis **gentys.**

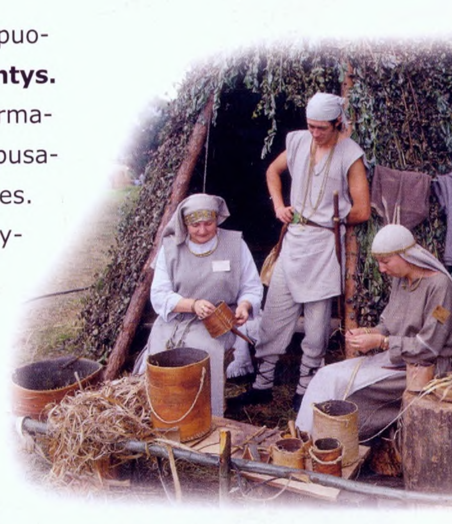
Visos žinomos baltų gentys susiformavo iki V amžiaus. Jos kariaudavo tarpusavyje, dažnai puldinėjo svetimas žemes.

Dabartinės Lietuvos teritorijoje gyveno dalis kuršių, žemaičiai, aukštaičiai, lietuviai ir sėliai. Iš jų susiformavo **lietuvių tauta.**

Latvijos teritorijoje gyveno kita dalis kuršių, žiemgaliai, latgaliai. Iš jų susiformavo **latvių tauta.**

Dabartinėje Karaliaučiaus srityje ir dalyje Lenkijos (tarp Nemuno ir Vyslos) gyveno prūsų gentys: bartai, sembai, notangai, galindai, varmiai. Jos išnyko arba nutautėjo kovodamos su Vokiečių ordinu.

Dalyje Lenkijos ir Baltarusijos gyveno jotvingiai: sūduviai, dainaviai. Jie išnyko kovodami su slavais ir vokiečiais.

2 *Amatų diena Kernavėje*

ŽODYNĖLIS

gentis – žmonių grupė, kurią sieja bendra teritorija, kalba, papročiai ir tikėjimas.

Piliakalniai, pilkapiai

❸ Bėčionių piliakalnis Dieveniškių istoriniame regioniniame parke

Archeologai kasinėdami aptinka titnaginių, kaulinių dirbinių, puodų šukių. Randa namų apyvokos daiktų, medžioklės ar žvejybos įrankių. Tai jau nuolatinėse sodybose gyvenusiųjų žymės. Jų daugiau prie Nemuno, Merkio, Neries ir Ūlos upių.

Daugiau visko randama ir apie praeitį sužinoma tyrinėjant piliakalnius. Tos kalvos ir kalneliai atrodo taip, lyg juos būtų supylę žmonės. Piliakalnių šlaitai statūs, dažnai buvę grįsti akmenimis. Viršuje įvairių formų aikštelės. Piliakalnius įtvirtindavo pylimais, grioviais, sienomis su vartais. Aikštelėje viršuje stovėdavo pilis, o papėdėje įsikurdavo gyvenvietė – papilys.

Lietuvoje žinoma apie 900 piliakalnių. Dažniausiai jie būdavo įrengiami sunkiai prieinamose vietose: dviejų upių santakoje, tarp pelkių, ežero saloje, upės kilpoje.

❶ Lobis. Sidabras. XIII–XIV a. Stakliškės

❷ Žvelgaičio piliakalnis Žagarėje

Vėliausi yra Lietuvos piliakalniai – tvirtovės. Jų viršūnėse didelės aikštelės, apačioje gyvenvietės, užimančios apie 5 ha plotą. Daugiausia pilių pastatyta XIII–XIV a., kai reikėjo gintis nuo kryžiuočių ir kalavijuočių ordinų. Tada piliakalniai stovėjo grandine kas 2–3 km. Juose nuolat budėjo sargyba ir apie pavojų vieni kitiems pranešdavo užkurdami laužą – dūmų ir ugnies signalais.

Maždaug nuo Gedimino laikų pradėtos statyti tvirtos akmeninės pilys. Kai kurių yra išlikusių iki šiol.

Daugiausia vienoje vietoje piliakalnių gali pamatyti Kernavės apylinkėse. Ten yra net penki piliakalniai, o didžiausias – Pilies kalnas. Legendos sako, kad iš šio kalno ėję požemiai į Trakus ir Vilnių. Kernavėje į požemius įeidavę pro geležines duris, Trakuose pro sidabrines, o Vilniuje pro auksines. Greta Lizdeikos kalnas, arba Smailiakalnis. Sakoma, jog ant šio kalno Krivių Krivaitis Lizdeika aiškinęs sapnus, tikriausiai ten buvusi ir šventovė. Žmonės atmena ant piliakalnio augus seną ąžuolą, kurį nulaužė vėtra.

Mindaugo sosto kalnas – neaišku, kada pradėtas taip vadinti. 1880 m. didžiulė liūtis išplovė iš kalno daug senienų ir senoviškų plytų, rasta ginklų liekanų.

Dar yra Aukuro ir Kriveikiškio piliakalniai. Šalia yra juodžemio gabalas – valakas. Sako, ten gyvenęs krivis, labai žmonių mylėtas. Jį pagerbdami ir norėdami padėti, nešė juodžemį ir pylė į krivio lauką. Ta vieta ir vadinama Kriveikiškiu. Nuo Neries šlaitų tęsiasi Pajautos slėnis. Dabar archeologai ten aptiko buvus gyvenvietę.

◄ ❹ *Kernavės miestas XIII–XIV a. Doc. A. Luchtano ir prof. R. Sidrio rekonstrukcija pagal archeologinių tyrimų duomenis. Dail. A. Taujanskas*

▲❺ *Aukuro piliakalnis Kernavėje*

❻ *Merkinės piliakalnis*

Vokiečių metraštyje minima Margirio valdyta Pilėnų pilis, pagarsėjusi narsia gynyba 1336 m.

Pilkapiai, milžinkapiai – tai laidojimo paminklai, degintiniai ir nedegintiniai, krūsniniai kapai. Patys kapai ir įkapės duoda daug medžiagos istorijai tirti.

Įdomūs ir alkakalniai – apskriti ar pailgi kalneliai, apaugę medžiais – senosios lietuvių maldyklos. Jų daugiausia išlikę Žemaitijoje.

Lietuvos žemėje yra ir lobių. Tai vertybės, užkastos žemėje kilus pavojams ir išlikusios iki mūsų dienų.

ŽODYNĖLIS

milžinkapiai – taip žmonės dažnai vadina pilkapius. Kartais dar švedkapiais, prancūzkapiais.

degintiniai kapai – juose palaidoti sudeginti mirusieji.

krūsniniai kapai – kapai, apdėti akmenimis.

❼ *Pilkapiai Dieveniškių regioniniame parke*

DAR ŽIŪRĖK

➲ **26 p.** PRIEŠISTORĖ

➲ **64 p.** REZERVATAI

➲ **66 p.** NACIONALINIAI PARKAI

Lietuvos Valstybė

Lietuvos vardo atsiradimas, paminėjimas rašytiniuose šaltiniuose

Netoli senosios Lietuvos sostinės Kernavės teka upelis Lietavà. Tikriausiai iš čia ir kilo Lietuvos vardas.

Kalbininkai mano, kad Lietuva galėjo kilti iš žodžio **liẽti** – jungti į vieną. Senovėje vyrai rinkdavosi po **liẽtos ąžuolu** į **liẽtą** aptarti bendrų reikalų. Jie turėjo ir **liẽtos** lazdą, dar vadinamą **krivūle.**

Pirmą kartą Lietuvos vardą **1009 m.** pamini Kvedlinburgo kronika.

XII a. buvo žinomos 10 didelių baltų žemių: Saulės, Karšuvos, Medininkų, Keklio, Knituvos (žemaičių), Deltuvos, Nalšios, Lietuvos, Upytės (aukštaičių). Jas valdė kunigaikščiai.

Baltams reikėjo vienytis. Juos puldinėjo vikingai ir Kijevo Rusia, lenkai.

Kunigaikštis Mindaugas (apie 1236–1263) ėmėsi jungti kunigaikštystes. Apie 1236–1240 m. susikūrė Lietuvos valstybė. Ji stiprėjo, o Mindaugas dar prijungė Juodąją Rusią: Gardino, Naugarduko, Volkovysko, Slonimo ir Nesvyžiaus žemes.

Bet Lietuvą puldinėjo vokiečių riteriai, prisidengdami noru ją apkrikštyti.

Vengdamas nukariavimo, Mindaugas 1251 m. apsikrikštija, pastato mūrinę katedrą, manoma, Vilniuje. Lietuvą ima globoti popiežius.

❶ *Kalavijo rankena. Žalvaris, geležis, XI a. Palangos kapinynas*

Sutikus popiežiui, 1253 m. Mindaugas karūnuotas karaliumi. Lietuva tapo lygiateisė tarp Europos krikščioniškų valstybių. Nepatenkinti Mindaugo krikštu ir siekdami valdžios, Treniota su Daumantu nužudė Mindaugą ir jo sūnus Ruklį bei Rupeikį. Prasidėjo kovos dėl sosto.

Tuo metu, 1202 m., prie Dauguvos žiočių įsikuria Kalavijuočių ordinas, o 1228 m. prie Vyslos – Kryžiuočių ordinas.

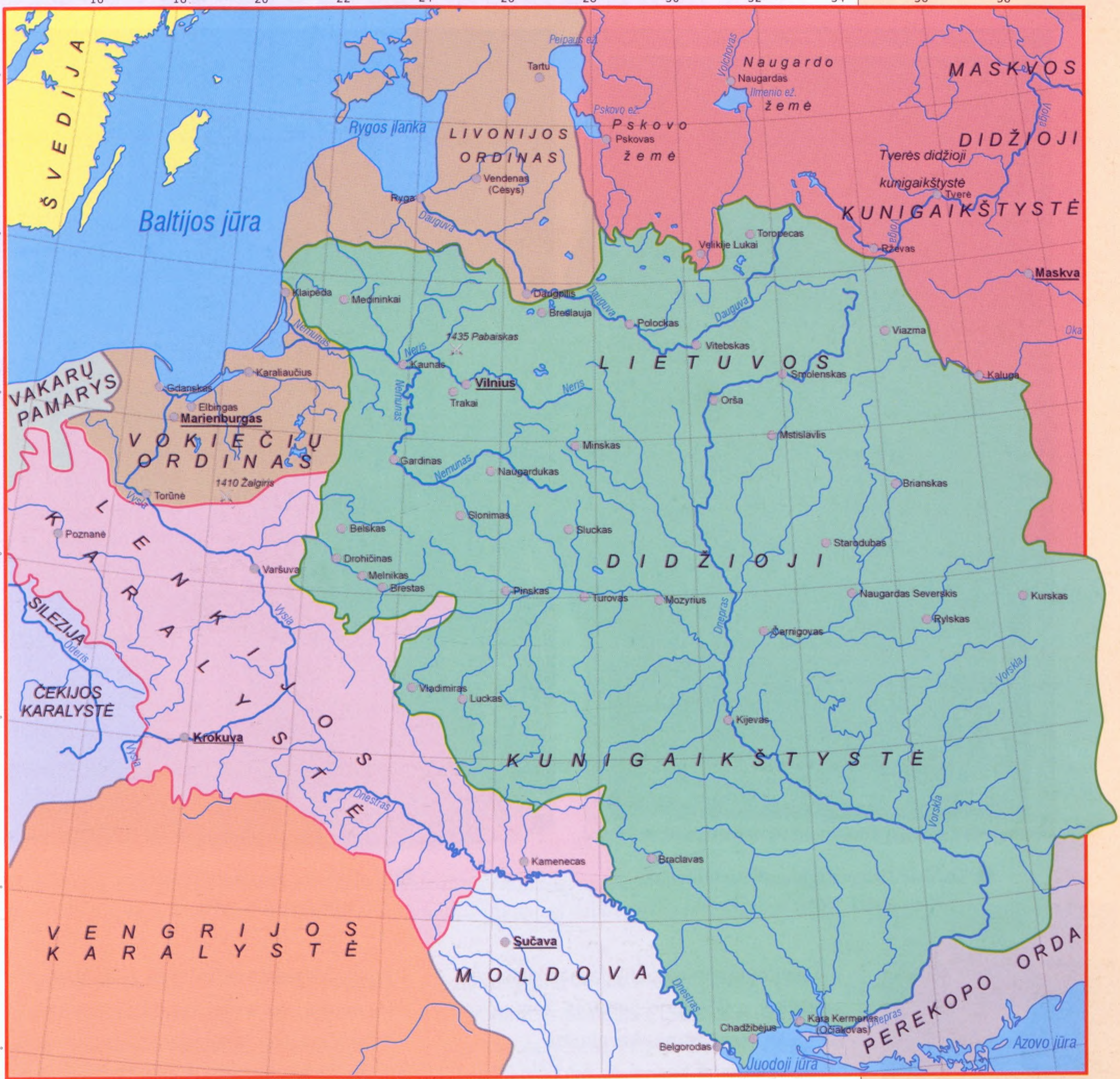
❷ *Lietuvos kariuomenė prie Pskovo sienų. Nežinomo dailininko graviūra, XVI a.*

ŽODYNĖLIS

vikingai – danų, norvegų protėviai, VIII–XI a. nusiaubdavę didelę dalį Europos.

❸ *Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejaus ekspozicija*

4 *Lietuvos valstybė XV a. viduryje*

- Lietuvos valstybės siena
- Lenkijos valstybės siena
- Kitų valstybių sienos
- Vilnius — Valstybių sostinės
- Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė
- Lenkijos Karalystė
- Vokiečių ordino valdos
- Rusia
- Vakarų Pamarys
- Švedija
- Perekopo orda
- Moldova
- Vengrijos Karalystė
- Čekijos Karalystė, Silezija
- 1410 ⚔ Svarbiausi mūšiai

Jie puldinėjo baltus, norėdami praplėsti savo valdas.

Bet 1236 m. prie Saulės (manoma, netoli Šiaulių), o 1260 m. prie Durbės ežero (netoli Liepojos) žemaičiai riterius sutriuškino. Kalavijuočiai po Saulės mūšio jau neatsigavo. Po Durbės kautynių sukilo pavergti prūsai ir vakariniai lietuviai. Herkaus Manto vadovaujamas sukilimas vyko 1260–1274 m. Prūsai net 14 metų sulaikė kryžiuočių antpuolius. Per tą laiką Lietuva sustiprėjo.

Valdoma Vytenio (1295–1316), Lietuva pasistatė pilių Panemunėje. Vytenis gyveno ir pirmojoje Lietuvos sostinėje – Kernavėje.

Po Vytenio mirties valdyti Lietuvą ima jo brolis Gediminas (1316–1341). Jis buvo geras politikas: sudarydamas sutartis, paliaubas, pasiekė, kad Lietuva net 10 metų nekariavo. Gediminas prijungė didelius rusų žemių plotus. Lietuva tapo didžiulė valstybė, ją pradėjo vadinti **Didžiąja Kunigaikštyste.**

DAR ŽIŪRĖK
74 p. KLAIPĖDA
75 p. ŠIAULIAI

❶ *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas.*
Paveikslas Trakų bažnyčioje

❷ *Žalgirio mūšis (fragmentas).*
Dail. Jonas Mateika

❸ *Jogaila*

Gediminas mirė palikdamas galingą valstybę, o jį vadino lietuvių, žemaičių ir daugelio rusų žemių karaliumi.

Jis sostinę iš Kernavės perkėlė į Senuosius Trakus, o 1323 m. – į Vilnių. Tuo metu tai buvo didelis miestas, svarbus prekybos ir religinis centras.

Vietoj Aukštutinės medinės pilies Gediminas pastatė mūrinę, dabar vadinamą jo vardu.

Po Gedimino mirties valdyti ėmė jo sūnus Jaunutis, bet nesugebėjo tvarkyti tokios didelės valstybės. Kęstutis jį nušalino ir perdavė sostą Algirdui (1345–1377). Jis valdė kunigaikštystę kartu su Kęstučiu. Algirdas išplėtė sienas rytuose. Jo valdoma Didžioji Kunigaikštystė siekė Juodąją jūrą ir buvo didžiausia Europoje.

Kęstutis saugojo vakarines valstybės sienas. Jis pristatė mūrinių pilių Nemuno pakrantėje, surengė net 42 žygius prieš kryžiuočius, toli įsiverždamas į jų žemes, net du kartus pabėgo iš kryžiuočių nelaisvės, pastatė pilį Naujuosiuose Trakuose.

Po Algirdo mirties sostą paveldėjo jo sūnus Jogaila (1351?–1434). 1381 m. Kęstutis nuvertė Jogailą ir tapo didžiuoju kunigaikščiu. Bet Jogaila klasta suėmė jį ir Vytautą, įkalino juos Krėvos pilyje, kur, greičiausiai Skirgailos įsakymu, Kęstutį nužudė. Vytautas pabėgo pas kryžiuočius.

1385 m. Jogaila pasirašo su Lenkija Krėvos sutartį. Jis turi apsikrikštyti ir apkrikštyti Lietuvą. Vytautas supranta, kad viena Lietuva neatsilaikys prieš puolančią krikščionišką Europą. Susitaiko su Jogaila ir 1387 m. pradeda Lietuvos krikštą. Žemaičiai apsikrikštijo tik 1413 m.

5 *Žygimantas Augustas. Nežinomas Lietuvos dailininkas, XVIIa.*

4 *Šventasis Kazimieras. Paveikslas Vilniaus arkikatedroje. Šventasis vaizduojamas su trimis rankomis. Jo atributai – lelija, krucifiksas ir kunigaikščio karūna. Nežinomas dailininkas, apie 1520 m.*

Vytautas (1392–1430) valdė Lietuvą, plėsdamas kunigaikštystę. Jis rūpinosi miestų augimu, prekyba. Jam valdant, atsirado pirmosios mokyklos (1397). Vytautui net buvo pasiūlyta karūnuotis karaliumi. Bet labiausiai jam rūpėjo apginti Lietuvą nuo Vokiečių ordino. Jis ėmė telkti jėgas ir su Jogaila įsiveržė į kryžiuočių žemę.

Žalgirio mūšis įvyko 1410 m. liepos 15 d. Griunvaldo kaime dabartinėje Lenkijoje. Mūšio dieną Vytautas mirtinai nuvarė tris kovos žirgus.

Po Vytauto mirties LDK toliau valdė Gediminaičiai: Švitrigaila (1430–1432), Žygimantas Kęstutaitis (1432–1440). Po Jogailos mirties didžiuoju kunigaikščiu išrinko jo sūnų Kazimierą. Nuo tada visi didieji kunigaikščiai būdavo ir Lenkijos karaliais: Aleksandras (1492–1506), Žygimantas Senasis (1506–1548), Žygimantas Augustas (1548–1572). Pastarajam mirus, baigėsi didžioji Gediminaičių dinastija, baigėsi ir valstybės šlovė.

1569 m. Liubline pasirašyta unija, pagal kurią atsirado Lietuvos ir Lenkijos Respublika–Žečpospolita. Bet Lietuva turėjo savo sienas, vyriausybę, įstatymus, iždą ir kariuomenę.

1572 m. mirus Žygimantui Augustui, karaliais rinkdavo dažniausiai svetimšalius.

Švedijos ir Rusijos karas skaudžiai palietė ir Lietuvą. Siautėjo maras. 1709–1711 m. Lietuvoje išmirė trečdalis žmonių. Nusilpusią valstybę pradėjo draskyti kaimynės. Dalį jos užėmė Rusija.

6 *Barbora Radvilaitė – 1548 m. Lietuvos didžioji kunigaikštienė, o nuo 1550 m. ir Lenkijos karalienė. Iš J. K. Vilčinskio albumo, XIX a.*

DAR ŽIŪRĖK
22 p. TIKĖJIMAI
70 p. VILNIUS – LIETUVOS SOSTINĖ

1794 m. prasidėjo Tado Kosciuškos vadovaujamas sukilimas prieš Rusiją. Sukilimą numalšino, ir 1795 m. Rusija, Prūsija ir Austrija pasidalijo valstybės likučius. Neliko nei Lenkijos, nei Lietuvos, kuri atiteko Rusijai.

❶ *Antanas Mackevičius*

❷ *Zigmas Sierakauskas*

❸ *Kostas Kalinauskas*

❹ *Emilija Pliaterytė*

Valstiečiai ėjo baudžiavą, jaunus vyrus 25 metams imdavo į **rekrutus** (karo tarnybą). Lietuvą vadino Šiaurės Vakarų kraštu. 1831 m. prasidėjo sukilimas, siekiantis atkurti Lenkijos–Lietuvos valstybę. Narsiai kovojo Emilija Pliaterytė. Mokyti žmonės ragino prisiminti istoriją, saugoti tėvų kalbą. Toks buvo istorikas Simonas Daukantas.

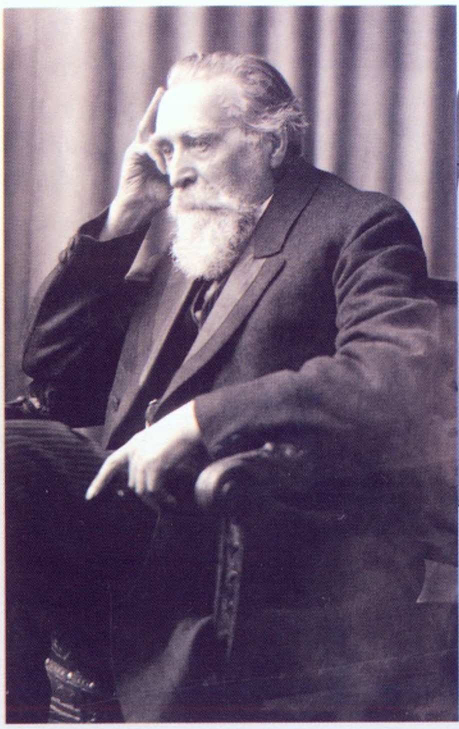
1863 m. vėl prasidėjo sukilimas prieš Rusiją. Lietuvoje jam vadovavo A. Mackevičius, Z. Sierakauskas ir K. Kalinauskas. Nors sukilimą rengė ir jam vadovavo bajorai, jame gausiai dalyvavo ir valstiečiai. Sukilimą žiauriai nuslopino, ir Rusijos valdžia 1864 m. uždraudė lietuvių kalbą ir raštą, pradėjo persekioti Katalikų bažnyčią, kėlė mūsų kraštan ir apgyvendino rusų valstiečius.

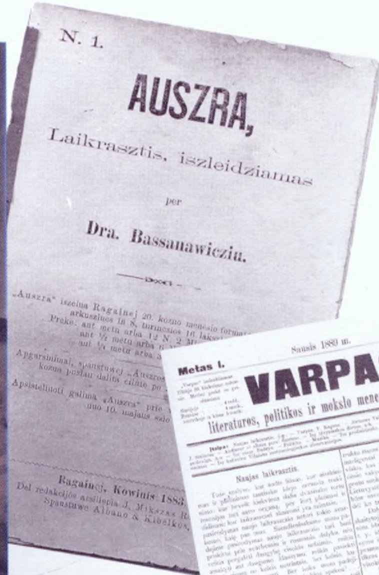
Prasidėjo Lietuvos rusinimas. Vyskupas Motiejus Valančius ėmėsi organizuoti lietuviškų knygų spausdinimą Prūsijoje. Jas slapta platino **knygnešiai.** Veikė slaptos lietuviškos mokyklos. Jose vaikus mokė **daraktoriai.**

Ėjo slapti laikraščiai. Jonas Basanavičius leido „Aušrą", ją pakeitė Vinco Kudirkos „Varpas". Tuo metu atsirado gausi lietuvių literatūra: Maironis, Vaižgantas, Žemaitė, Jonas Biliūnas.

1904 m. panaikintas spaudos draudimas. Išėjo pirmas lietuviškas dienraštis „Vilniaus žinios", prasidėjo **klojimų teatro** laikai.

Kilus Pirmajam pasauliniam karui, 1915 m. Lietuvą užėmė vokiečiai. 1917 m. Vilniuje susirenka lietuvių konferencija atkurti krašto nepriklausomybės. Ji išrenka Lietuvos Tarybą, kuri

N. 1.

AUSZRA,

Laikrasztis, iszleidziamas

per

Dra. Bassanawicziu.

Ragainėj, Kowinis 1883.

Metas I.

Num. I.

Sausis 1889 m.

VARPAS

literaturos, politikos ir mokslo menesinis laikrasztis.

❺ *Jonas Basanavičius ir „Aušra"*

❻ *Vincas Kudirka ir „Varpas"*

❼ *Nepriklausomybės Akto signatarai, 1918 m.*

1918 m. vasario 16 d. paskelbė Lietuvos Nepriklausomybės aktą.

Jaunai valstybei reikėjo gintis. Pirmus kariuomenės dalinius sudarė savanoriai. Nepriklausomybės kovos truko dvejus metus (1918–1920). 1920 m. lenkai užgrobė Vilnių ir Vilniaus kraštą, valdė jį iki 1939 m.

Sostinė buvo perkelta į Kauną.

1923 m. sukilo klaipėdiečiai ir susigrąžino Klaipėdos kraštą, kurį tuo metu valdė prancūzai.

Lietuva stiprėjo ir gražėjo, sparčiai vystėsi jos ūkis, švietimas, kultūra.

DAR ŽIŪRĖK
- 70 p. VILNIUS – LIETUVOS SOSTINĖ
- 72 p. KAUNAS
- 74 p. KLAIPĖDA
- 90 p. LITERATŪRA
- 94 p. TEATRAS

❶ *Vokiečių kariuomenė Vilniuje, Katedros aikštėje, 1915 m.*

❷ *Steponas Darius ir Stasys Girėnas*

1933 m. lakūnai Steponas Darius ir Stasys Girėnas vieni pirmųjų pasaulyje „Lituanika" perskrido Atlantą.

1939 m. Europoje kyla Antrasis pasaulinis karas. Vokietija su Sovietų Sąjunga užima Lenkiją. Vilnius grąžinamas Lietuvai, bet pareikalauta įsileisti Raudonąją armiją. Tai pirmas žingsnis, o 1940 m. birželio 15 d. sovietų kariuomenė okupavo Lietuvą ir prijungė ją prie Sovietų Sąjungos. 1941 m. birželio 14 d. prasidėjo masiniai žmonių trėmimai Sibiran ir areštai. Tūkstančiai mirė Sibire nuo ligų, išsekimo, bado ir šalčio. 1941 m. birželio 22 d. prasidėjo Vokietijos – Sovietų Sąjungos karas. Lietuvą

❸ *„Lituanika" skrenda virš Niujorko*

užėmė vokiečiai. Kentėjo lietuviai ir nuo jų valdžios: didelės prievolės, uždarytos aukštosios mokyklos, daug inteligentų išvežta į koncentracijos stovyklas, jaunimo – darbams į Vokietiją.

Po karo, sugrįžus sovietams, vėl pasikartojo trėmimai, areštai, naikinimai visko, kas lietuviška. Tam aktyviai prie-

❹ *Vilniaus atgavimo iškilmės 1939 m. spalio 28-29 d. Lietuvos kariuomenė*

❺ *Lietuvos liaudies seimo įgaliotoji delegacija SSRS AT VII Nepaprastojoje sesijoje inkorporuojant Lietuvą į SSRS sudėtį. Kalba delegacijos pirmininkas Justas Paleckis. Maskva, 1940 rugpjūčio 3 d.*

❻ *Lietuvos partizanai. Viduryje vienas iš garsiųjų partizanų vadų – Juozas Lukša-Daumantas*

❼ *Lietuvių kalbos pamokos tremtyje. Krasnojarsko kraštas. 1950 m.*

❽ *Vytautas Landsbergis – profesorius, vienas iš Sąjūdžio kūrėjų ir ilgamečių vadovų, Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo (1990–1992) pirmininkas, Lietuvos valstybės atstatymo akto signataras, Seimo narys nuo 1990 m., kalba Sąjūdžio mitinge Vingio parke*

šinosi Lietuvos partizanai. Visoje Lietuvoje vyrai ėjo į miškus ginti nepriklausomybės. Jie kovojo su priešu net 10 metų. 1949 m. partizanų vadų suvažiavimas įkūrė **Lietuvos laisvės kovų sąjūdį.** Jo pirmininku buvo išrinktas Jonas Žemaitis-Vytautas. Ginkluota kova pareikalavo daug aukų, buvo nuslopinta, bet apgynė laisvės troškimą.

Iki 1951 m. beveik visus valstiečius suvarė į kolūkius. Griovė gimtąsias žmonių sodybas, varė į gyvenvietes.

Pamažu kraštas ekonomiškai atsigavo, bet žmonių dvasią gniuždė okupantų valia, jų tvarka. Tauta priešinosi. Ėjo „Katalikų Bažnyčios kronika", steigėsi slaptos organizacijos, spaustuvės. Visas pasaulis sužinojo apie Romą Kalantą, 1972 m. susideginusį Kaune. Jis protestavo prieš sovietų valdžią. 1988 m. susikūręs Sąjūdis sutelkė tautą ir 1990 m. laimėjo rinkimus. 1990 m. kovo 11 d. Aukščiausioji Taryba, vadovaujama prof. Vytauto Landsbergio, priėmė istorinį dokumentą – **Lietuvos valstybės atstatymo aktą.**

SSRS kariuomenė 1991 m. sausio 13 d. puolė prie televizijos bokšto budėjusius žmones. Buvo aukų. Vasarą Medininkų pasienio poste buvo žiauriai iššaudyti budėję savanoriai, išliko gyvas tik vienas. Bet Lietuva, jos žmonės nepasidavė, atlaikė baisumus. Valstybė išliko ir sustiprėjo. 1993 m. rugsėjo 1 d. buvo išvesta sovietinė kariuomenė. 1992 m. išrinktas **Seimas,** priimta **Lietuvos Respublikos Konstitucija.**

DAR ŽIŪRĖK
➲ 6 p. LIETUVOS RESPUBLIKA
➲ 16 p. TERITORIJA IR GYVENTOJAI
➲ 72 p. KAUNAS

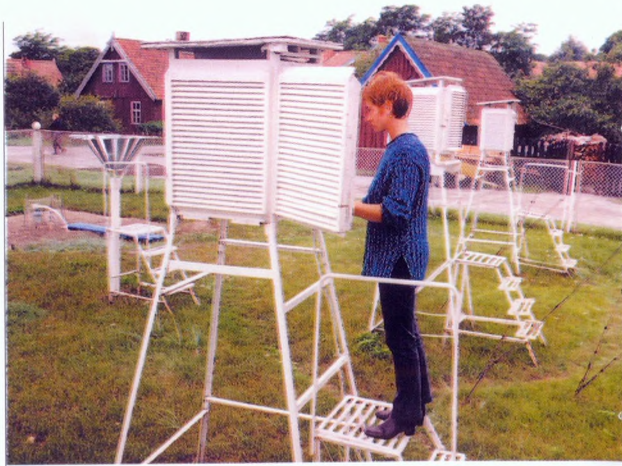
Lietuvos klimatas

Lietuvoje per metus pasikeičia keturi metų laikai: pavasaris, vasara, ruduo ir žiema.

Klimatas būna **jūrinis** ir **žemyninis.** Pavyzdžiui, Klaipėdos uostas neužšąla, žiemos čia nešaltos ir drėgnos, vasaros vėsios, toks klimatas yra jūrinis. Kai pietvakarių vėjas iš Atlanto atneša drėgnus orus, visoje Lietuvoje būna jūrinis klimatas.

❶ Žiema

❷ Meteorologijos stotis Nidoje

Žemyninis klimatas vyrauja Rytų ir Pietų Lietuvoje. Čia žiemos šaltesnės, o vasaros karštesnės. Šaltus orus atpučia šiaurys vėjas. Žemiausia temperatūra užregistruota Varėnoje ir Utenoje -43°C. Tačiau tokie speigai ar net -25°C ar -30°C pasitaiko retai. Būdingas mūsų šaliai žiemos šaltis nuo -5°C iki -10°C.

❸ Vasara

Šilčiausia Lietuvoje liepos mėnesį. Aukščiausia temperatūra užregistruota Varėnoje + 36,8°C, o Zarasuose +37,5°C.

Lietuvoje pakanka ir lietaus, ir sniego, ir šlapdribos. Per metus iškrinta vidutiniškai 732 mm kritulių. Dalis jų nuteka į žemesnes vietas, upes ir ežerus, susigeria į dirvą. Per metus nuo dirvos paviršiaus išgaruoja apie 445 mm kritulių. Užtat Lietuvoje dažnas drėgmės perteklius.

Saulėtų dienų daugiausia pasitaiko Nidoje, Klaipėdoje (apie 120 per metus).

Pavasaris – kovo, balandžio, gegužės mėnesiai. Kovo 21 dieną yra **pavasario lygiadienis.** Jis laikomas astronominio pavasario pradžia. Ima tirpti sniegas, bunda gamta, parskrenda paukščiai.

Vasara – birželio, liepos, rugpjūčio mėnesiai.

❹ *Pavasaris*

❺ *Dūkštos upelis rudenį*

Tada pačios ilgiausios dienos ir trumpiausios naktys. Ilgiausios dienos nuo birželio 18 iki 22 dienos trunka 17 val. 18 min. Vasara – pats šilčiausias ir maloniausias metų laikas.

❻ *Dubysa rudenį*

Ruduo – rugsėjo, spalio, lapkričio mėnesiai. Rugsėjo 23 dieną susilygina diena su naktimi. Tai vadinama **rudens lygiadieniu.** Nuo tada dienos sparčiai trumpėja. Prasideda vėsūs, lietingi orai. Gamta ruošiasi poilsio.

Žiema – gruodžio, sausio, vasario mėnesiai.

Gruodžio 19–23 dienomis dienos ilgumas tik 7 val. 14 min. Net 10 val. trumpesnė diena nei birželį. Sninga, užšąla ežerai ir upės, gyvūnai užmiega žiemos miegu.

Kokių galime tikėtis orų, pasako **meteorologai.** Jie orus stebi **meteorologijos stotyse.** Pirma tokia stotis 1869 m. įkurta Vilkaviškyje. Dabar Lietuvoje dirba 21 meteorologijos stotis.

ŽODYNĖLIS

klimatas – kasmet pasikartojantys orai.

lygiadienis – kai vienodai trunka diena ir naktis.

❼ *Neužšąlantys Klaipėdos uosto vartai į jūrą*

DAR ŽIŪRĖK

➲ 86 p. ŠVENTĖS

❶ *Drugys perlinukas*

Lietuvos gamta

Lietuva yra Rytų Europos lygumos vakariniame pakraštyje. Mūsų šalies gamta labai įvairi. Prie Baltijos krantų iškilusios vėjo pustomos kopos. Kuršių nerijoje smėlis yra užpustęs ištisus kaimus.

Žemaitijos kraštas pasipuošęs gražiomis kalvomis: tai Medvėgalis, Girgždūtė, Šatrija. Vilioja paunksnėmis tamsiaskariai eglynai, slėniuose tyvuliuoja ežerai.

❷ *Balinė pelėda*

O Aukštaitijos kalvos, viena kylanti po kitos, atveria nuostabius vaizdus į ežerus ežerėlius, susibėgusius vienas šalia kito, į upių vingius. Tarp smėlingų lygumų teka šaltinių maitinami upeliai.

❸ *Baltijos pajūris naktį*

❹ *Vapsvaėdis*

❺ *Slanka*

Vaizdingose vietose įrengta stovyklaviečių turistams.

Iš kalvotos smėlingos ir molingos Aukštaitijos galime nukeliauti į derlias Užnemunės lygumas, kur labai mažai ežerų ir beveik jau nelikę senovėje plytėjusių neįžengiamų miškų.

Orai Lietuvoje dažnai keičiasi. Vieną vasaros dieną gali kepinti saulė, o vakarop pakilti vėsus šiaurės vėjas, arba vakarų, atpūsdamas lietaus debesis. Gali pilti lietus Alytuje, o tuo metu Zarasuose arba Nidoje šviesti saulė.

Kartais kyla net audros, praūžia viesulai, plėšdami namų stogus, versdami iš šaknų medžius, nugriaudami net senąjį Palangos tiltą. Lietuvai būdingi viesulai, apimantys nedidelį plotą ir pasikartojantys beveik kasmet. Uraganas – kartą

▲❻ *Penkiašakė liepa*

❽ *Dekoratyvinis dagys*

❼ *Vilkas*

per 2–3 metus. Pajūryje ir rytuose – kartą per 10–20 metų.

Pakyla potvyniai ne tik pavasarį, kai tirpstant sniegui patvinsta upės ir užlieja pamario kraštą. Jie gali užklupti, kai prasideda gausios liūtys ir vanduo nespėja nei nutekėti, nei susigerti. Kartais dėl smarkaus lietaus miesto gatvėmis negali važinėti troleibusai ir automobiliai.

Gamta iškrečia ir kitų pokštų. Lietingos vasaros ir rudenys neleidžia užaugti geram derliui ir jo nuimti, bet labai blogai ir sausros, ypač jei vasaros būna dar ir karštos. Tada ūkininkai patiria daug nuostolių, perniek nueina jų darbas.

Kartais Biržų krašte nei iš šio, nei iš to prasmenga žemė, atsiveria smegduobės.

Lietuvos augalija ir gyvūnija gana įvairi. Žemaitijoje dažnai matysime eglynus, o Dzūkijoje – pušynus. Skiriasi ir juose gyvenantys žvėrys bei paukščiai. Aukštaitijoje pamatysime stumbrų. Po kitus miškus išdidžiai vaikšto briedžiai, stirnos, laksto kiškiai, gudriosios lapės, usūriniai šunys, šernai, vilkai, lūšys ir kiti gyvūnai. Kartais į mūsų miškus iš Gudijos girių atklysta meškos, seniau gyvenusios Lietuvos miškuose, bet išnaikintos.

Medžių šakose lizdus suka, vaikus peri daugybė paukščių. Miške kalena medžių gydytojas genys, rėkauja kėkštas, pavasarį kukuoja gegutė, paupiuose suokia lakštingala. Varnėnai, gandrai išskrenda žiemoti į šiltuosius kraštus, o pavasarį vėl sugrįžta.

❾ *Smegduobė Biržų rajone*

Kaip ir pasaulyje, taip ir Lietuvoje yra nykstančių augalų ir gyvūnų rūšių. Dažniausiai jos nyksta dėl žmogaus kaltės. Žmonės stengiasi neteršti vandens, saugoti miškus. Į Lietuvos raudonąją knygą įtraukta kaip nykstančios 30 augalų ir 42 gyvūnų rūšys.

Mūsų visų rūpestis – kaip išsaugoti gamtą.

❿ *Didžioji rusmenė*

DAR ŽIŪRĖK
➲ 46 p. EŽERAI IR TVENKINIAI
➲ 52 p. UPĖS
➲ 56 p. MIŠKAI
➲ 62 p. ŽEMUMOS IR AUKŠTUMOS

Baltijos jūra

❸ *Švyturys*

*B*altijos jūra – Lietuvos vartai į pasaulį. Ją iš visų pusių supa sausumos, o su Atlanto vandenynu jungia **sąsiauriai.**

Baltija vidutinio dydžio, skersai apie 400 km (nuo Lietuvos iki Švedijos), o išilgai 1800 km. Giliausia vieta – 459 m. – yra prie Švedijos krantų. Paprastai jūros būna kelių kilometrų gylio, bet Baltija sekli ir audringa, todėl pavojinga plaukioti dideliems laivams.

Jūros dugnas smėlėtas. Bangos išneša smiltis į krantą, o išdžiūvusias vėjas supusto į kopas.

Baltijos gelmėse dugne auga raudoni dumbliai. Tarp jų ropoja vėžiukai. Juos medžioja jūrinės Baltijos žuvys: plačios ant šono gulinčios plekšnės, didžiulės sidabrašonės lašišos, menkės. Lašišos rudenį išplaukia neršti į upes. Jūroje veisiasi apie 100 rūšių žuvų – silkės, menkės, strimelės, starkiai, sykai, lašišos. Tarp bangų nardo būriai smulkių žuvyčių.

❶ *Kuršių nerija*

❷ *Kuršių marios ir baltasis kiras*

❹ *Ilgasnukio ruonio jauniklis*

❺ *Zunda*

Prie Baltijos krantų pasitaiko ruonių ir mažų banginių – jūros kiaulių.

Baltijos jūros vanduo nesūrus. Viename litre vandens ištirpę tik 6–8 g druskos, kai Atlanto vandenyne net tris kartus daugiau.

6 *Baltijos jūra*

8 *Ragas Kuršių nerijoje*

9 *Klaipėdos uoste*

7 *Gintaras su muselių inkliuzais*

Valstybės, esančios apie Baltijos jūrą, yra mūsų kaimynės, tai Latvija, Estija, Suomija, Švedija, Danija, Lenkija, Vokietija, Rusija (Kaliningrado ir Sankt Peterburgo sritys), Norvegija. Jos vadinamos Baltijos šalimis.

Baltijos pietryčiuose yra įlanka – **Kuršių marios.** Jų ilgis 93 km. Kuršių marių forma primena trikampį, smailiuoju kampu įsirėmusį į Klaipėdą. Kuršių nerijos krantų kyšuliai vadinami ragais: Naglio, Bulvikio, Grobšto, Rasytės. Tarp ragų susidariusios nedidelės įlankos.

Kuršių marios seklios, 2–3 m gylio. Jose sugaunama vertingų žuvų: lašišų, starkių, žiobrių, ungurių, kuojų, karšių, ešerių, stintų.

ŽODYNĖLIS

sąsiauris – tai vandens juosta, jungianti du vandens plotus.

DAR ŽIŪRĖK

14 p. GEOGRAFINĖ PADĖTIS
42 p. LIETUVOS GAMTA
46 p. EŽERAI IR TVENKINIAI

Ežerai ir tvenkiniai

❷ *Vandens lelija*

Jei sudėtume didžiuosius ežerus pagal dydį, būtų tokia lentelė:

	Plotas km^2	Didžiausias gylis m
Drūkšiai	45	31
Dysnai	24,4	6
Dusia	23,3	31,7
Vištytis	17,9	50
Luodis	13,2	16,5
Sartai	13	21,9
Metelys	12,9	15
Avilys	12,6	13,5
Platelių	12	46
Rėkyvos	11,7	5
Alaušas	10,7	42
Žuvintas	10,3	3,4
Lūkstas	10,2	7
Asveja	10,2	50,2

Palyginkite:
Ladoga 17 700 km^2
Naročius (Gudijoje) 79,6 km^2

Lietuvoje yra šie ežerynai: Molėtų, Zarasų (dar vadinamas Lietuvos Šveicarija), Trakų.

Trakų ežeryne didesnių nei 1 ha ploto ežerų yra daugiau kaip 2000. Mažesnių – dar per tūkstantį. Jei visus ežerus sujungtume, jie užimtų tokį plotą kaip visas Jonavos rajonas.

Didžiausias Lietuvos ežeras Drūkšiai. Jo plotas net 45 km^2. Dalis šio ežero yra Gudijoje.

Ilgiausias – Asveja, dar vadinamas Dubingių ežeru. Jis net 22 kilometrų ilgio ir 50 metrų gylio. Bet giliausias Tauragnas – 60 metrų, o sekliausias – Žuvintas. Jo vandens sluoksnio storis – 1 metras.

Mūsų ežerai susidarė slenkant ledynams, kai šie išrausdavo įdubas ir ten likdavo tirpsmo vandenys. Beslinkdami ledai sustumdavo nuogulų ir atitverdavo įdubos dalį. Šitaip susidarė salos. Trakuose, Galvės ežero saloje, stovi pilis.

❸ *Žuvinto ežero prieplauka*

Visų Lietuvos ežerų vanduo gėlas, nes juos maitina šaltiniai.

Lietuvoje yra vienintelis jūrinės kilmės ežeras – Krokų Lanka. Nemunas ir Minija, plukdydami sąnašas, atskyrė Kuršių marių dalį.

❶ *Zaraso ežeras*

◄ 4 *Kuoja*

▲ 5 *Trakų nacionalinio parko ežerai*

7 *Platelių ežeras*

Ežerai susidaro ir užtvenkus upes. XVI a. buvo užtvenkta Apaščia ir atsirado Širvėnos ežeras, saugojęs Biržų pilies prieigas.

Didžiausias tvenkinys – Kauno marios. Jos susidarė 1959 m. užtvenkus Nemuną. Kauno marių ilgis 90 kilometrų, o plotis ties Kaunu daugiau kaip 3 kilometrai.

6 *Ignalinos nacionalinio parko ežerai*

ŽODYNĖLIS

ežerynas – kai daug ežerų susitelkę arti vienas kito.

❶ *Lynas*

1959 m. buvo statoma Antalieptės hidroelektrinė ir užtvenkta Šventoji. Tada susijungė net 26 ežerai ir vanduo apsėmė 20 km² plotą. Antalieptės tvenkinyje yra didelių net 30 ha ploto salų.

Elektrėnų tvenkinys, arba Elektrėnų marios, aušina elektrinės įrenginius. Jį sudaro užtvenktas Strėvos vanduo.

❷ *Vilkokšnio ežeras, Trakų r.*

❹ *Kauno marios*

Kuršių marios – tai Baltijos užutėkis. Su Baltijos jūra jas jungia siauras apie 400 m Klaipėdos sąsiauris.

Marias nuo Baltijos atskiria nerijos juosta.

Į Kuršių marias rytuose įsiterpia sausuma – Ventės Ragas. Čia yra paukščių stebėjimo ir žiedavimo stotis.

❸ *Rudagalvio kiro lizde*

Visuose ežeruose ir tvenkiniuose gyvena paukščiai ir žuvys. Išdidžiai plauko baltosios gulbės. Antys laikosi tarp nendrių. Nendrynuose pamatysime ir daugiau paukščių. Nendrinukės ir karkšlės čiulba įsitaisiusios nendrių viršūnėje, o lizdelius jos nupina ir pakabina tarp nendrių stiebelių. Kragų šeimynos plaukioja ežero vidury. Maži juostuoti kragiukai slepiasi tarp tėvų plunksnų. Arčiau kranto žuveles gaudo pilkieji garniai. Jie smailiu snapu pasičiumpa karosiuką, kuojukę ar aukšlelę.

❺ *Didysis kormoranas*

6 *Plačiažnyplis vėžys*

Aukšliukės ežeruose plaukioja pulkeliais. Kartais jos iššoka iš vandens – gelbėjasi nuo plėšrūnų ešerių. O lydekos visada medžioja pavieniui. Pasislepia tarp augalų ir tyko pro šalį plaukiančių žuvyčių. Pačioj ežero gelmėj guli lyg rąstai didieji šamai. Jie medžioja naktį.

Ežerų pakrantėse įsikuria bebrai ir ondatros.

7 *Bebras prie nugraužto medžio*

8 *Kurėnas Kuršių mariose*

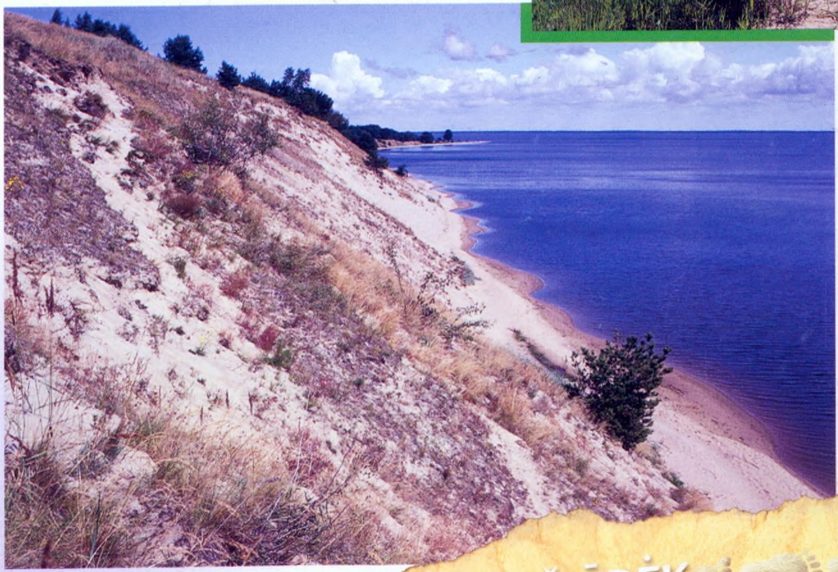

▲9 *Paukščių žiedavimo stotis Ventės Rage*

► 10 *Tinklai paukščiams gaudyti*

11 *Kuršių marių krantas*

DAR ŽIŪRĖK

➲ 50 p. PELKĖS

➲ 62 p. ŽEMUMOS IR AUKŠTUMOS

Pelkės

❶ *Žalioji rupūžė*

Kai susitelkia nenutekantis lietaus vanduo, ežeras pamažu apauga drėgmę mėgstančiais augalais, o vėliau ir durpių sluoksniu, atsiranda **pelkės.**

Pelkių yra dviejų tipų: **žemapelkės** ir **aukštapelkės.**

Žemapelkėse auga viksvos, nendrės, kiminai. Jų durpes naudoja laukams tręšti.

Aukštapelkėse želia įvairios žolės, yra viržių, nedidelių krūmų. Šitų pelkių durpės tinka kurui.

Pelkes dar vadina **raistais.**

Lietuvoje didžiausia Žuvinto pelkė šalia Žuvinto ežero. Jos plotas 68 km^2. Čia gyvena, peri didžiuliai paukščių pulkai, net 112 rūšių, o apylinkėse užregistruotos net 225 paukščių rūšys.

❷ *Gluodenas. Tai bekojis nenuodingas driežas*

❹ *Čepkelių raistas*

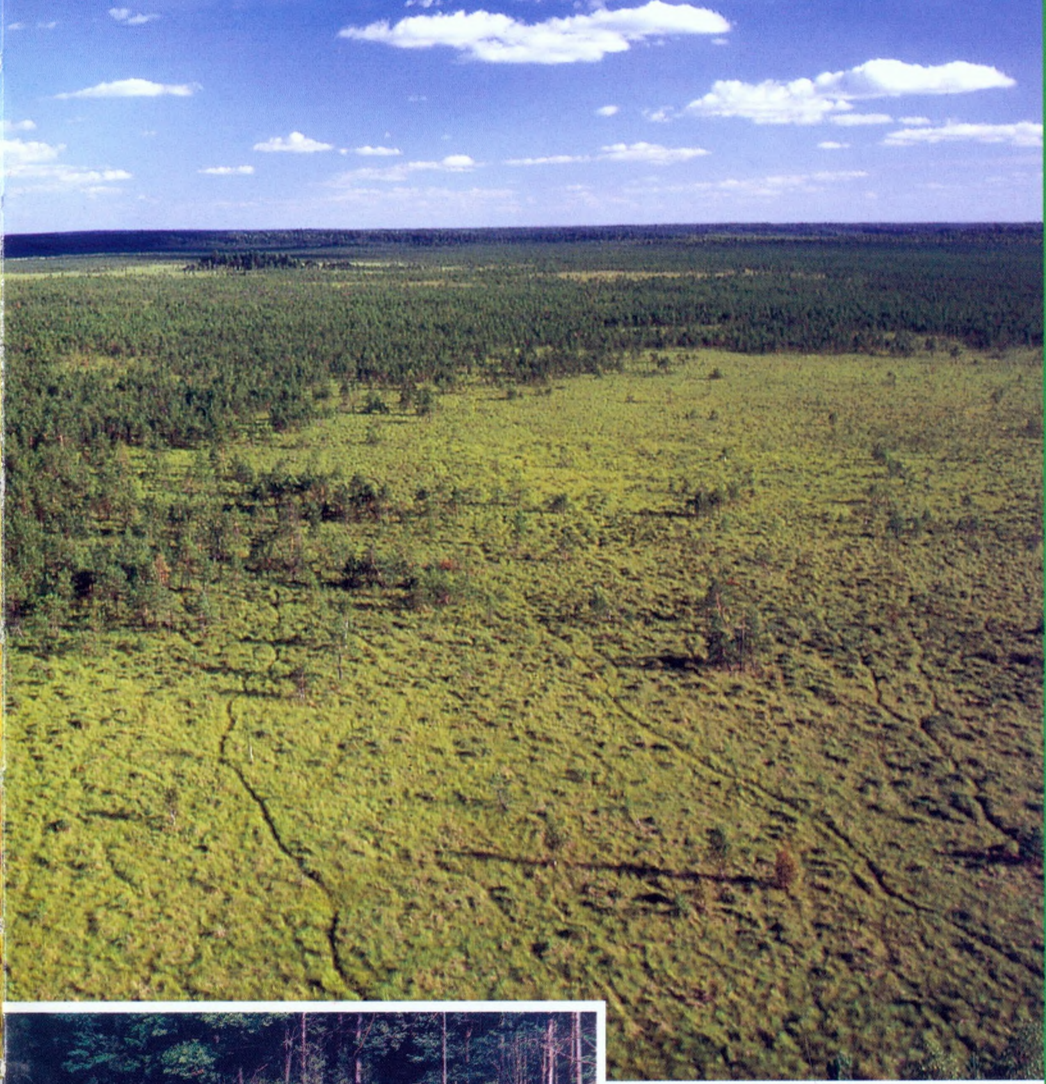

❸ *Žuvinto ežeras pelkėje*

❺ *Kamanos pelkė*

Antra pagal dydį pelkė – Čepkelių raistas Varėnos rajone. Jo plotas – 59 km^2. Garsūs Čepkeliai 724 ha ploto spanguolynu. Čia želia įvairios samanų rūšys.

8 *Aukštapelkė Žuvinte*

9 *Ežeras Čepkelių raiste*

6 *Liūnas*

7 *Juodosios žuvėdros lizdas*

Didžiausiose pelkėse įrengti rezervatai. Juose neliečiami auga įvairiausi medžiai, veisiasi gyvūnai, kuriems čia tikras rojus.

Trečioji pagal dydį – Kamános pelkė Akmenės rajone.

Visos Lietuvos pelkės užima tris kartus didesnį plotą negu ežerai.

Rudenį aukštapelkėse tarp samanų-kiminų raudonuoja spanguolės. Vasarą prisirpsta vaivorai, dar vadinami girtuoklėmis. Šviečia gelsvi gailių žiedai, nuo jų kvapo net galva svaigsta. Lyg vatos gniužuliukai baltuoja švyliai. Saulės atokaitoje gali pamatyti besišildantį gluodeną ar rudai margą gyvatę – angį. Jos geriau pasisaugoti, nes nuodinga.

10 *Juodakaklio krago jauniklis neįveikia dumblių sąžalyno*

DAR ŽIŪRĖK

- 46 p. EŽERAI IR TVENKINIAI
- 56 p. MIŠKAI
- 58 p. MIŠKŲ GYVŪNAI
- 64 p. REZERVATAI

Upės

❸ *Nemuno ir Neries santaka Kaune*

Mūsų upės lėtos, bet tekėdamos daro daug gražių vingių – kilpų. Jos labiausiai išvagojo Žemaitiją.

Pati didžiausia upė – Nemunas. Jis išteka Gudijoje netoli Minsko ir nuvingiuoja net 937 km. Nemunas trumpesnis už Latvijos Dauguvą. Per Lietuvą teka tik 475 km. Nemunas platėja pamažu. Tarp Druskininkų ir Kauno jo plotis nuo 80 iki 300 m. Žemiau paplatėja iki 600 m.

❶ *Vynuoginė sraigė*

Nemuno ištakos už žiotis yra aukščiau net 180 metrų, o per metus savo vaga nuplukdo vandens 3,5 karto daugiau, nei telpa Kuršių mariose. Upės gylis nuo 1,5 iki 5 metrų.

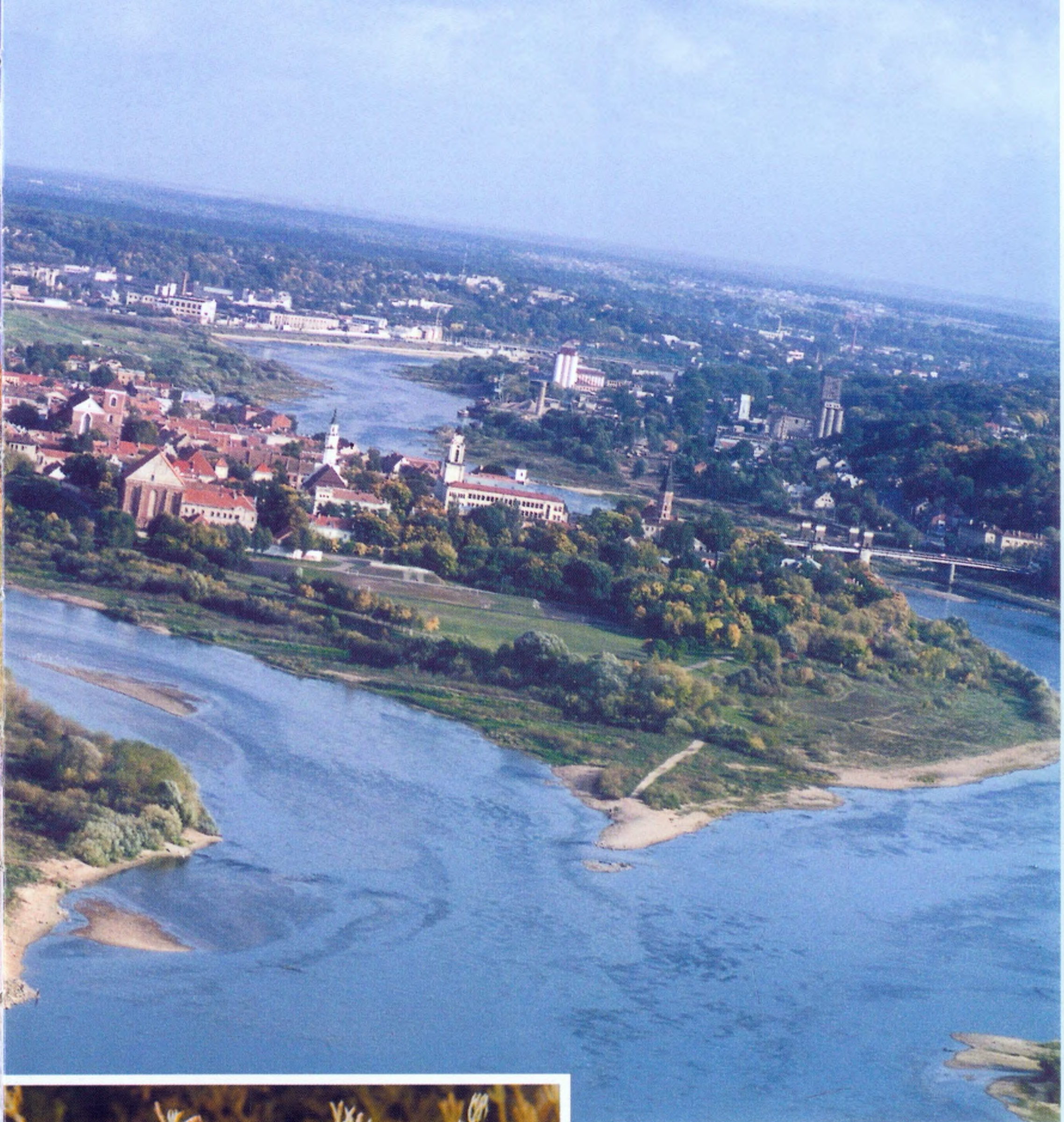
Nemunas žemupyje sudaro **deltą** – tai žema trikampė lyguma su lankomis ir ramiomis protakomis. Svarbiausios Nemuno deltos šakos yra Rusnė, Gilija,

❷ *Nemuno ir Merkio santaka prie Merkinės*

❹ *Nemuno vingis ties Balbieriškiu*

5 *Ešerys*

Atmata, Skirvytė. Čia yra didžiausia Lietuvoje sąnašinė sala Rusnė ir žemiausia Lietuvos vieta – 1,3 m žemiau jūros lygio.

Nemunas – rami upė, tačiau, tirpstant sniegui, žemupyje patvinsta, apsemdamas kelius, laukus, gyvenvietes.

Daugeliu mūsų upių eina valstybinė siena, pvz., Nemunėliu, Šešupe, Nemuno žemupiu.

6 *Nemunas ties Liškiava*

Štai kaip atrodo pagal ilgį didžiausios mūsų upės:

	Visas ilgis km	Lietuvoje
Nemunas	937	475
Neris	510	235
Venta	346	167
Šešupė	298	208
Šventoji	246	246
Minija	213	213
Nevėžis	210	210
Merkys	203	194
Nemunėlis	191	151
Jūra	177	177
Dysna	176	77
Mūša	164	146
Lėvuo	148	148
Dubysa	146	146
Virvyčia	131	131
Šušvė	130	130
Širvinta	129	129
Švėtė	123	55
Šešuvis	114	114
Mituva	102	102

ŽODYNĖLIS

santaka – vieta, kur viena upė įteka į kitą.
žiotys – vieta, kur upė įteka į ežerą, ar jūrą.
delta – ties upės žiotimis iš sąnašų susidariusi lyguma, kurioje upė skaidosi į šakas.

Jeigu sudėtume visų Lietuvos upių ir upelių ilgį, būtų net 27 500 km ir jomis apjuostume daugiau nei pusę Žemės rutulio.

Švariose upėse pilna gyvybės. Prie akmenų prisitvirtinusios sraigės, vinguriuoja dėlės, ropoja vandens vabzdžiai. Po akmenimis ar medžių šaknimis slepiasi upiniai vėžiai ir vėgėlės, šližiai ir kūjagalviai, grobio tyko lydekos, plauko srovinės aukšlės ir margašoniai upėtakiai. Rudenį neršti atplaukia šlakiai ir taškuotosios lašišos. Jos padeda ikrus į išraustas duobutes ir užžeria žvyru. Pavasarį išsiritęs mailius plaukia jūros link.

Žuvys turi saugotis ūdros. Jinai sugeba pasigauti ir stambią žuvį.

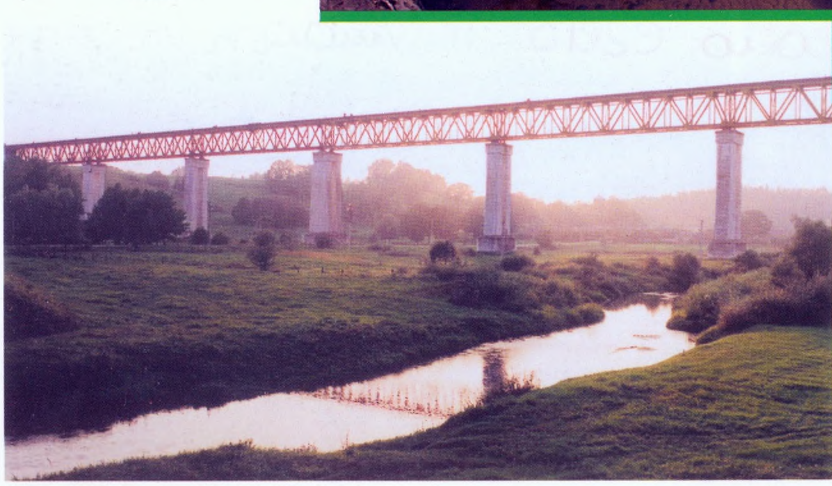
Medžioja žuvis ir tulžys. Neria nuo šakos į vandenį ir pasičiumpa smulkią žuvelę. Savo lizdą paukštis paslėpęs

❶ *Lydeka*

❸ *Grūdos vingiai Dainavos lygumoje*

❷ *Lyduvėnų geležinkelio tiltas*

giliame urvelyje kranto šlaite.

Pakrantėmis bėgioja krantinis tilvikas ar kirlikas. Tik išsiritę jo mažyliai irgi laksto kartu, netupi lizde.

Neris – didžiausias Nemuno intakas, antroji pagal dydį Lietuvos upė. Ji srauni, turi nemažai rėvų – akmenuotų sek-

lumų ir slenksčių. Kadaise ja plukdė sielius, gabeno prekes, net kursavo garlaivis nuo Vilniaus iki Kauno.

Ties Krėslynų kaimu Jonavos rajone iš Neries kyšo raudono granito luitas – pats gražiausias Lietuvos upių akmuo – Gaidelis. Jo ilgis 4,8 m, plotis 4,7 m, aukštis 4,1 m.

Didžiausi Neries intakai – Šventoji ir Žeimena.

❹ *Merkys netoli Puvočių*

❺ *Ūla žiemą*

❻ *Viešvilės upelis*

Šešupė – didžiausia upė Užnemunėje.

Ūla – šalčiausia Dzūkijos upė.

Kad žmonėms būtų patogiau, per upes nutiesiami tiltai. Vienas iš ilgiausių yra Lyduvėnų geležinkelio tiltas per Dubysos slėnį. Jo ilgis 425 m.

Upių santakose senovėje statydavo pilis, nes ten būdavo patogu gintis nuo priešų.

❼ *Didžioji antis*

❽ *Pajautos slėnis. Neris nuo Kernavės piliakalnio*

Miškai

❶ *Geltonasis baravykas*

Didžiausi miškai	(plotas hektarais)
Dainavos giria	135 000
Labanoro-Pabradės giria	91 100
Kazlų Rūdos miškai	58 700
Karšuvos giria	42 700
Rūdininkų giria	37 400
Gaižiūnų-Rumšiškių miškai	30 400
Kapčiamiesčio giria	27 700
Žalioji giria	19 000

Senovėje beveik visa Lietuva buvo apaugusi senais neįžengiamais miškais. Bet žmonės juos kirto, šitaip pasidarydami dirbamus žemės plotus, ir dabar miškai užima tik trečdalį Lietuvos teritorijos (apie 30,1%). Jie – ne tik didelis gamtos turtas, bet kartu ir mūsų krašto „plaučiai". Miškai užaugina daugybę gėrybių: tai ir mediena, žvėriena, grybai, uogos, riešutai. Miškingiausia yra Dzūkija. Varėnos rajone miškai užima 62% teritorijos, o Vilkaviškio rajone tik 8%.

Mūsų krašto puošmena – išlikusios didžiosios **girios.**

Didžiausia yra Dainavos giria prie Nemuno ir valstybinės sienos su Gudija.

Dainavos girioje daug senų medžių, drevėtų pušų. Kadais čia buvo paplitusi drevinė bitininkystė. Girioje auga daug grybų ir vaistažolių. Bet smėlio dirva negali išauginti pašarų kanopiniams žvėrims. Todėl jų čia mažiau.

❷ *Erelio žuvininko lizdas Labanoro girioje*

❸ *Beržynas*

Antra pagal dydį Labanoro-Pabradės giria. Ją sudaro net 105 miškai. Girioje yra arba su ja susisiekia 320 įvairaus dydžio ežerų: Asveja, Kretuonas, Labanoras, Juodieji ir Baltieji Lakajai.

Girioje auga pušys, o beržynų ir eglynų nedaug.

Labanoro girioje veisiasi beveik visų rūšių Lietuvos žvėrys ir paukščiai, čia auga gausybė grybų, uogų.

Treti pagal dydį – Kazlų Rūdos miškai. Jie žaliuoja Užnemunės žemumoje.

Miškai, kuriuose daugiausia pušų – **pušynai.** Tai šviesūs miškai.

Eglynai – tamsūs miškai. Jų daug Vakarų Lietuvoje. Pušynai ir eglynai – **spygliuočių miškai.** Miškai, kuriuose auga beržai, uosiai, ąžuolai ir kiti medžiai, vadinami **lapuočių miškais.**

Beržynai šviesūs, juose auga daug žolių, žemuogių, mėlynių, aviečių, bruknių, šviečia raudonikių galvos, kyšo lepšiai, paberžiai.

Ąžuolynų Lietuvoje liko nedaug, apie 1,8%. Daugiausia jų yra Nevėžio žemumoje. Didžiausias Lietuvoje – Dūkštų ąžuolynas (Vilniaus r.)

❺ *Dzūkijos miškas*

❹ *Pilkojo garnio jauniklis*

Be paminėtų medžių, miškuose dar auga liepos, šermukšniai, alksniai, drebulės, uosiai, putinai, kadagiai, klevai, laukinės obelys ir kriaušės, lazdynų krūmai, šaltekšniai, karklai.

Miškai teikia medieną pramonei, malkas kurui, o žmogui – poilsį ir atgaivą.

Žolės tenai nebuvo, tiktai atnašos ir aržalos, viena antrą smelkdamos, augo. Liemeningos eglės, pušys, klėbiais neapkabinamos, per kita kitą į padangęs mušės, kurių viršūnių atsivertęs nepriregėsi; pražilę ąžuolai, šimtais metų savo amžių lykuojantys, savo barzdotomis šakomis tarsi viens kito karšatį ramstantys.

Simonas Daukantas

❻ *Penkiolikakamienė liepa Papilėje*

Seniausi ir didžiausi medžiai

Stelmužės ąžuolas – seniausias ir storiausias ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Europoje. Jam daugiau kaip 1000 metų. Jį gali apglėbti 5 vyrai.

Lietuvio liepa Dainavos girioje ir **Drevėtos pušys** – senoviniai aviliai bitėms.

Pakartųjų pušis prie Alytaus.

Perkūno ąžuolas Plungės parke.

Ąžuolų karalienė Vilniaus rajone.

Bielinio ąžuolas Biržų rajone. Jame knygnešys J. Bielinis slėpdavo uždraustas lietuviškas knygas.

❼ *Bičių drevė*

ŽODYNĖLIS

giria – didelis kelių miškų plotas.

DAR ŽIŪRĖK
42 p. LIETUVOS GAMTA
58 p. MIŠKŲ GYVŪNAI

Miškų gyvūnai

❸ *Didžioji zylė*

*T*ik nutirpus ledynams, Lietuvoje gyveno mamutai. Vieno griaučiai rasti Vilniuje, Antakalnyje.

Didingiausias dabartinių mūsų miškų žvėris – briedis. Ypač gražūs patinų ragai, kuriuos kasmet numeta. Briedžiai vasarą gyvena lapuočių ir mišriuose miškuose, o žiemą pušų jaunuolynuose.

Už briedžius mažesni taurieji elniai. Kauno rajone įveista ir dėmėtųjų elnių. Jie vertinami dėl ragų – pantų.

Danielių galima pamatyti Šiaulių krašto miškuose.

Panevėžio rajono Pašilių miške 1969 m. buvo atvežta veisti 10 stumbrų iš Beloveržo girios. Prieauglis išleistas į laisvę Naujamiesčio ir Širvintų rajono miškuose.

Nedideliuose miškuose labiausiai paplitę stirnos, šernai, lapės ir, žinoma, kiškiai.

Iš plėšriųjų žvėrių didžiausias – vilkas. Didesnėse giriose gyvena lūšys.

Medžių drevėse šeimininkauja rudosios voveraitės. Jos turi saugotis kiaunių. Voveraites dar medžioja vištvanagiai ir didieji apuokai. Apuokas – girių baubas.

❶ *Tadas Ivanauskas (1882–1971). Gamtininkas. Surinko daug mokslinės zoologijos medžiagos. Jo iniciatyva įsteigta Ornitologijos stotis prie Ventės Rago, Žuvinto rezervatas, Kauno zoologijos sodas, muziejus.*

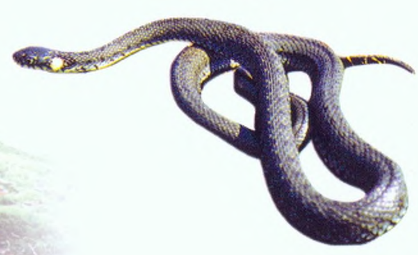
❹ *Erelis žuvininkas lizde*

Miškuose gyvena daugybė paukščių. Jūrinis erelis – labai didelis. Jo lizdas toks platus, kad galėtų atsisėsti net vaikas. Nemažus lizdus susikrauna ir juodieji gandrai. Pavasarį miško laukymėse burbuliuoja tetervinai, šoka vestuvinius šokius gervės.

Strazdai gieda tupėdami eglių viršūnėse. O zylės straksi tarp šakų. Jų yra įvairių. Liepsnelės pragysta vakaro prieblandoje.

Pamiškėse per naktis suokia lakštingalos. Jas žmonės pavadino giesmininkų karalienėmis. Prieš lietų prabyla volungės.

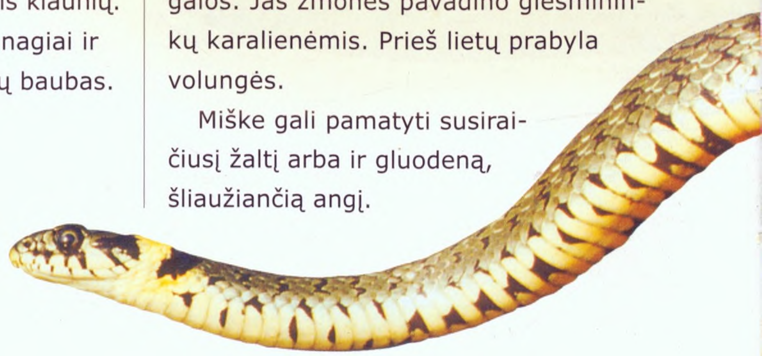
Miške gali pamatyti susiraičiusį žaltį arba ir gluodeną, šliaužiančią angį.

❺ *Žaltys*

❷ *Lūšis*

❻ *Didysis apuokas*

❽ *Šernė su šerniukais*

❾ *Lapė*

❼ *Stumbrai*

Šitas siaubingas žvėris, Lietuvos miškų išaugintas
Toks neregėtas ūgiu, tau pasirodys savu <...>
Viršija jis žiaurumu miško žvėris, ne tik jiems prilygsta,
Betgi nepuola žmogaus, jei nesužeidžia tas jo.

Mikalojus Husovianas.
Giesmė apie stumbrą
(parašyta apie 1475–1480 m.)

Stumbrai senovėje buvo labai paplitę, bet apie XVIII a. vidurį išnyko. 1969 m. Panevėžio r. įsteigtas stumbrynas.

❿ *Kanadinė audinė*

Laukai ir pievos

❸ Laumžirgis

Didesnę Lietuvos dalį užima veléniniai jauriniai dirvožemiai. Lietuvos laukuose auga javai, daržovės, pašariniai augalai.

Viršutinis tamsus žemės sluoksnis maitina augalų šaknis. Jį vadina **dirvožemiu** arba **dirva.** Po juo guli šviesesnis sluoksnis – **podirvis.** Dirvožemis susidarė iš uolienų: molio, smėlio ir žvyro dalelių. Jei dirvožemyje daug molio dalelių, jį vadina **priemoliu.** Kai daugiau smėlio dalelių – **priesmėliu.**

Labai svarbu dirvožemio derlingumas – gebėjimas aprūpinti augalus maistu. Todėl dirvą žmonės prižiūri, tręšia, purena. Dirvoje gyvena daugybė pagalbininkų ir kenkėjų.

Su kenkėjais kovoti padeda vieversiai, raibosios kurapkos, išgaudydami smulkius vabzdžiukus.

Aukštai skraidydamas pelėsakalis pamato pelę arba pelėną ir puola jį iš viršaus. Daug amarų nurenka boružės. Dirvos purentojai yra ir sliekai, kurmiai.

Kur dirva gerai prižiūrėta, ten auga derlūs javai ar daržovės. Taigi dirvožemis yra gyvas gamtos ir žmogaus kūrinys.

Laukuose auginami augalai patinka ir gyvūnams. Čia gyve-

❶ Rudasis pelėnas

❹ Gegužraibė

❷ Miškuose aptverti javai

❺ Žydi medingieji augalai

⑥ *Dirbami laukai*

⑧ *Ežys*

⑨ *Sliekas*

⑦ *Stirniukas*

na pilkieji kiškiai. Dieną jie slepiasi, o vakare išbėga želmenėlių paskabyti. Pamiškėje galite pamatyti ir baikščių stirnų pulkelį.

Pievose per visą pavasarį ir vasarą auga daugiametės žolės. Tai pašaras ganomiems galvijams bei prieglobstis daugybei gyvių. Pievų žolė nesumedėjusi, minkšta. Pagal naudojimą pievos skirstomos į **šienaujamas** ir **ganyklas.**

Pievose auga daugybė žydinčių gėlių, vaistažolių. Drėgnesnėje vietoje aptiksime valerijoną, garšvą. O tarp žolių galime rasti griežlės lizdelį arba kiškučių gūžtelę. Labai mėgsta pievas laukinės bitės kamanės.Ten jos į koriukus prineša tamsiai rusvo medaus. Urvelius ir pievose, ir laukuose rausiasi lauko pelės. Po žolynus straksi žalieji žiogai, skraido drugiai, laumžirgiai.

⑩ *Margasis grambuolys*

⑪ *Javų gubos*

DAR ŽIŪRĖK
➲ 42 p. LIETUVOS GAMTA
➲ 84 p. ŽEMĖS ŪKIS

Žemumos ir aukštumos

❶ *Kopos*

Lietuva – žemumų ir aukštumų kraštas. Didesnė paviršiaus dalis yra žemumos. Jas suskaido upių vagos, paįvairina iškilusios kalvos. Ne veltui Lietuva laikoma gražiu turistiniu kraštu.

Vidutinis Lietuvos aukštis virš jūros lygio yra 100 m. Mūsų šalyje nėra kalnų, tik kalvos, bet žmonės jas vadina kalnais, nors jos nesiekia nė 300 m virš jūros lygio. Paviršiaus nelygumai sukuria gražų kraštovaizdį.

Visu Baltijos pajūriu tęsiasi **Pajūrio žemuma.** Tik Kuršių nerijos lygumoje slinkdami ledynai paliko gūbrį. Jį paskui apipustė smėlis. Kopų forma ir aukštis keičiasi nuo audrų ir vėjo. Vienos susidaro aukštesnės, kitos žemėja. Nemaža kopų, aukštesnių kaip 50–60 metrų.

❸ *Kuršių nerija*

❷ *Kuršių nerijos pajūris ir miškas kopose*

Vėjo supustytos kopos yra Birutės ir Naglio kalnai Palangoje.

Pajūrio žemuma Nemuno slėniu susisiekia su didžiausia **Lietuvos vidurio žemuma.** Ją sudaro Karšuvos, Užnemunės ir Nevėžio žemumos. Čia daugiausia dirbamų derlių laukų.

Žemumų apsupta **Žemaičių aukštuma.** Čia kalvos kalvelės banguoja, kildamos viena už kitos iki pat horizonto. Čia stūkso aukščiausias Žemaitijoje Medvėgalio kalnas. Jis iškilęs virš jūros lygio 234 m. Apie Medvėgalį padavime pasakojama:

Ant to kalno kovų su kryžiuočiais laikais stovėjusi pilis. Užpuolė kryžiuočiai, ir pilies gynėjai suprato, kad be pagalbos neapsiginsią. Bet kas galėtų nepastebėtas prasmukti pro priešų sargybas? Dvi jaunos žemaitukės tarusios: „Mudvi galim!" Taip kalnas ir pavadintas.

❹ *Girgždūtės kalnas iš lėktuvo*

Baltijos aukštumą Nemunas ir Neris suskaido į tris dalis. Pati didžiausia **Aukštaičių aukštuma.** Prie jos šliejasi **Švenčionių aukštuma.**

Dzūkų aukštumos kalvos sakytum pasilypėjusios viena ant kitos, kad geriau matytų, kas už kito kalnelio.

Sūduvos aukštuma turi dvi kalvas: Dunojaus ir Pavištyčio kalnus, už Medvėgalį aukštesnius 50 m. Lietuvai būdingos plačios, gražios lygumos su vešliomis pievomis, gausų derlių brandinančiais javais. Akis, kiek užmato, gali gėrėtis gamtos grožiu, besikeičiančiu metų laikais.

Seniausia yra lėkštų kalvų **Medininkų aukštuma.** Joje aukščiausia Lietuvos kalva – Juozapinės kalnas, iškilęs virš jūros lygio 293,6 m.

❻ *Ant Juozapinės kalno paminklas Mindaugui*

❺ *Šatrijos kalnas*

❼ *Žaliasis žiogas*

DAR ŽIŪRĖK
➲ 42 p. LIETUVOS GAMTA
➲ 46 p. EŽERAI IR TVENKINIAI
➲ 52 p. UPĖS

Rezervatai

❸ *Šilagėlės*

1937 m. Lietuvoje įsteigtas pirmasis Žuvinto rezervatas. Čia stebimas paukščių gyvenimas, jie žieduojami. Ežere ir pelkėse peri daugiau kaip 200 rūšių sparnuočių. Žuvinte veisiasi didžiausias Lietuvos paukštis jūrinis erelis, gulbės nebylės, pilkosios žąsys, gervės, didieji baubliai.

Žuvintas seklus, prižėlęs nendrių, meldų ir švendrių.

Čepkelių rezervatą sudaro Čepkelių raistas ir mišku apaugusios žemyninės kopos.

❶ *Gulbė nebylė*

Viešvilės rezervate yra Artosios pelkės su įvairiais augalais, perinčiais kurtiniais, neršiančiais upėtakiais ir 800 rūšių drugelių.

❷ *Kernavės piliakalniai*

Kamanos rezervatui būdingos Šiaurės Lietuvos molingos pelkės su neįžengiamomis klampynėmis, prižėlusiomis kiminų, dumblių ir kerpių.

Kernavės rezervatas yra kultūrinis. Jis saugo mūsų istorinio paveldo vertybes. Šalia Pajautos slėnio stūkso penki piliakalniai. Jų papėdėje archeologai aptiko XII–XIV a. pirklių ir amatininkų miestą. Manoma, jog čia gyventa net keli šimtmečiai prieš Kristų ir čia buvusi senoji Lietuvos sostinė. Gedimino valdymo pradžia irgi siejama su Kernave. Ji minima ir kaip Traidenio valda. Senovėje Kernavė su Trakais ir Medininkais sudarė Vilniaus gynybos atsparą. Kernavė patyrė daug negandų. Gyvenvietę sudegino kryžiuočiai, o 1390 m., traukdamiesi nuo priešų, padegė patys lietuviai. Paskui ji buvo Algirdo, vėliau Jogailos valda. XVIII a. Kernavė jau turėjo laisvojo miesto teises, tai rodo, jog čia buvo nemažas miestas. Tikriausiai būtent iš jos didieji Lietuvos kunigaikščiai perkėlė sostinę į Trakus. Mums Kernavė įdomi ne tik kaip draustinis, bet ir kaip istorinė vietovė.

Rezervatai labai saugomi. Stengiamasi gamtą išlaikyti tokią, kokia ji, nepaliesta žmogaus, pati susidarė per tūkstančius metų. Dabar reti augalai ir įvairūs gyvūnai gali veistis netrikdomi. Rezervatuose niekas nemedžioja, nekerta miškų, nesausina pelkių ir nedirba žemės. Juose mokslininkai tiria augalus ir gyvūnus.

❹ *Tetervinas*

❻ *Pelkės ežerėlis*

❼ *Žuvinto rezervatas*

❺ *Ausuotasis kragas*

❽ *Kurtinė*

Pragarinės pelkėje kitados gyvenęs baisus ryklys ir užpuldinėdavęs atėjusius atsigerti gyvulius. Vieną sykį joje paskendęs žmogus su savo jaučiais. Ir žmonės ėmę sakyti: „Paskendo kaip į pragarą!" Nuo to laiko ežerėlį ir ėmę vadinti Pragarine.

ŽODYNĖLIS

rezervatas – sausumos ar vandens plotas, saugomas mokslo tikslais.

❾ *Drugelis*

DAR ŽIŪRĖK

➲ **30 p.** PILIAKALNIAI, PILKAPIAI

➲ **50 p.** PELKĖS

➲ **66 p.** NACIONALINIAI PARKAI

Nacionaliniai parkai

❶ *Machaonas*

Nacionalinius ir regioninius parkus sudaro **draustiniai.**

Aukštaitijos nacionalinis parkas yra nepaprastai vaizdingoje vietoje su Ginučių piliakalniu ir vandens malūnu, Palūšės bažnyčia. Nuo Ledkalnio atsiveria ežerų ežerėliai ir miškai. Čia ir giliausias Tauragno ežeras.

❹ *Balinis vėžliukas*

❷ *Trakų nacionalinis parkas, Galvės ežeras ir salos pilis iš lėktuvo*

Pats didžiausias **Dzūkijos nacionalinis parkas.** Tai smėlynų, sausų pušynų, šilų, grybų ir uogų karalystė. Čia dar galima rasti retą vaistažolę arniką.

Žemaičių aukštumose, prie Platelių ežero, yra **Žemaitijos nacionalinis parkas.** Netoli Žemaičių Kalvarijos – senasis Platelių parkas.

Kuršių nerijos nacionaliniame parke supustytos aukščiausios Europoje kopos. Ten stovi įdomios meldais dengtos žvejų sodybos, želia kalninių pušynų plotai, kuriuose vaikšto briedžiai ir stirnos, auga įvairių grybų.

Trakų istorinis nacionalinis parkas pats mažiausias. Tai Trakų salos ir pusiasalio pilys, statytos kunigaikščių Kęstučio ir Vytauto, Senieji Trakai, karaimų kenesė. Trakai – senoji Lietuvos sostinė.

Lietuvoje dar yra 30 **regioninių parkų.** Juose saugoma atskirų Lietuvos dalių gamta. Tai pačios gražiausios šalies vietos.

❸ *Koplytstulpis Žemaitijos nacionaliniame parke (Medsėdyje)*

6 *Palūšės bažnyčia ir varpinė*

7 *Ignalinos nacionaliniame parke*

Aukštadvario regioninis parkas yra Dzūkų aukštumoje. Ten veši retos augalų rūšys, tvenkiniuose auginami upėtakiai. Čia yra aukščiausia Gedanonių kalva – 257 m. Iš Aukštadvario kalvyno išteka sraunios Verknė ir Strėva, yra net 77 ežerai. Netoli Aukštadvario, miške, įdubusi 40 m gylio Velnio duobė. Jos skersmuo 200 m.

Nemuno kilpų regioninis parkas – dviguba Balbieriškio–Birštono Nemuno kilpa, atverianti puikius vaizdus.

Tytuvėnų regioninis parakas – tai lyg vartai į Žemaitiją. Jo teritorijoje yra Šiluva, garsėjanti Šilinės atlaidais.

Verkių regioninis parkas pačiame Vilniaus pakraštyje. Jo puošmena – Žalieji ežerai. Prie Verkių yra garsiosios Vilniaus Kalvarijos.

Verkių parko kalvose ir daubose auga net apie 800 rūšių augalų.

Šalia Ukmergės ir Vilkijos yra draustiniai, kuriuose saugomi reti Lietuvoje drugeliai.

Dzūkijoje yra draustinių, saugančių jau nykstančius balinius vėžlius.

8 *Bitininkystės muziejus*

9 *Žvejo sodyba Kuršių nerijos nacionaliniame parke*

10 *Šaukštis*

ŽODYNĖLIS

draustinis – saugomas kraštovaizdis. Ten negalima naikinti augalų ar gyvūnų.

◄ 5 *Žemaitijos nacionalinio parko riboženklis*

DAR ŽIŪRĖK

46 p. EŽERAI IR TVENKINIAI

62 p. ŽEMUMOS IR AUKŠTUMOS

64 p. REZERVATAI

Gyvenvietės

❸ *Langų puošyba*

❶ *Žvirblis*

❹ *Nida iš lėktuvo*

Lietuvos žmonės gyvena **miestuose, miesteliuose** ir **kaimuose.**

Miestai – labai didelės gyvenvietės. Čia gyvenančių žmonių dauguma dirba pramonėje ir paslaugų srityje. Miestuose gyvenama tankiau nei kaimuose, pastatai daugiausia daugiaaukščiai, arti vienas kito.

Lietuvoje miestai pradėjo kurtis XIII–XIV a., kai susikūrė Lietuvos valstybė. Daugelis miestų išaugo iš pilių: Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Ukmergė, Merkinė. Vieni miestai stiprėjo, plėtėsi, kiti prarado svarbą ir tapo miesteliais. 1998 m. Lietuvoje buvo 108 miestai. Pagal gyventojų skaičių jie skirstomi į tris grupes: mažus (iki 20 tūkst. gyventojų), vidutinius (20–100 tūkst. gyventojų) ir didelius (daugiau kaip 100 tūkst. gyventojų). Lietuvoje yra tik penki dideli miestai: Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai ir Panevėžys.

❷ *Gandrai kaimo sodyboje*

Lietuvos miestuose gyvena pusė visos šalies gyventojų.

Miestą valdo **miesto taryba,** kurios narius miesto gyventojai išsirenka balsuodami. Kiekvienas miestas turi **merą,** išrinktą savivaldybių tarybos narių.

Miestai skirstomi į **seniūnijas,** o joms vadovauja miesto tarybos paskirti **seniūnai.** Jie rūpinasi tvarka savo seniūnijoje.

❺ *Rumšiškių buities muziejus. Sodyba Aukštaitijos kaime*

6 *Kauno panorama iš lėktuvo*

7 *Kaimo darželis*

Kaime gyvenantys žmonės daugiausia verčiasi žemdirbyste, rečiau žvejyba, miško ūkiu.

Seniausi išlikę Lietuvos kaimai yra padrikieji. Tokių kaimų nedaug: Šuminų (Ignalinos r.), Musteikos (Varėnos r.). Tai palei gatvę laisvai išsidėsčiusios įvairių formų sodybos.

Vėliau, XVI a., tokius kaimus pertvarkė į gatvinius, kai statė pagal planą. Gyvenamasis namas buvo statomas galu į gatvę, o už jo – ūkiniai pastatai. Sodybos stovėdavo viena šalia kitos, abipus gatvės. Vėliau statė vienoje gatvės pusėje. Tokie kaimai būdavo ilgi. Stungių kaimas Joniškio rajone siekė net du kilometrus.

Nuo XX a. kaimus pradėjo skirstyti į **vienkiemius.** Čia sodybos stovi atokiau viena nuo kitos, šalia kelių arba pasklidusios po visą kaimą.

Dar kartą kaimai keitėsi, kai buvo pradėtos kurti kolūkių gyvenvietės. Jos primena miestelius. Centre yra mokykla, ambulatorija, parduotuvė, o aplink, palei taisyklingas gatves, stovi sodybos.

Lietuvos kaimai (sodžiai) kūrėsi gražiose vietose. Kiekvieno regiono sodybos skyrėsi puošyba: žirgeliais ant stogų, vėjalentėmis, gėlių darželiais.

Atkūrus nepriklausomybę, Lietuvos kaimai pradėjo atsinaujinti. Į juos grįžta jaunų žmonių, statomos naujos sodybos.

Vaizdingesnėse vietose, prie ežerų ar upių, kuriasi kaimo turizmo centrai, kur atvykę žmonės gali pailsėti, praleisti atostogas.

Kaime gyventojų buitis panašėja į miestiečių, jie naudojasi televizija, telefonu, automobiliais, skalbimo mašinomis.

Kaimai priklauso vienai ar kitai seniūnijai. Jai vadovauja seniūnas. Seniūną skiria rajonų tarybos.

Iš kaimo žmonės važinėja į miestus gydytis, įsigyti prekių, tvarkyti reikalų administracijos įstaigose, į teatrą, koncertus. Miestiečiai važiuoja į kaimą atostogauti, padėti ūkyje giminaičiams.

8 *Žarėnai*

DAR ŽIŪRĖK
18 p. ETNOGRAFINIS SUSKIRSTYMAS

Vilnius – Lietuvos sostinė

❶ *Didžiajame Vilniaus herbe šv. Kristoforą, nešantį kūdikėlį Jėzų, iš šonų laiko du skydininkai. Tai Vienybės ir Teisingumo deivės žaliais drabužiais. Virš skydo jos laiko ąžuolo vainiką, perjuostą tautinių spalvų kaspinais. Prie Teisingumo deivės kojų inkaras – Vilties simbolis. Apačioje užrašyta Unitas Justitia Spes (Vienybė Teisingumas Viltis).*

Šv. Kristoforas yra keliautojų globėjas. Tai Kristaus mokslo, krikščionybės nešėjas ir platintojas. Padavimas sako, kad Kristoforas buvęs milžinas pagonis. Kai pažino tikrąjį tikėjimą ir apsikrikštijo, ėmė skleisti krikščionybę. Už tai buvo nukankintas. Jo šventė – liepos 25 d.

❸ *Šv. Petro ir Povilo bažnyčios vargonai*

Vilnius, kaip Lietuvos sostinė, paminėtas 1323 m. Gedimino laiške.

Kunigaikštis pilį pastatė Neries ir Vilnelės (Vilnios) santakoje, po to, kai žynys Lizdeika jam išaiškino sapną.

Kunigaikščio Neries ir Vilnios santakoje pastatytos pilies sienų likučiai ir bokštas stovi iki šiolei. Jame plevėsuoja Lietuvos Respublikos vėliava.

Vilnius turi savo Rotušę, vėliavą ir du herbus: mažąjį ir didįjį. Mažajame herbe pavaizduotas šv. Kristoforas, nešantis per vandenį kūdikėlį Jėzų. Rankose jis laiko lazdą – išrautą medelį, kuris užsibaigia dvigubu kryžiumi. Jėzaus rankoje valdžios simbolis – auksinis obuolys.

Kitoje pusėje Vilnelės stūkso Trijų Kryžių kalnas. Jis net 20 metrų aukštesnis už Gedimino kalną. Gedimino pilies papėdėje stovi Katedra. Po jos altoriumi yra aukuras, kur lietuviai, būdami pagonys, kūreno šventąją ugnį Perkūnui. Manoma, kad čia karalius Mindaugas buvo pastatęs pirmąją Katedrą. Iš Katedros aikštės vingiuoja siauros senamiesčio gatvelės su įspūdingos architektūros pastatais.

Vilniaus senamiestis – tai lyg muziejus po atviru dangumi. Jį lanko daugybė užsienio turistų. Miestas garsėja bažnyčiomis, ypač Šv. Petro ir Povilo, Šv. Onos. Miesto gynybinėje sienoje yra katalikų šventovė – Aušros Vartų koplyčia.

❹ *Vilniuje statomas paminklas Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Gediminui. Aut. Vytautas Kašuba. Skulpt. Mindaugas Šnipas*

❷ *Didžioji gatvė XIX a. pabaigoje*

❺ *Vilniaus vaizdas nuo Bernardinų bažnyčios*

Garsios ir Rasų kapinės. Jose palaidoti iškiliausi Lietuvos žmonės. Čia ilsisi dr. Jonas Basanavičius, M. K. Čiurlionis ir kt. Antakalnio karių kapinėse palaidoti menininkai, mokslininkai, taip pat žuvusieji už Lietuvos laisvę, 1991 m. sausio 13 d. ir Medininkų aukos.

Vilnius – svarbiausias Lietuvos kultūros židinys. Čia sutelkta daugiausia aukštųjų mokyklų: Vilniaus universitetas, Gedimino technikos, Pedagoginis universitetai, Dailės, Muzikos, Karo akademijos, daug aukštesniųjų mokyklų. Yra Nac. dramos, Nac. operos ir baleto, Jaunimo, Lėlių teatrai, Nacionalinė filharmonija. Veikia Lietuvos nacionalinis, Lietuvos dailės, Taikomosios dailės ir kiti muziejai.

Gražūs ir patogūs naujieji gyvenamieji rajonai: Lazdynai, Karoliniškės, Viršuliškės, Pašilaičiai, Justiniškės, Fabijoniškės, Pilaitė.

❻ *Arkikatedra bazilika*

Gražios Vilniaus miesto apylinkės. Ypač gyventojų pamėgti Valakupiai ir Vingio parkas, kuriame vyksta Respublikos dainų šventės ir kiti renginiai.

Vilnius yra svarbus pramonės ir prekybos centras. Yra didelių fabrikų ir gamyklų, maisto perdirbimo įmonių. Vilniuje yra didžiausias Lietuvos oro uostas, geležinkeliai ir plentai jungia jį su visais Lietuvos miestais.

Sostinėje yra svarbiausios Respublikos valdymo įstaigos: ministerijos, departamentai, dirba Seimas, Vyriausybė ir Prezidentas.

1998 m. Vilniuje gyveno 578,6 tūkst. gyventojų.

❼ *Gedimino bokštas*

❽ *Pilies gatvė*

❾ *Aušros Vartai*

ŽODYNĖLIS

rotušė – miesto simbolis, jo valdžios būstinė. Senovėje čia posėdžiaudavo miesto taryba, buvo laikomas **iždas** (miesto pinigai). Rotušes turėjo visi laisvieji miestai.

DAR ŽIŪRĖK
➲ 22 p. TIKĖJIMAI
➲ 94 p. TEATRAS

Kaunas

❶ *Kauno herbas – raudoname lauke sidabrinis tauras. Jam tarp ragų auksinis lotyniškas kryžius. Mūsų krašte tauras laikomas jėgos, garbės ir taurumo simboliu.*

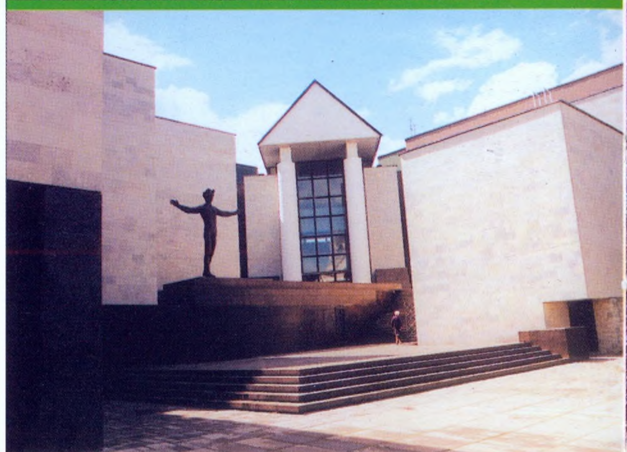
Kaunas yra Vidurio Lietuvoje. Tai antras pagal dydį miestas, pastatytas Nemuno ir Neries santakoje, kur dar stovi Kauno pilies sienos. Jame 2000 m. gyveno apie 415,8 tūkst. gyventojų.

Tai senas miestas. Jau XII a. čia buvo mūrinė pilis – svarbiausias atramos punktas prieš kryžiuočius, kurie ne kartą puolė pilį ir miestą. Ypač narsiai gynėsi pilėnai 1362 m., vadovaujami Kęstučio sūnaus Vaidoto.

Kauno senamiestyje daugybė architektūros paminklų: Kauno pilis, Perkūno namai, Vytauto bažnyčia, Rotušė, Arkikatedra bazilika, Maironio namai.

❸ *Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų (Vytauto Didžiojo) bažnyčia*

❹ *Mykolo Žilinsko meno galerija*

❷ *Kauno pilis*

◄ ❺ *Laisvės skulptūra. Skulpt. Juozas Zikaras*

Kai 1920 m. spalio 9 d. Lenkija okupavo Vilniaus kraštą, Kaunas tapo laikinąja sostine iki 1939 m. spalio. Per tą laiką miestas labai išaugo ir išgražėjo.

Kauną su Vilniumi ir Klaipėda jungia greitkelis, o su kitais miestais – plentai ir geležinkelis. Pro jį eina Via Baltica magistralė, jungianti Lietuvą su kitomis Europos šalimis.

Mieste sutelkta daug pramonės įmonių – maisto produktų ir gėrimų, tekstilės, chemijos. Ypač Kaunas garsėja vilnoniais audiniais.

Nuo seno Kaunas didelis kultūrinio ir mokslinio gyvenimo centras, subūręs daug talentų.

◄ ❻ *Kaunas XX a. pradžioje*

7 *Muzikinis teatras*

9 *Vytauto Didžiojo karo muziejus*

10 *Gotikos šedevras – Perkūno namai*

8 *Rotušė*

11 *Pažaislio kamaldulių vienuolynas*

Kaune veikia universitetai: Vytauto Didžiojo, Kauno technikos, Veterinarijos, Žemės ūkio. Yra aukštesniųjų mokyklų. Gausu muziejų: Vytauto Didžiojo karo, T. Ivanausko zoologijos, A. Žmuidzinavičiaus velnių, IX forto. Yra paminklų S. Dariui ir S. Girėnui, Maironiui, Laisvės paminklas. Teatro sodelyje stovi paminklai Lietuvos prezidentams. Kaune yra dramos ir muzikinis teatrai, M. K. Čiurlionio ir M. Žilinsko meno galerijos. Gražus ne tik jo senamiestis, bet ir kitos miesto dalys: Aukštoji Panemunė, Aleksotas, Dainava, Žaliakalnis.

Iš Kauno į Klaipėdą ir Nidą veda vienintelis Lietuvoje upių kelias. Plaukdami Nemunu, galime grožėtis puikiomis panemunės pilimis ir gamta.

Netoli Kauno marių Rumšiškėse yra Lietuvių liaudies buities muziejus, Pažaislyje stovi įžymusis Pažaislio vienuolyno ansamblis – reto grožio architektūros kūrinys, pastatytas 1664–1712 m.

12 *Šv. Mykolo arkangelo (Įgulos) bažnyčia*

DAR ŽIŪRĖK
58 p. MIŠKŲ GYVŪNAI
80 p. PRAMONĖ
94 p. TEATRAS
102 p. DAILĖ

Klaipėda – uostas

4 *Keltas*

1 *Raudoname lauke auksinė dantyta mūro siena su trimis bokštais. Aplink bokštus penkiakampės žvaigždės. Jos tikriausiai reiškia dangaus skliautą, o bokštai primena kovinio laivo medines konstrukcijas.*

2 *Jūrų muziejus akvariumas*

3 *Klaipėdos uostas*

Klaipėda – pirmasis Lietuvos miestas, kadaise gavęs savivaldos teisę. Jis yra trečias pagal dydį Lietuvoje, turi apie 203 tūkst. gyventojų.

Jau pirmaisiais amžiais po Kr. gimimo čia buvo baltų gyvenvietė. Vokiečių ordinas 1252 m. pastatė Klaipėdos (Memelburgo) pilį, sujungdamas kryžiuočių ir kalavijuočių valdomas žemes. Lietuviai šią pilį buvo sugriovę 1323, 1379, 1393, 1402 metais. Žemaičiai 1455 m. pilį užėmė, bet neišlaikė, ir ji liko kryžiuočių valdžioje. Klaipėdą ir jos kraštą ilgus amžius valdė kryžiuočiai, Prūsija, vėliau Vokietija. Prie Lietuvos galutinai prijungtas 1923 m.

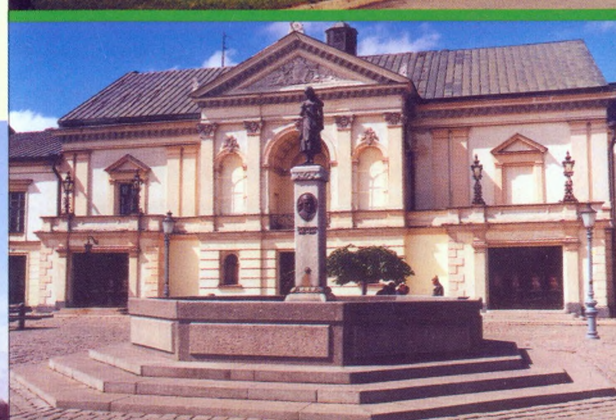
Klaipėda – tai mūsų šalies vartai į jūrą, vienintelis mūsų uostas. Jį laivybos linijos jungia su Vokietijos, Švedijos, Danijos, Olandijos, Lenkijos, Didžiosios Britanijos uostais. Per šį uostą kasmet pervežama apie 15 mln. tonų įvairių krovinių ir apie 60 000 keleivių.

Mieste yra laivų statybos ir remonto, žuvų apdorojimo, konservų įmonės. Taip pat gelžbetonio konstrukcijų, baldų, kartono gamyklos, tekstilės, tabako ir kiti fabrikai.

Klaipėda yra svarbus kultūros ir švietimo centras. Mieste yra Klaipėdos universitetas, S. Šimkaus konservatorija, dramos ir muzikinis teatrai, Mažosios Lietuvos istorijos, Laikrodžių muziejai, Paveikslų galerija, Jūrų muziejus akvariumas, kuriame galime pamatyti plaukančias Baltijos ir gėlųjų vandenų žuvis, pingvinus, pasigrožėti delfinais. Lauko baseinuose apgyvendinti ruoniai. Įdomi tvirtovė ir joje įrengta Lietuvos laivybos ekspozicija.

5 *Klaipėdos universitetas*

6 *Dramos teatras*

Šiauliai

Archeologai miesto teritorijoje aptiko VIII–IX a. senkapių. Tikriausiai čia būta kelių gyvenviečių. Manoma, kad netoli Šiaulių 1236 m. įvyko Saulės mūšis, kuriame žemaičiai sutriuškino kalavijuočių ordiną. XIII–XIV a. Šiauliai buvo Žemaitijos dalies centras, o XVI a. – valsčiaus centras ir minimi jau kaip miestas.

❶ *Pėsčiųjų Vilniaus gatvė*

❷ *Šv. Petro ir Povilo katedra*

❸ *Skulptūra Saulės laikrodžio aikštėje. Skulpt. Stanislovas Kuzma*

❹ *Herbo skydas padalytas į tris laukus. Raudoname lauke juodas lokys. Jis simbolizuoja Šiaulius priklausius Žemaitijos kunigaikštystei. Mėlyname lauke spindi Dievo Apvaizdos akis. Apačioje, sidabrinėje papėdėje, raudonas veršis simbolizuoja miesto teisių suteikėją Šiauliams Stanislovą Augustą. Viršuje – kunigaikštiška kepurė. Skydo šonuose – dvi raudonu kaspinu surištos žalios lauro šakelės su aukso vaisiais.*

Šiauliai įsikūrę prie Talšos ežero. Tai ketvirtas pagal dydį Lietuvos miestas, apskrities centras. Jame yra didelis transporto mazgas. Iš Šiaulių eina plentai į Rygą, Biržus, Panevėžį ir kitus miestus, geležinkeliai į Vilnių, Liepoją. Mieste daug pramonės įmonių. Nuo seno tradicinė yra odos ir avalynės pramonė.

Šiauliai – ir kultūros centras. 1923 m. jame įkurtas „Aušros" istorijos ir etnografijos muziejus. Yra dramos teatras. Šiauliai vieni pirmųjų Lietuvoje įsirengė pėsčiųjų gatvę (1975), pavadintą Vilniaus gatve. Mieste yra graži Saulės laikrodžio aikštė, architektūros paminklas – Šv. Petro ir Povilo katedra, Sukilėlių kalnelis su 1863 m. sukilėlių kapais.

Mieste veikia Šiaulių universitetas.

Už 7 km į šiaurę nuo Šiaulių yra garsusis Kryžių kalnas. Jame pastatyta apie 12 tūkst. kryžių. Šalia jo iškilo pranciškonų vienuolynas.

❺ *Kryžių kalnas*

DAR ŽIŪRĖK

➲ **40 p.** LIETUVOS KLIMATAS

➲ **94 p.** TEATRAS

Panevėžys

❶ *Sidabriniame lauke raudoni vartai su trimis bokšteliais. Tokie tribokščiai vartai yra senuose Panevėžio antspauduose. Matyt, jie simbolizuoja miesto vartus.*

Pirmą kartą Panevėžio miestas paminėtas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro (1492–1506) 1503 m. rašte. XVI a. dešiniajame Nevėžio krante pradėjo kurtis dabartinis Senamiestis. XVI a. antroje pusėje miestas tapo Upytės pavieto centru, 1796 m. – Upytės apskrities centru ir gavo miesto teises.

Panevėžys yra penktas pagal dydį Lietuvoje, plentais ir geležinkeliais sujungtas su Ryga, Vilniumi. Panevėžys – svarbus pramonės ir kultūros centras. Didžiausia miesto gamykla yra „Ekranas", gaminantis kineskopus, linų, stiklo fabrikai, „Kalnapilio" alaus darykla. Veikia Kauno technikos universiteto Panevėžio fakultetas, kraštotyros muziejus. Svarbiausias architektūros paminklas – Kristaus Karaliaus katedra.

Miestą išgarsino režisieriaus J. Miltinio vadovaujamas dramos teatras. Apie jį žinojo, atvažiuodavo žiūrėti spektaklių, rašydavo apie juos ne tik Lietuvoje ar buvusioje Sovietų Sąjungoje, bet ir užsienyje.

Mieste veikia Baltoskąndijos akademija, propaguojanti Baltijos ir šiaurės šalių kultūrą.

❷ *Kristaus Karaliaus katedra*

❸ *Gatvė*

❹ *Juozo Miltinio dramos teatras*

❺ *Panevėžio „Linas"*

❻ *Miesto panorama*

DAR ŽIŪRĖK
➲ 80 p. PRAMONĖ
➲ 94 p. TEATRAS

Telšiai

② *Miesto aikštės laikrodis*

③ *Mėlyname lauke šv. Stanislovas, prikeliantis iš kapo Piotroviną. Tokį herbą Telšiai gavo 1791 m. kartu su laisvojo miesto teise. Telšiuose per šv. Stanislovo šventę (gegužės 8 d.) vykdavo mugė. Šis šventasis laikytas žemaičių žemės užtarytoju ir globėju.*

Pirmą kartą Telšių vardas paminėtas 1317 m. kryžiuočių kronikoje. Rašoma apie Telšių (Telšės) slėnį. XV a. čia buvo valstybinis dvaras. 1528 m. – Telšiai jau valsčiaus centras. 1612 m. įsteigta pradinė mokykla. Nuo 1795 m. – apskrities centras.

Telšiai dažnai vadinami Žemaitijos sostine. Miestas įsikūręs prie Masčio ežero ant septynių kalvų. Tai apskrities centras, jame yra gelžbetonio konstrukcijų gamykla, pieninė.

▲① *Vyskupų rūmai*

Veikia aukštesnioji taikomosios dailės mokykla, yra Žemaitijos kraštotyros muziejus „Alka".

Telšiai – vyskupijos centras, čia veikia kunigų seminarija. Yra barokinė, XVIII a. statyta Šv. Antano Paduviečio katedra.

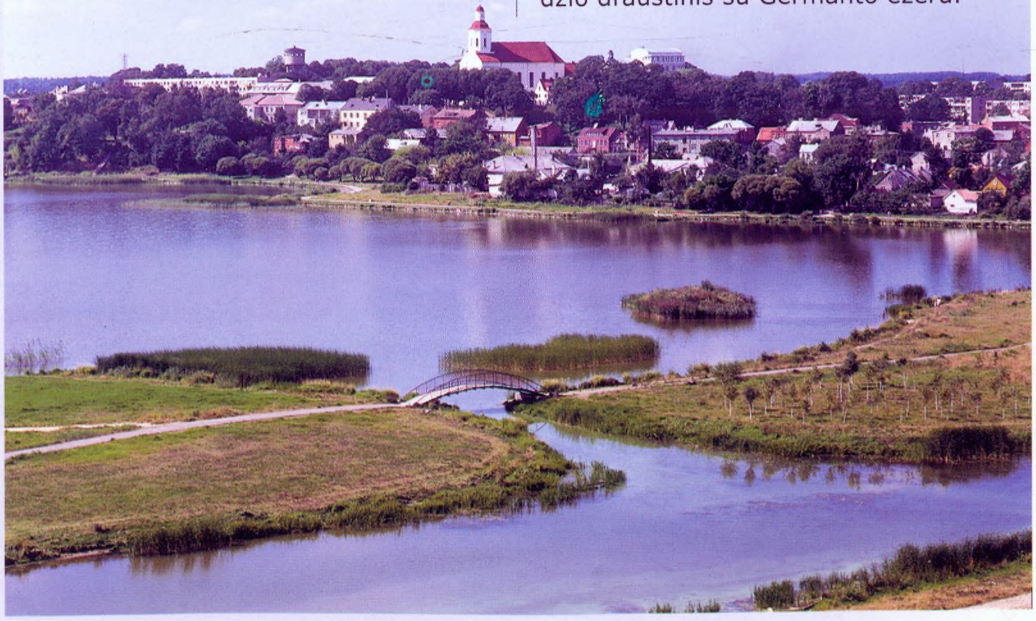
Telšiai XIX–XX a. sandūroje buvo svarbus lietuvių tautinio sąjūdžio, spaudos platinimo židinys. Čia buvo ir žydų religinis centras. Iki Antrojo pasaulinio karo veikė garsi Telšių ješiva (rabinų mokykla), žydų gimnazija.

Netoli Telšių, šalia Rainių miškelio, pastatyta Kančios koplyčia 1941 m. birželio mėnesį bolševikų tame miškelyje žiauriai nukankintų aukų atminimui.

Šalia Telšių yra Germanto kraštovaizdžio draustinis su Germanto ežeru.

④ *Šv. Antano Paduviečio katedra*

◄⑤ *Miesto panorama*

Kurortai

❸ Tomo Mano namelis Nidoje

Kurortus galima skirstyti į dvi grupes. **Gydomieji –** Druskininkai, Birštonas, Likėnai, kur yra gydomojo vandens ir purvo. Tokius kurortus dar vadina **balneologiniais.**

Kiti kurortai poilsiniai, vasarvietės – tai Palanga, Šventoji, Nida, Juodkrantė, Preila, Kulautuva, Anykščiai. Tokius kurortus vadina **klimato** kurortais.

Palanga turi abiejų kurortų savybių. Čia galima pasigydyti sanatorijose ir puikiai pailsėti maudantis jūroje, kvėpuojant tyru ir gaiviu oru su ozono ir jūros druskos dalelėmis, vaikštant smėlėta pakrante ar pušynais.

❶ Eglės skulptūra Palangoje. Skulpt. Robertas Antinis

❹ Grafų Tiškevičių rūmai Palangoje

Kaip vasarvietė Palanga pradėjo garsėti XIX a. pradžioje. Per Palangą spaudos draudimo metais knygnešiai gabendavo lietuviškas knygas, laikraščius. Čia 1899 m. buvo pastatytas pirmas lietuviškas vaidinimas – Keturakio „Amerika pirtyje".

Puikųjį Palangos botanikos parką suprojektavo prancūzų architektas E. Andrė. Parke auga daug retų medžių. Jame stovi grafų Tiškevičių rūmai, kuriuose įkurtas Gintaro muziejus. Vasaros vakarais rūmų terasoje vyksta koncertai. Parke yra Birutės kalnas su restauruota koplytėle.

❷ Palangos tiltas

5 *Poilsio namai Juodkrantėje*

Juodkrantė – Neringos miesto dalis, žvejų gyvenvietė prie Kuršių marių. Tai viena iš seniausių pamario gyvenviečių, čia nuo 1862 m. mechanizuotai kasė gintarą.

Dabar Juodkrantė – graži, moderni poilsio vieta su Raganų kalnu.

Nida – taip pat Neringos miesto dalis, administracinis centras. Čia yra pačios aukščiausios kopos, labai graži gamta. Nidoje stovi vokiečių rašytojo Tomo Mano namelis – kultūros centras.

6 *Nida*

7 *Birštonas*

8 *Druskininkai*

9 *Juodkrantė*

10 *„Lino" poilsio namai Palangoje*

Druskininkai – mineralinių vandenų kurortas prie Nemuno su daugybe sanatorijų, gydyklų. Druskininkuose gyveno dailininkas kompozitorius Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Yra Miško muziejus.

Birštonas – mineralinių vandenų ir purvo vonių kurortas, įsteigtas 1854 metais.

Likėnai (Smardonė) taip pat garsėja gydomuoju purvu bei vandeniu. Jų vandeniu gydytasi jau nuo 1587 metų.

11 *Jachtų prieplauka Nidoje*

DAR ŽIŪRĖK

- 62 p. ŽEMUMOS IR AUKŠTUMOS
- 94 p. TEATRAS
- 98 p. MUZIKA
- 102 p. DAILĖ

Pramonė

Pramonė skirstoma į tris dalis:

1. kasybos arba gamybos,
2. apdirbamąją,
3. elektros, dujų ir vandens tiekimo.

❶ Vėjo malūnas

Kasybos pramonė – tai iškasenų kasimas, siurbimas. Lietuvoje yra gero kvarcinio smėlio, tinkamo stiklui ir kineskopams gaminti. Vertingi statybinis smėlis, žvyras, molis, durpės. 1990 m. pradėta naftos gavyba.

Apdirbamoji pramonė perdirba maisto produktus, naftą, linus.

Labai svarbi mėsos ir jos produktų gamyba. Didžiausios įmonės yra Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Utenoje, Panevėžyje.

❷ Karjeras

Pieno pramonė tolygiai išplėsta visoje Lietuvoje, nes pieno produktai vartojami kasdien ir turi būti kuo arčiau gyventojų.

❸ „Kauno grūdai“

❹ Šiaulių televizorių gamykloje

Grūdus sumala malūnai. Didžiausias yra „Vievio malūnas“. Panašių įmonių yra visuose didesniuose miestuose. Paskui iš miltų kepyklose kepama duona, pyragai, bandelės. Vidutiniškai per metus suvalgome po 70–80 kg duonos. Iš miltų dar gaminami makaronai, iš grūdų – kruopos.

Cukrų gamina iš cukrinių runkelių. Jie perdirbami Kėdainiuose, Panevėžyje.

Audiniai, drabužių siuvimas, kailių, odos išdirbimas, verpalai – visa tai yra lengvoji pramonė. Audiniams įsivežama medvilnės ir vilnos, o linai naudojami užauginti Lietuvoje. Visame Pabaltijyje didžiausia medvilnės perdirbimo įmonė yra Alytuje „Alytaus tekstilė“. Kauno „Drobė“ audžia vilnonius audinius, iš

❺ *Kauno ketaus gamykloje*

▲❼ *„Jiesios" dailiosios keramikos gamykla ir porceliano meninio dekoravimo cechas*

❻ *Prienų sklandytuvų gamykloje*

❽ *Rūšiuojami grybai. Varėna, UAB „Ertra"*

linų – Panevėžyje „Linas". Trečdalį visų drabužių pasiuva „Lelija". Trikotažo daugiausiai pagaminama Utenoje, Šiauliuose, Vilniuje.

Dviračiai ir televizoriai gaminami Šiauliuose.

Prienuose yra sportinės aviacijos gamykla. Ten projektuojami ir gaminami sklandytuvai.

Medienos pramonė – tai baldų gamyba, medienos plokštės, degtukai. Baldai gaminami daugelyje Lietuvos miestų.

Iš medienos gaminamas popierius. Didžiausia buvo Petrašiūnų popieriaus gamykla Kaune, taip pat Grigiškėse.

Pirmoji popieriaus dirbtuvė Vilniuje įkurta 1524 m. Tada popierių gamino iš skudurų ir tiekė karaliaus kanceliarijai. Mūsų laikais daug medienos galima sutaupyti naudojant makulatūrą.

Chemijos pramonės įmonės yra dvi – Kėdainiuose ir Jonavoje. Jos gamina mineralines trąšas.

DAR ŽIŪRĖK

➲ 46 p. EŽERAI IR TVENKINIAI

➲ 68 p. GYVENVIETĖS

❶ *Lietuvos šiluminė elektrinė Elektrėnuose*

❷ *Kauno šiluminė elektrinė*

Vaistų gamyba sutelkta Kaune, o Švenčionyse iš vaistažolių ruošiamos gydomosios arbatos.

Statybinės medžiagos gaminamos iš vietinės žaliavos. Silikatines plytas gamina Matuizose ir Vilniuje, o keramines (molio) Rokuose, Kaune, Tauragėje. Plyteles, koklius ir kt. gamina „Dvarčionių keramika", o dailiąją keramiką, indus „Jiesia".

„Akmens cementas" iš klinties pagamina aukštos kokybės cementą. Surenkamosios gelžbetonio konstrukcijos,

❸ *Kruonio hidroakumuliacinė elektrinė*

reikalingos pastatams, tiltams, gaminamos Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje. Langų stiklą ir kineskopus televizoriams bei stiklainius pagamina „Panevėžio stiklas".

Pirmoji elektros lemputė užsidegė 1892 m. Rietave, kunigaikščio Bogdano Oginskio dvare. Dabar didžiausia šiluminė elektrinė yra Elektrėnuose. Kauno hidroelektrinė pastatyta užtvenkus Nemuną. Už ją galingesnė Kruonio hidroakumuliacinė elektrinė. Lietuvoje yra

5 *Kauno hidroelektrinė*

4 *Svirtinis šulinys*

pastatytos vandens jėgainės: Antalieptės, Gaudingos, Antanavo. Jos ne tokios galingos. Ignalinos atominė elektrinė yra gigantas. Ji pagamina daugiausia elektros energijos, dalį parduoda užsieniui. Atominę elektrinę numatyta uždaryti saugumo sumetimais.

Elektros perdavimo linijos sujungtos į vieną Lietuvos energetinę sistemą, o ši sujungta su gretimų valstybių sistemomis.

Lietuvoj vietoj gamtinių dujų vis dažniau naudojama elektra, nes ji mažiau teršia aplinką. Dujos Lietuvai pradėtos tiekti 1961 m. Gamtinių dujų daugiausia sunaudoja pramonė, o suskystintų – gyventojai.

Lietuvoje 109 miestai ir miesteliai turi centralizuotą vandens tiekimą. Gėlas vanduo vamzdynais patenka į butus, įmones. Pavyzdžiui, Vilniaus vandentiekio ilgis – 1900 km. Apie 70% panaudoto vandens patenka į valymo įrenginius. Kur jų nėra, teršiamos upės, ežerai. Kaimo gyventojai vandenį semia iš kastinių šulinių arba ima iš artezinių gręžinių.

Vienas žmogus per metus sunaudoja vidutiniškai 80 m³ vandens.

7 *„Akmenės cementas". Ilgame vamzdyje išdegamos klintys*

6 *Kauno vandens valymo įrenginiai*

8 *Kaimo gyventojai vandenį semia iš šulinių*

Žemės ūkis

❸ Agurkai

❹ Arimas

❺ Lietuvos šėmieji galvijai

Žemės ūkiui naudojama dalis Lietuvos teritorijos. Ariamos žemės, pievos, ganyklos ir sodai vadinami **žemės ūkio naudmenomis.** Jos užima 3,5 milijono hektarų arba daugiau kaip pusę šalies teritorijos. Žemės ūkiui nenaudojami ežerai, pelkės, upės, miškai, keliai.

❶ Žirgai

Žemės naudotojai – **ūkininkai.** Jie dirba privačiuose ūkiuose arba yra susibūrę į žemės ūkio bendroves. Ūkininkai vidutinio dydžio (8–9 ha) ūkiuose išaugina penktadalį žemės ūkio gaminių. Našiausi yra dideli ūkiai, apie 70 ha.

Žemės ūkio bendrovės steigėjai visą savo turtą yra sujungę į bendrą nuosavybę. Jie valdo penktadalį žemės ūkio naudmenų ir pagamina trečdalį produkcijos.

Sodybiniai ūkiai – tai prie gyvenviečių suteikti 2-3 ha sklypai kaime dirbantiems žmonėms.

Apie penktadalis žmonių dirba žemės ir miškų ūkyje.

❷ Javai

Visa tai, ką užaugina ūkiai, vadinama **žemės ūkio produkcija.**

Tačiau nuvežti į malūną grūdai yra tik žaliava miltams. Reikia, kad tą produkciją perdirbtų pramonė.

Žemės ūkis skirstomas į dvi pagrindines šakas: **augalininkystę** ir **gyvulininkystę.**

Augalininkystė – svarbiausia šaka. Lietuvos klimatas tinka auginti javams. Gerai dera žiemkenčiai – kviečiai, rugiai, taip pat miežiai, linai, cukriniai runkeliai, pašarinės kultūros, veši natūralios pievos. Pašarams dar auginami runkeliai, žirniai, vikiai, kukurūzai, dobilai.

Sėjami rapsai ir iš jų Obeliuose spaudžiamas aliejus.

Visoje Lietuvoje auginamos bulvės. Jos į Lietuvą atvežtos maždaug prieš 200 metų.

Auginama daugiau kaip 50 rūšių įvairių daržovių: pomidorų, agurkų, kopūstų, morkų, pupelių, svogūnų, salotų ir kt. Jos sodinamos ariamose žemėse ir šiltnamiuose.

Lietuvoje auginama 18 rūšių vaisių ir uogų. Soduose daugiausia auginamos obelys, kriaušės, vyšnios, slyvos. Iš uogų labiausiai paplitusios braškės, žemuogės, serbentai. Dabar vienas gyventojas per metus suvartoja apie 48 kg vaisių ir uogų. Daug jų atvežama ir iš kitų kraštų.

Lietuvoje laikomi pieniniai ir mėsiniai galvijai, kiaulės, avys, arkliai, paukščiai.

❻ *Lietuvos juodagalvės šiurkščiavilnės avys*

❿ *Ferma*

❼ *Kiaulė su paršiukais*

Daugiausia yra Lietuvos **juodmargių** ir Lietuvos **žaliųjų** veislių karvių. Juodmargės pieningesnės, bet žaliųjų pienas riebesnis. Žalosios auginamos šiaurės ir rytų Lietuvoje. Galvijus augina ir mėsai.

Lietuviai vartoja daug kiaulienos, todėl laiko daug kiaulių. Dažniausiai augina **Lietuvos baltąsias.** Iki 95 kg svorio kiaulė vadinama bekonu. Rytiniai ir pietiniai Lietuvos rajonai daugiau augina lašininių kiaulių. Jas reikia ilgiau penėti.

Mūsų dainos nuo seno apdainuoja žirgus. Bet dabar arklių auginama nedaug. Labiausiai paplitę **Lietuvos sunkieji** ir **žemaitukai.** Jie nedideli, labai patvarūs, pripratę prie prasto pašaro. Žalgirio mūšyje lietuviai jojo žemaitukais.

Geriausių veislių žirgai auginami žirgynuose.

Iš paukščių auginami kalakutai, žąsys, antys, vištos. Jos labiausiai paplitusios. Vištos yra **mėsinės** ir **dėsliosios.** Viena višta per metus padeda apie 220 kiaušinių.

Paukščiai auginami mėsai, kiaušiniams ir plunksnoms, pūkams.

Bitininkystė – nuo seno pamėgtas verslas. Lietuva plačiai garsėjo vašku, medumi ir midumi.

Aukštaitijos nacionaliniame parke įkurtas Bitininkystės muziejus.

Žmonės, padovanoję vieni kitiems bičių šeimas, vadinami **bičiuoliais, bičiuliais.**

⓫ *Gaidys ir vištos*

⓬ *Svogūnai*

⓭ *Runkeliai*

❽ *Ganykla*

❾ *Kelminis avilys*

Šventės

❶ *Velykų margučiai*

Šventės būna religinės, kalendorinės ir valstybinės.

Religinės yra tokios šventės, kurios žymi su religija susijusius įvykius. Pavyzdžiui, šv. Kalėdos – Kristaus gimimo šventė, šv. Velykos – Kristaus prisikėlimo šventė, Kovo 4 diena skirta Lietuvos globėjo šv. Kazimiero garbei ir t. t.

❸ *Didžiojo penktadienio vakaras prie Trijų Kryžių kalno*

❷ *Rudens lygiadienis prie Ragučio šventyklos Vilniuje*

❹ *Trijų Karalių eisena Vilniuje*

Kalendorinėmis šventėmis nuo senų senovės lietuviai pažymėdavo reikšmingus gamtos pasikeitimus: metų laikų kaitą, dienų ilgėjimo pradžią – saulės sugrįžimą, žemės dirbimo pradžią, paukščių parskridimą ir kt. Pavyzdžiui, Jurginės – žemės dirbimo pradžia, Užgavėnės – žiemos pabaiga, Joninės (Rasos) – trumpiausia naktis ir ilgiausia diena metuose ir pan. Netgi mūsų dienomis dalis religinių ir kalendorinių švenčių turi ir vienų, ir kitų bruožų, ypatybių. Pavyzdžiui, Joninės, Žolinė, Sekminės. Netgi Velykos, Kalėdos turi senųjų, dar pagoniškų, papročių liekanų.

Valstybinės šventės pažymi svarbiausias valstybės datas, pavyzdžiui, Vasario 16 d. – Nepriklausomybės diena.

5 *Rasos šventė prie Trumponių ežero Rokiškio r.*

Adventas – keturios savaitės prieš Kalėdas – pačios trumpiausios dienos. Tai susikaupimo, laukimo metas. Per adventą žmonės būdavo santūrūs, nekeldavo vestuvių, pobūvių. Dainuodavo adventines dainas apie elnią devynragį, parnešantį Saulę.

Kūčios (gruodžio 24 d.) – trumpiausia diena, ilgiausia naktis – metų virsmas: baigiasi vienas metų gyvenimo ratas, prasideda naujas – ilgėja dienos, grįžta saulė.

Užsidegus Vakarei žvaigždei, šeimos sėda **Kūčių vakarienės.** Ant šienu padengto stalo, užtiesto linine staltiese, dedama 12 apeiginių pasninko valgių: virti kviečiai, pupos, žirniai, grybų patiekalai, spanguolių kisielius, obuoliai, riešutai. Uždaras anksčiau būdavo aguonų pienas, sėmenų ir kanapių aliejus, dabar – bet koks aliejus. Būtini prėskučiai (sližikai) ir kalėdaičiai (plotkelės). Netgi ir šiandien Kūčios išlaikė beveik visus senojo lietuvių tikėjimo papročius, apeigas. Su krikščionybe šią šventę sieja tik žegnonė, malda prieš valgį ir kalėdaičiai.

Kūčių naktį anksčiau būdavo buriama: spėjami orai, būsimas derlius, žmonių likimai. Senovėje buvo tikima, kad šią stebuklingą naktį kalba gyvuliai.

Kūčių vakaras – viena gražiausių šeimos švenčių.

Naktį su dovanomis namus aplanko Kalėdų Senelis. Rytą prasideda **šv. Kalėdos,** Kristaus gimimo šventė. Bažnyčioje įrengiamos gražios **prakartėlės.** Pradeda ilgėti diena.

Per **Tris Karalius** ji būna ilgesnė „per gaidžio sprindį". Trijų Karalių dieną, sausio 6, bažnyčioje šventina kreidą, paskui ja ant durų užrašo pirmąsias trijų karalių, aplankiusių ir pasveikinusių kūdikėlį Jėzų, vardų raides: K, B, M – Kasparas, Baltazaras, Melchijoras.

Seniau (dar XX a. I pusėje) po namus, kaimus vaikščiojo persirengėliai, giedodami šventas giesmes, linkėdami laimės. Už tai gaudavo dovanų: pyrago, dešrų, kartais ir smulkių pinigų.

Mūsų dienomis tą paprotį stengiamasi atgaivinti.

6 *Vestuvės*

7 *Užgavėnių persirengėliai*

Užgavėnėmis (užugavomis) baigiasi nuo Kalėdų trukęs mėsėdis arba tarpušventis: linksmybių, vakaronių, piršlybų, vestuvių metas. Užgavėnės – grynai kalendorinė žiemos pabaigos šventė, išlaikiusi daug senovinių papročių.

Per jas kaunasi **Lašininis** ir **Kanapinis,** vaikšto kaukėti persirengėliai, visi stengiasi linksmintis, kaime buvo važinėjamasi arkliais, voliojamasi sniege, suptasi, kad geriau javai derėtų, bitės eitųsi.

❶ *Kariuomenės diena prie Laisvės paminklo Kaune*

Didžioji savaitė – pasiruošimas **Velykoms,** Prisikėlimo šventei. Katalikų bažnyčiose laikomos labai gražios pamaldos. **Didįjį šeštadienį** parsineša iš bažnyčios švęsto vandens ir ugnies, pašventina Velykų valgius.

Vaikai laukia Velykų, nes galės ridenti margučius, eiti kiaušiniauti. Be to, po namus naktį vaikšto Velykė, Velykų Bobutė.

Septintą savaitę po Velykų švenčiamos **Sekminės.** Senu papročiu tą dieną karvės puošiamos beržų šakelių ar lauko gėlių vainikais. Šeimininkės vaišina piemenukus, duoda dovanų.

Gandrinės – gandro sugrįžimo, paukščių diena (03 25) seniau būdavo didelė šventė, nedirbdavo – sakydavo, kad tą dieną net paukščiai lizdų nesuka. Katalikų bažnyčia šią dieną mini kaip **Marijos apreiškimo šventę.**

❷ *Verbų sekmadienis Katedros aikštėje Vilniuje*

Tą dieną daug ir riebiai valgo, kepa blynus, nes jie apvalumu primena Saulę, kuri skelbia artėjant pavasarį. Vakare sudegina **Morę,** išveja iš kiemo žiemą.

Rytojaus dieną – **Pelenų diena,** o po jos septynios savaitės **gavėnios.** Tai rimties metas be didesnių pasilinksminimų, tikintieji laikosi pasninko. Ateina **Verbų sekmadienis,** ir keliais skuba žmonės su verbomis: vienur tai kadagio ar gluosnio šakelės, o Vilniuje ir Vilniaus krašte – puošnios rištinės verbos.

❸ *Joninės*

❹ *Pranciškaus mugė Vilniuje, Rotušės aikštėje*

5 *Mindaugo karūnavimo diena ant Rudaminos piliakalnio*

6 *Naujųjų metų naktis Rotušės aikštėje Vilniuje*

Jurginės (04 23) – tikro pavasario, žemės ūkio darbų pradžios šventė. Nieko nedirbo su arkliais. Pirmą kartą išgindavo gyvulius, aprūkydami juos šventintom žolelėm.

Katalikų bažnyčia mini kaip šv. Jurgio dieną. Beveik iki mūsų laikų išliko paprotys gyvulių globėjui šv. Jurgiui aukoti gyvulinės kilmės aukas: kiaušinius, sūrius, mėsą, o dar XIX a. pabaigoje ir veršiukus, ėriukus, ožiukus.

Per **Žolinę** (Marijos dangun ėmimas, 08 15) bažnyčioje šventinami darželio žolynai, javų varpos, seniau ir vaisiai. Senoliai iki Žolinės valgyti obuolius draudė.

Lauko žolynai ir būtinai ąžuolo bei lazdyno šakelės šventinamos per **Devintines.**

Žolynų, javų, vaisių šventinimas – vėlgi senovinių papročių atgarsiai. Tikima, kad švęsti žolynai apsaugo nuo žaibo, ligų, nelaimių, dedami mirusiems į karstą. Seniau buvo aprūkomi pirmą kartą išgenami gyvuliai, tam tikrom progom pastatai, ligoniai.

Visi šventieji (11 01) – mirusiųjų pagerbimo diena, bažnyčiose meldžiamasi už mirusius. Lietuvoje nuo seniausių laikų žinomos **Vėlinės** (11 02), kai prisimenamos mirusių artimųjų vėlės, lankomi prieš tai gražiai sutvarkyti kapai, uždegamos žvakutės.

Visi šventieji, Vėlinės – susikaupimo, rimties, apmąstymų dienos.

Labai taurus paprotys uždegti žvakutę ir ant kapų, kurių jau niekas nelanko.

Naujieji metai – labai smagi, nuotaikinga šventė, visi linki laimės naujai prasidedančiais metais.

Vasario 16 – Nepriklausomybės diena.

Kovo 11 – Nepriklausomybės atkūrimo diena. Labai svarbi šventė yra **Liepos 6-oji** – valstybės diena, žyminti **Mindaugo karūnavimą** 1253 m., kai Lietuva tapo visų pripažinta valstybe.

Negalima užmiršti **Motinos dienos** (pirmas gegužės sekmadienis) bei **Tėvo dienos** (pirmas birželio sekmadienis), kai pagerbiami brangiausi žmonės – tėveliai.

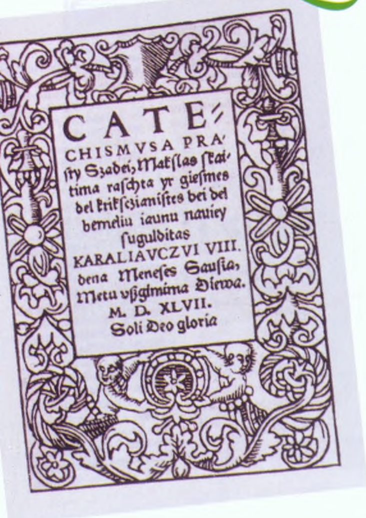
Labai gražios, jei tinkamai švenčiamos, šeimos šventės: vardynos, krikštynos, vestuvės, gimtadieniai, įvairios sukaktuvės (gimimo, vestuvių).

7 *Žolinės atlaidai Sedoje*

DAR ŽIŪRĖK
22 p. TIKĖJIMAI
40 p. LIETUVOS KLIMATAS

Literatūra

CATE-
CHISMVSA PRA-
sty Szadei, Makslas skai-
tima raschta yr giesmes
del krikscziianistes bei del
berneliu iaunu nauiey
suguldytas
KARALIAVCZVI VIII.
dena Meneses Sausia,
Metu vsgimima Diewa.
M. D. XLVII.
Soli Deo gloria

❶ Pirmosios lietuviškos knygos – Martyno Mažvydo „Katekizmo“ antraštinis puslapis

Lietuvių, kaip ir dažnos tautos, raštija prasidėjo svetimomis kalbomis parašytais valdovų laiškais, metraščiais, poemomis apie karvedžių žygius. Pirmoji lietuviška knyga – Martyno Mažvydo tikybos vadovėlis „Katekizmas“ – išleista **1547 m.** Karaliaučiuje.

❹ Kristijonas Donelaitis. Centriniai Vilniaus universiteto rūmai. Skulpt. Konstantinas Bogdanas

❷ Adomas Mickevičius

❸ Alfonso Žviliaus iliustracija Antano Baranausko „Anykščių šileliui“

❺ Antanas Baranauskas

XVIII a. sukurtas pirmas iškilus lietuvių grožinės literatūros kūrinys, Kristijono Donelaičio (1714–1780) poema „Metai“, vaizduojanti Prūsijos valstiečių gyvenimą. Ji parašyta senovine eilėdara – hegzametru.

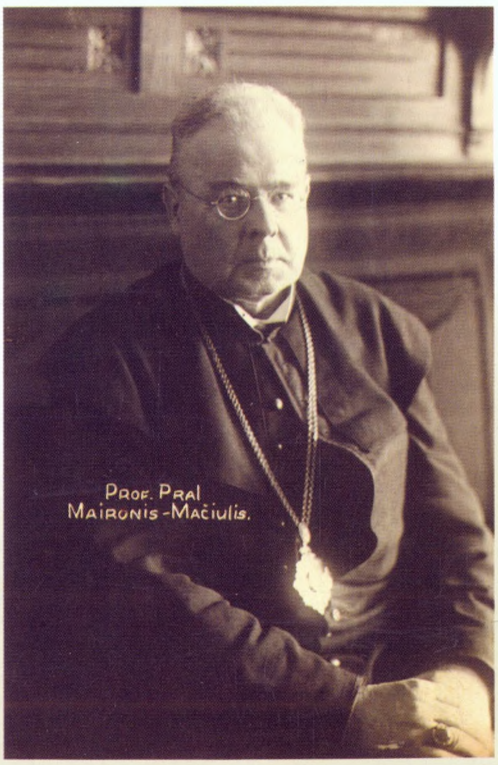
XIX a. lietuvių literatūrai būdingi pamokomieji motyvai ir pakilios legendos apie praeities Lietuvos šlovę. Žymiausi to meto poetai – Adomas Mickevičius (1798–1855), rašęs lenkiškai, poemose „Gražina“, „Konradas Valenrodas“ apdainavęs senovės lietuvių žygdarbius, ir Antanas Baranauskas (1835–1902), kurio garsioji poema „Anykščių šilelis“ alsuoja nuostabiu Lietuvos miško gro-

žiu. Simonas Daukantas (1793–1864) savo poetiškus istorijos veikalus skyrė ne „mokytiems vyrams ir galvočiams", bet visiems lietuviams, kurie norėtų daugiau sužinoti apie savo Tėvynę. Pamokomąją literatūrą kūrė Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius (1801–1875). Jo kūriniai, kaip „Palangos Juzė", pasižymi šmaikščia, daugybės ištiktukų išmarginta kalba. Viena iš Valančiaus knygų vadinasi „Vaikų knygelė", joje sudėti nuotaikingi pasakojimai vaikams. XIX a. lietuvių literatūra buvo varžoma, o kurį laiką netgi draudžiama Lietuvą užgrobusios Rusijos valdžios, todėl rašytojai dažnai pasirašinėdavo slapyvardžiais, o daugelis knygų buvo spausdinamos užgrožį, kėlęs lietuvių optimizmą ir tikėjimą gražia Tėvynės rytdiena. Daug Maironio eilėraščių Lietuvos mokiniai ir šiandien mokosi atmintinai. Tuo pačiu metu lietuvių kaimo kasdienybę apsakymuose įtaigiai aprašė Žemaitė (Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė, 1845–1921).

XX a. pradžioje, artėjant Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimui (1918), lietuvių literatūra darosi vis įvairesnė, turtingesnė. Jonas Biliūnas (1879–1907) savo apsakymuose rašė apie žmonių jautrumą vienas kitam bei kitoms gyvoms būtybėms, graudžius ir linksmus vaikystės įvykius („Kliudžiau", „Joniukas", „Brisiaus galas"). Vaižgantas (Juozas Tumas, 1869–1933) piešė le-

8 *Jonas Biliūnas*

6 *Maironis*

7 *Žemaitė*

9 *Vaižgantas*

sienyje. Į Lietuvą jas slapta gabendavo knygnešiai.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje lietuvių literatūra ypač pagyvėja. Šiuo laikotarpiu kuria žymiausias lietuvių poetas Maironis (Jonas Mačiulis, 1862–1932), savo eilėraščiais išreiškęs giliausius žmogaus jausmus, aprašęs gamtos gendomis perpintus Aukštaitijos ir Žemaitijos kaimo gyvenimo vaizdus (romanas „Pragiedruliai"). Šatrijos Ragana (Marija Pečkauskaitė, 1877–1930), pasakojo apie herojės-mergaitės meilę tėvams, seną Žemaitijos dvarą („Irkos tragedija", „Viktutė", „Sename dvare"). Vincas Krėvė-Mickevičius (1882–1954)

❶ *Bernardas Brazdžionis*

sukūrė romantiškų legendų apie Lietuvos senovę („Dainavos šalies senų žmonių padavimai") ir apsakymų apie dzūkų kaimo buitį („Šiaudinėj pastogėj"). Kai kurie lietuviai rašė ir kitomis kalbomis – pavyzdžiui, Jurgis Baltrušaitis (1873–1944) filosofinę poeziją kūrė rusiškai.

❷ *Justinas Marcinkevičius*

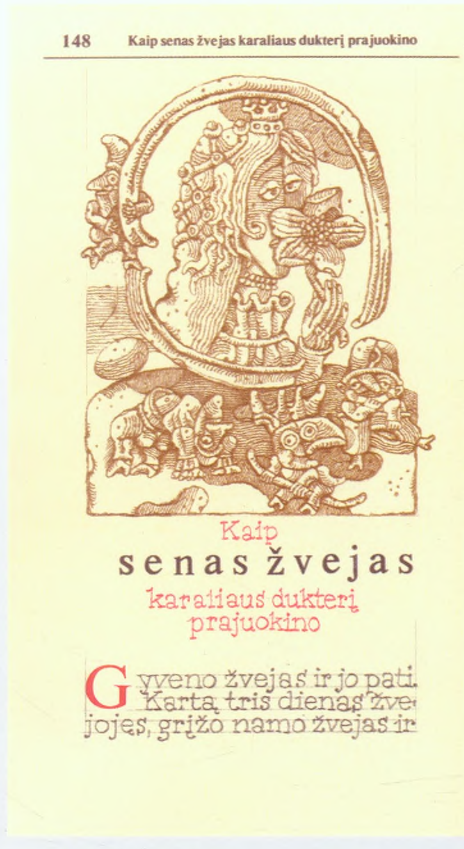
❸ *Marcelijus Martinaitis*

Pirmą kartą XX šimtmetyje atgavus nepriklausomybę, Lietuvoje suklestėjo įvairių krypčių ir rūšių poezija, proza, drama. Poetai simbolistai Balys Sruoga (1896–1947), Vincas Mykolaitis-Putinas (1893–1967) rašė apie būties paslaptis, kosmosą, žmogaus dvasios gelmę; avangardistai, kaip Kazys Binkis (1893–1942), kūrė poetinius pokštus, šaipėsi iš simbolistų ir romantikų rimtumo, aukštino veržlumą, pavasarį, techniką; neoromantikai Salomėja Nėris (1904–1945), Jonas Aistis (1904–1973), Bernardas Brazdžionis (g. 1907), Antanas Miškinis (1929–1983) eilėraščiuose ištobulino žmogaus jausmų kalbą. Antanas Vaičiulaitis, Petras Cvirka kūrė įvairiausio turinio meniškas noveles (ne viena jų vaizduoja ir vaikų gyvenimą). Psichologinius, buitinius, istorinius romanus rašė Vincas Mykolaitis-Putinas, Antanas Vienuolis, Ieva Simonaitytė ir kiti. Žymiausios šio laikotarpio lietuvių dramos – tai senovės Lietuvos valdovus vaizduojančios Vinco Krėvės „Skirgaila" ir Balio Sruogos „Milžino paunksmėje". Išaugo ir vaikų literatūra: Vytės Nemunėlio (Bernardo Brazdžionio) „Meškiukas Rudnosiukas", Vytauto Tamulaičio (1913–1993) „Skruzdėlytės Greitutės nuotykiai", Jono Mackevičiaus-Nord (1888–1952) „Pabėgėliai iš zoologijos sodo", „Aukso mieste" ir kt.; taip pat lietuviškos kelionių, nuotykių literatūros (Antano Poškos „Svečiuose pas 40 tautų").

❹ *Sigitas Geda*

Po Antrojo pasaulinio karo, kai Lietuva vėl prarado laisvę, lietuvių literatūra suskilo: daug rašytojų pasitraukė į Vakarų šalis ir kūrė išeivijoje, o likusieji nelengvomis sąlygomis gyveno ir rašė tėvynėje. Išeivijoje kūrė (o kai kurie tebekuria ir šiandien) poetai Henrikas Radauskas (1910–1980), kaip auksakalys dailinęs eilėraščio žodį ir vaizdą; Alfonsas Nyka-Niliūnas (Alfonsas Čipkus, g. 1919), sudėtingos filosofinės poezijos autorius; patriotinės poezijos kūrėjai Bernardas

148 Kaip senas žvejas karaliaus dukterį prajuokino

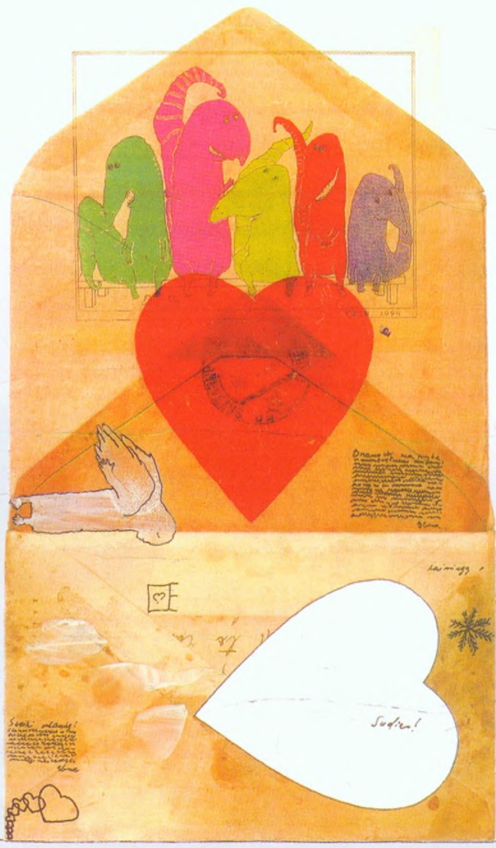
Kaip
senas žvejas
karaliaus dukterį
prajuokino

Gyveno žvejas ir jo pati. Kartą tris dienas žvejojęs, grįžo namo žvejas ir

❺ *Algirdo Steponavičiaus iliustracija P. Cvirkos knygai „Nemuno šalies pasakos"*

Brazdžionis, Kazys Bradūnas (g. 1917). Tragišką tėvynę praradusio lietuvio patirtį romanuose, novelėse aprašė Antanas Škėma (1911–1961) ir Marius Katiliškis (Albinas Vaitkus, 1914–1980). Vaikams išeivijoje rašė Vytautas Tamulaitis, Stepas Zobarskas... Nuotykių literatūrą jaunimui kuria Kazys Almenas.

Pokario Lietuvoje literatūra buvo smarkiai suvaržyta, parašyta nemažai kūrinių, šlovinančių pavergėjus, iškraipančių Lietuvos istoriją. Tačiau greit

❻ *Jūratės Račinskaitės iliustracija Ramutės Skučaitės knygai „Laiškas sekmadieniui“*

atsirado rašytojų, kurie sugebėjo išvengti melo ir sukurti vertingų literatūros veikalų. Iš tokių reikia paminėti Juozo Grušo istorines dramas ir draminius kūrinius apie dabartinį Lietuvos žmogų, jaunimą („Herkus Mantas", „Barbora Radvilaitė", „Meilė, džiazas ir velnias"), Justino Marcinkevičiaus poeziją, dramas „Mindaugas", „Mažvydas", „Katedra", kuriose aukštinami lietuvių valstybės ir kultūros kūrėjai, išreiškiama meilė tėvynei. Graudžiai linksmų istorijų apie jauno žmogaus pasaulį parašė Saulius Šaltenis („Riešutų duona"). Žymiausi tuometinės vaikų literatūros kūrėjai – Anzelmas Matutis, Kostas Kubilinskas, Martynas Vainilaitis, Violeta Palčinskaitė, Ramutė Skučaitė.

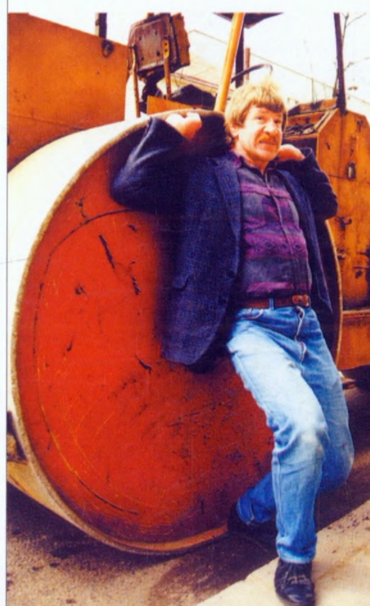

❼ *Vytautė Žilinskaitė ir Vytautas Račickas – vaikų literatūros karaliai*

Šiandien lietuvių literatūrą turtina gausus rašytojų būrys. Vyresniajai kartai priklauso rašytojai, savo kūrybą pradėję dar prieš keletą dešimtmečių. Nedidelius apsakymus ir apysakas apie Lietuvos kaimą skelbia Juozas Aputis, Romualdas Granauskas. Eilėraščius rašo Marcelijus Martinaitis, sukūręs juokingą poezijos personažą Kukutį, Sigitas Geda, kuris greta sudėtingos poezijos suaugusiems yra išleidęs ir nemaža knygelių vaikams („Baltojo Nieko dainelės"), Judita Vaičiūnaitė, kūrusi jautrią poeziją apie Vilnių ir gimtąjį Kauną. Viduriniosios kartos rašytojams būdingas dvasinis nerimas, dabarties gyvenimo blogybių apmąstymas, tačiau jų kūryboje galima rasti ir išminties, ir šypsenos. Tai romanų apie Vilnių kūrėjai Jurgis Kunčinas, Ričardas Gavelis, humoristas, linksmai liūdnų dainų ir eilėraščių vaikams autorius Juozas Erlickas, apysakų apie moterų likimus autorė Vanda Juknaitė, poetai Donaldas Kajokas, Nijolė Miliauskaitė, Antanas A. Jonynas. Iš jauniausių dabartinių rašytojų galima paminėti Jurgą Ivanauskaitę, rašančią apie šiandienos jaunimą ir apie tolimą šalį – Tibetą, poetus Aidą Marčėną, Sigitą Parulskį. Iš šiandieninių vaikų rašytojų turbūt populiariausias Vytautas Račickas, „Zuikos Padūkėlio" ir „Šlepetės" autorius.

❽ *Ramutė Skučaitė*

❾ *Juozas Erlickas*

Teatras

Teatrai yra: **dramos, muzikiniai, operos** ir **baleto, lėlių.**

❸ „Cirkas yra cirkas". Rež. Vitalijus Mazūras. Vilniaus „Lėlės" teatras

❶ Antanas Sutkus

Vilniuje vaidinimai rodyti jau 1570 metais. Žemutinės pilies teritorijoje 1639 m. buvo pastatyti teatro rūmai.

Pirmasis lietuviškas spektaklis pastatytas Palangoje 1899 08 20. Po to prasidėjo klojimo teatrų metas. 1919 m. Kaune pradėjo veikti Antano Sutkaus (1892–1968) Tautos teatras, gavęs valstybės paramą. Šis teatras ieškojo tautinių vaidybinio meno formų, statė lietuvių autorių veikalus.

❷ Jonas Vaičkus

❺ Romualdas Juknevičius

Jonas Vaičkus (1885–1935), Skrajojamojo teatro vadovas, parengė ir išmokslino pirmąją lietuvių aktorių trupę. Daug prie teatro kūrimo prisidėjo Konstantinas Glinskis, Andrius Oleka-Žilinskas, Borisas Dauguvietis. Tuo metu vaidino puikūs aktoriai P. Kubertavičius, O. Kurmytė, A. Vainiūnaitė, J. Stanulis ir kt.

1925 m. dramos teatras sujungtas su operos ir baleto trupe.

Lietuvos dramos teatre puikių spektaklių yra pastatęs Romualdas Juknevičius (1906–1963) – H. Ibseno „Norą", B. Sruogos „Apyaušrio dalią". Jis ir pats sukūrė ne vieną įsimenantį vaidmenį.

❹ Juozas Miltinis

Po 1940 m. iš repertuaro buvo išmesta nemažai veikalų, imti statyti sovietiniai spektakliai. Bet tuo metu dirbę menininkai nepasidavė, stengėsi išlaikyti meninį lygį.

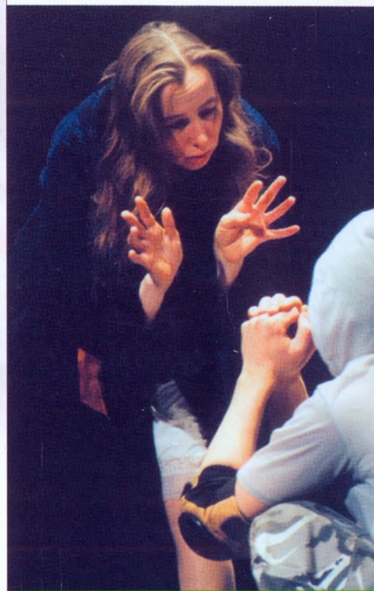
Vienas iškiliausių mūsų režisierių – Juozas Miltinis (1907–1994) savo teatru išgarsino Panevėžį teatriniame pasaulyje. Jis studijavo Paryžiuje ir Londone, o grįžęs į Lietuvą,

❻ „Alisa stebuklų šalyje". Rež. Donaldas Duškinas. Alisa – Indrė Bliušiūtė

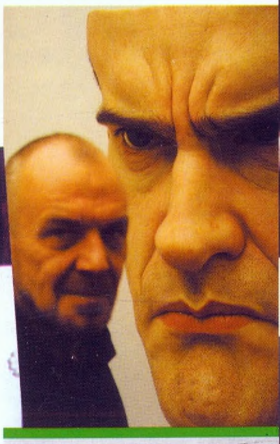

„Dviejų karalysčių kaimas". Rež. Alvydas Šlepikas. Nacionalinis dramos teatras (7)

„Roberto Zucco". Rež. Oskaras Koršunovas. Motina ir Dama – Eglė Mikulionytė. Nacionalinis dramos teatras (13)

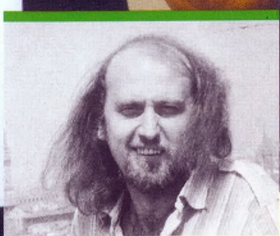

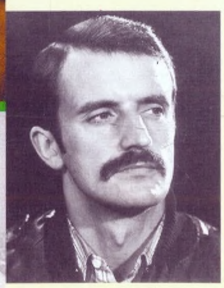
Eimuntas Nekrošius (8)

Jonas Vaitkus (9)

Gytis Padegimas (10)

Rimas Tuminas (11)

Oskaras Koršunovas (12)

drąsiai taikė naujus režisūros metodus. J. Miltinis ieškojo naujų raiškos formų, išugdė visą būrį savitos mokyklos aktorių, pats yra sukūręs puikių vaidmenų. Jo vardu pavadintas Panevėžio dramos teatras.

Vilniaus akademiniame dramos teatre dirbo režisierius Henrikas Vancevičius, pastatęs J. Marcinkevičiaus dramas „Mindaugas", „Katedra", „Mažvydas".

Dabar visame pasaulyje Lietuvos teatrą garsina Eimuntas Nekrošius, Oskaras Koršunovas.

Iškilūs režisieriai Jonas Vaitkus, Rimas Tuminas, Gytis Padegimas, Gintaras Varnas.

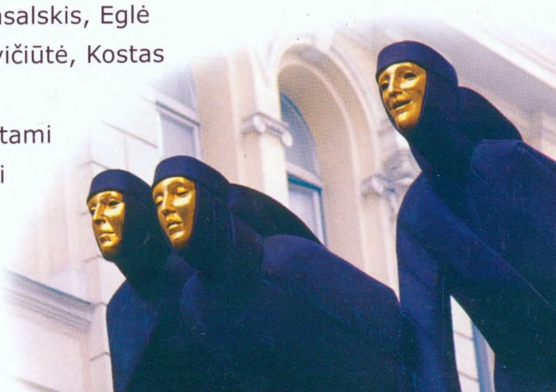
Teatre dirbo puikūs scenos meistrai: Stepas Jukna, Monika Mironaitė, Kazimiera Kymantaitė. Teatre ir kine vaidmenis kuria Donatas Banionis, Rūta Staliliūnaitė, Regimantas Adomaitis, Laimonas Noreika, Valentinas Masalskis, Eglė Mikulionytė, Dalia Michelevičiūtė, Kostas Smoriginas ir kt.

Lėlių teatre atgyja pažįstami pasakų veikėjai, nukeldami žiūrovus į stebuklų šalį.

„Raudonkepurė". Rež. Vitalijus Mazūras. Vilniaus „Lėlės" teatras (14)

Skulptūrinė Nacionalinio dramos teatro kompozicija. Skulpt. Stanislovas Kuzma (15)

❶ Kipras Petrauskas

❸ Dž. Verdžio opera „Aida". Rež. Jonas Jurašas

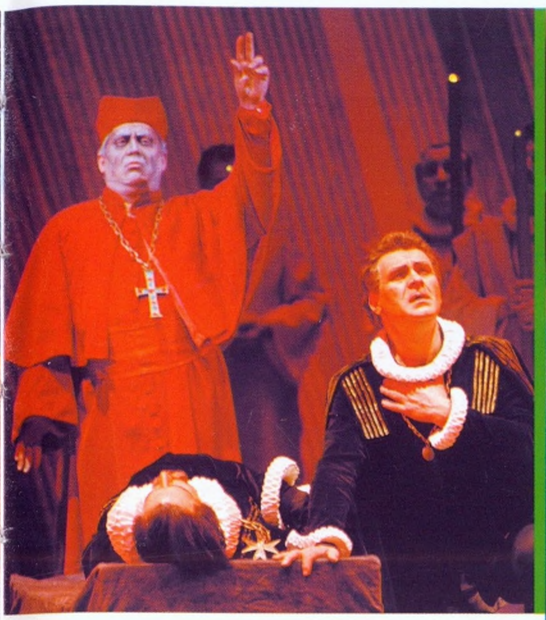
❷ Karlo Marios fon Vėberio opera „Laisvasis šaulys". Rež. Neeme Kuningas (Talinas). Maksas – Vytautas Kurnickas

Operos ir baleto teatre statomos operos ir baletai. Jame dainuoja solistai, šoka šokėjai, groja muzikantai. Orkestrui diriguoja dirigentai. Vieni iškiliausių yra Juozas Domarkas, Jonas Aleksa, Rimas Geniušas, Gintaras Rinkevičius.

Garsusis Lietuvos tenoras Kipras Petrauskas daug prisidėjo 1920 m. statant Dž. Verdžio „Traviatą". Jis dainavo Alfredą, Violetą – Adelė Galaunienė, Tėvą – Antanas Sodeika. Tai buvo pirmas profesionalus operos spektaklis. Daug nusipelnę mūsų dainininkai Antanas Kučingis, Juozas Mažeika, Virgilijus Noreika, Irena Milkevičiūtė, Vladimiras Prudnikovas, Violeta Urmanavičiūtė ir kt.

❹ Kareno Chačaturiano baletas „Čipolinas". Choreografas Henrikas Majorovas (Maskva). Sinjoras Pomidoras – Aurelijus Daraškevičius

5 Dž. Verdžio opera „Don Karlas". Rež. Nijolė Krotkutė
Didysis inkvizitorius – Vladas Bagdonas, Don Karlas – Bronius Tamašauskas

7 A. Adamo „Žizel". Choreografas Olegas Vinogradovas (Peterburgas).
Žizel – Eglė Špokaitė, Albertas – Edvardas Smalakys

6 Violeta Urmanavičiūtė-Urmana ir Valstybinis simfoninis orkestras

10 Piotro Čaikovskio opera „Pikų Dama". Rež. Gintaras Varnas.
Grafienė – Inesa Linaburgytė

9 Jonas Aleksa

Žymūs baletmeisteriai yra Bronius Kelbauskas, Jurijus Smoriginas, Eligijus Bukaitis. Įsimenančius vaidmenis sukūrė šokėjai Henrikas Kunavičius, Henrikas Banys, Tamara Sventickaitė, Genovaitė Sabaliauskaitė, Leokadija Aškelovičiūtė, Loreta Bartusevičiūtė, Eglė Špokaitė, Vytautas Kudžma, Jonas Katakinas, Mindaugas Baužys. Apie baletą daug rašo šokėja ir menotyrininkė Aliodija Ruzgaitė.

DAR ŽIŪRĖK

70 p. VILNIUS – LIETUVOS SOSTINĖ
72 p. KAUNAS
74 p. KLAIPĖDA
75 p. ŠIAULIAI
76 p. PANEVĖŽYS

Muzika

❶ *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis*

❷ *Juozas Naujalis*

Muzika gali būti **liaudies** (liaudies dainos, sukurtos paprastų žmonių, šokių muzika) ir **parašyta kompozitorių.** Vienas iš iškiliausių yra Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911). Jis – profesionaliosios lietuvių muzikos pradininkas. Pirmuosius savo kūrinius kūrė kaip romantinės krypties atstovas, vėliau pasuko į modernizmą, kartais pralenkdamas Vakarų Europos muzikų atradimus. M. K. Čiurlionis paliko apie 300 įvairaus žanro kūrinių. Jis pirmas kūryboje panaudojo liaudies dainų motyvus, naujas daugiabalses muzikos formas.

Kitas kompozitorius, įgijęs muziko išsilavinimą, Juozas Naujalis (1869–1934). Jis Varšuvoje baigė vargonų klasę. Tai kompozitorius, choro dirigentas, pedagogas, lietuvių tautinio atgimimo veikėjas, pirmųjų Lietuvos dainų švenčių organizatorius, muzikinės spaudos pradininkas, populiarių choro dainų („Lietuva brangi") autorius.

Juozas Gruodis (1884–1948) irgi vyresnės kartos kompozitorius, dirigentas, pedagogas. J. Gruodis ilgus metus vadovavo Kauno konservatorijai. Jis – Lietuvos kompozitorių mokyklos pradininkas. Dauguma dabartinių Lietuvos kompozitorių yra jo mokinių mokiniai.

Vytautas Bacevičius (1905–1970). Jo kūryba beveik tik instrumentinė. Jis – ryškiausias tarpukario Lietuvos kompozitorius-modernistas, kartu pianistas, pedagogas. Priverstinis emigrantas, paskutinius 30 gyvenimo metų praleidęs JAV.

Eduardas Balsys (1919–1984). Jo kūrinių naujoviška harmonija, originalus stilius. E. Balsys – vienas iš svarbiausių pokario Lietuvos muzikos novatorių.

❸ *Morta Vaičkienė ir Juozas Gruodis*

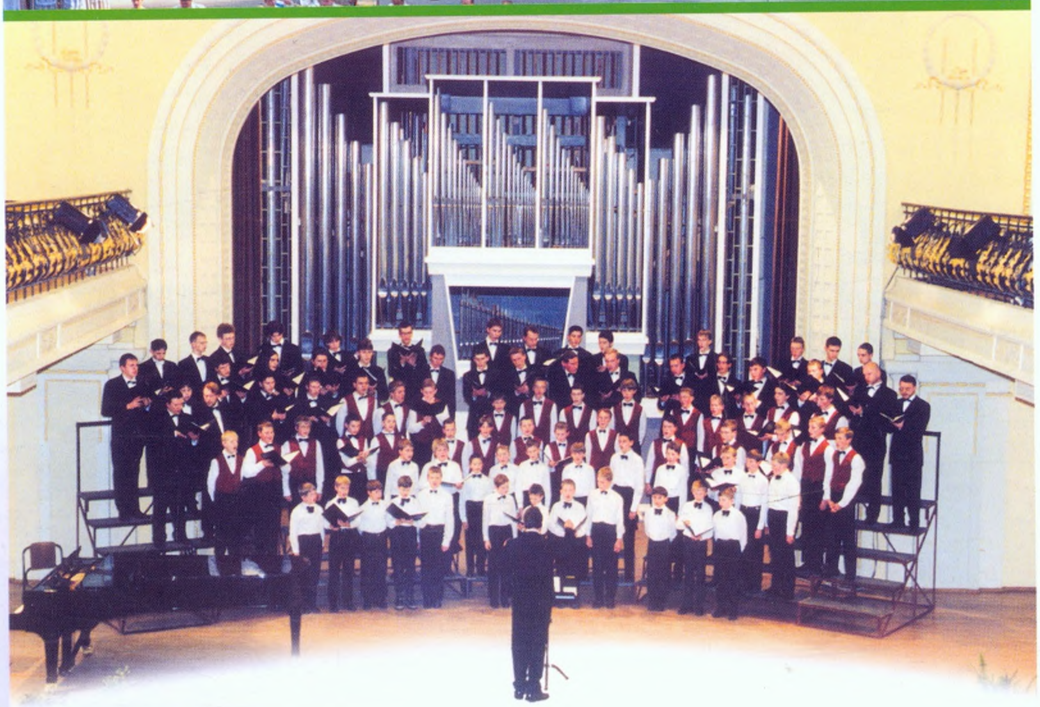
❹ *Julius Juzeliūnas*

◄ 5 *Pasaulio lietuvių dainų šventė*

6 *Bronius Kutavičius*

◄ 7 *„Ąžuoliuko" choras*

8 *Osvaldas Balakauskas*

Balys Dvarionas (1904–1972) – pianistas, dirigentas, pirmasis ėmęs propaguoti M. K. Čiurlionio, J. Gruodžio ir kt. kūrinius. Ilgametis pedagogas, kompozitorius.

Julius Juzeliūnas (1916–2001) kompozitorius, simfoninės muzikos kūrėjas, pedagogas, išugdęs visą kartą jaunųjų kompozitorių.

Žinomi mūsų kompozitoriai Bronius Kutavičius, Osvaldas Balakauskas, Onutė Narbutaitė ir kt. Jų kūriniai skamba Pažaislio ir šv. Kristupo festivaliuose.

9 *Rugsėjo 1-osios šventinis koncertas Katedros aikštėje. Dirigentas – Gintaras Rinkevičius*

❶ 2000-ųjų „Dainų dainelės" finalas. Dalyvauja solistai Virgilijus Noreika, Eduardas Kaniava ir Vladimiras Prudnikovas

❸ Styginių trio. Raimundas Katilius, Petras Geniušas, Vytautas Sondeckis

Daug koncertuoja pasaulyje žinomas profesoriaus Sauliaus Sondeckio diriguojamas kamerinis orkestras.

Daug mūsų kultūrai nusipelnė smuikininkai Aleksandras Livontas, Raimundas Katilius, vargonininkas Leopoldas Digrys.

❹ Šv. Kristoforo orkestro vadovas Donatas Katkus

❷ Judita Leitaitė ir Saulius Sondeckis

Lietuvoje gyvos chorinio dainavimo tradicijos, suburiančios į dainų šventes tūkstantinius chorus. Pirmoji Dainų šventė surengta 1909 m. Jurbarke.

Dabar Dainų šventės vyksta Vilniuje kas penkeri metai. Į jas suvažiuoja chorai ir šokių kolektyvai iš viso pasaulio. Į savo dainų šventes renkasi studentai ir moksleiviai.

❺ Perkusistas Vladimiras Tarasovas – džiazo muzikantas

❻ *Neringa ir „Tele bim bam" linksmoji kompanija*

►❼ *Grupė „Skamp"*

Jauniesiems dainininkams rengiamas konkursas „Dainų dainelė". Ne vienas įžymus mūsų dainininkas yra buvęs šio konkurso laureatu. O mažieji mielai klausosi „Tele bim bam" dainininkų.

Šalia rimtosios muzikos kuriama ir populiarioji. Lietuvoje buvo ir yra ne vienas garsus populiariosios muzikos kolektyvas ir dainininkas. Vyresniosios kartos klausytojams gerai žinomi Ona Valiukevičiūtė, Stasys Povilaitis, jaunesniems – Andrius Mamontovas iš buvusios grupės „Foje", grupės „SEL", „Empti", „Biplan", „Lemon joy"; džiazo dainininkės Neda, Arina.

Jauna popmuzikos grupė „Skamp" 2001 m. Eurovizijos dainų konkurse užėmė 13 vietą ir aplenkė atlikėjus iš kitų valstybių, turinčių senas popmuzikos tradicijas.

❾ *Neda Malūnavičiūtė Šv. Kristupo festivalyje*

❽ *Andrius Mamontovas*

DAR ŽIŪRĖK
➲ 94 p. TEATRAS
➲ 102 p. DAILĖ

Dailė

❶ Maloningoji Švenčiausioji Marija. Liaudies skulptūra

Meno istorikai Lietuvos dailės užuomazga laiko dar akmens amžiaus žmonių primityviai pagražintus dirbinius. Tačiau mokytų, profesionalių dailininkų kūryba – paveikslai, skulptūros, graviūros ir kita – paplito Lietuvoje jau krikščionybės laikais. Pirmiausia tokių dailės kūrinių atsirado bažnyčiose, didžiojo kunigaikščio, didikų rūmuose, ilgainiui ir šiaip turtingesnių žmonių namuose. Nuo XVIII a. Lietuvos kaimuose, ypač Žemaitijoje, ėmė plisti vietinių savamokslių dailininkų paveikslai – spausdinti medžio raižiniai, o koplytėlėse, kryžiuose, koplytstulpiuose būdavo įtaisomos kaimo menininkų drožinėtos šventųjų skulptūrėlės.

❷ Šv. Jurgis. Nežinomo raižytojo darbas. XIX a.

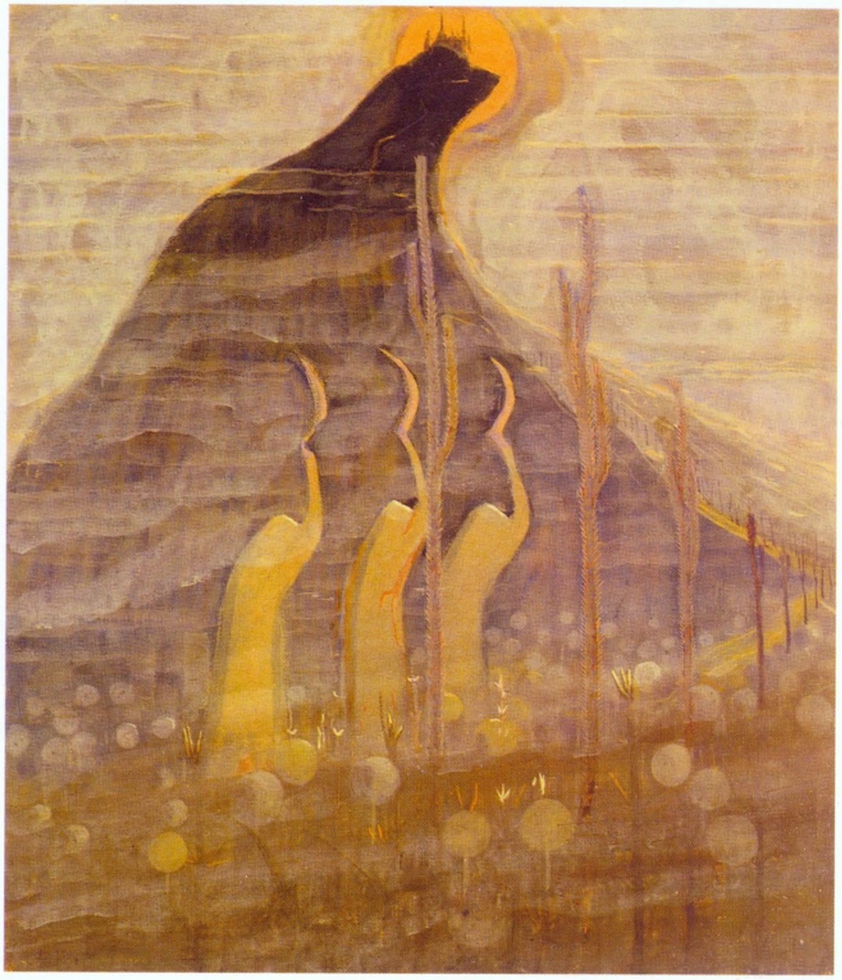

❸ Pranciškus Smuglevičius. Lietuvos valstiečiai

XVIII a. pabaigoje Vilniuje atsirado aukštoji meno mokykla: universitete buvo įkurta tapybos katedra, jos pirmasis profesorius buvo Romoje išėjęs mokslus dailininkas, klasicizmo atstovas Pranciškus Smuglevičius (1745-1807), Vėliau buvo įsteigtos dar ir grafikos, skulptūros, architektūros katedros. Šis Lietuvos dailės židinys nustojo gyvuoti 1832 m., Rusijos caro įsakymu uždarius universitetą.

XX a. pradžioje tautinio atgimimo sąjūdis pažadino ir menininkus. 1907 m. Vilniuje buvo surengta pirmoji didelė lietuvių dailės paroda. Į ją sukviesti profesionalūs svetur mokslus baigę dailininkai – skulptoriai Petras Rimša (1881-1961), Juozas Zikaras (1881-1944), tapytojai Antanas Žmuidzinavičius (1876-1966), Petras Kalpokas (1880-1945) bei kiti. Dalyvavo ir garsiausias mūsų dailininkas Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875-1911). Su profesionalių dailininkų kūryba buvo rodoma ir daug tautodailės kūrinių. Tokios parodos buvo rengiamos kasmet iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios (1914).

Po karo, jau Nepriklausomoje Lietuvoje, atgijo kultūra, menas, vėl imtos

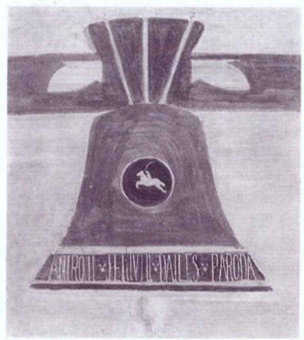

❹ *M. K. Čiurlionis. Liaudies pasaka, 1907 m.*

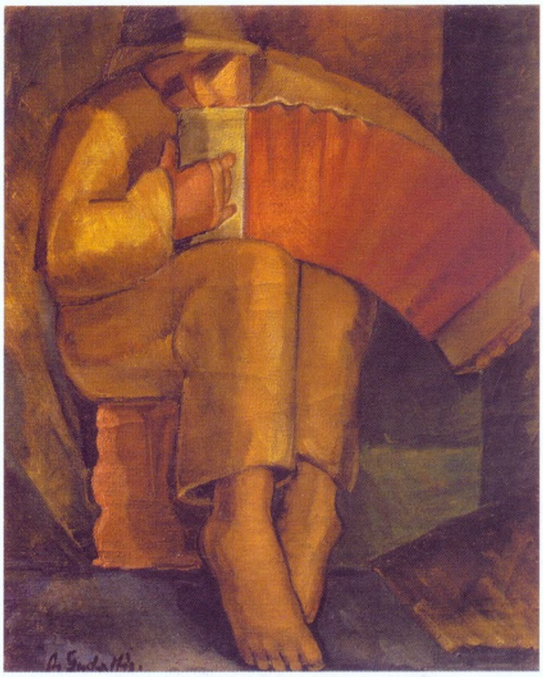

❻ *Petras Rimša savo dirbtuvėje*

rengti dailės parodos. 1920 m. buvo įkurti žymaus dailininko tapytojo Justino Vienožinskio (1886-1960) vadovaujami piešimo kursai, kurie po poros metų virto valstybine Lietuvos meno mokykla. Tuo metu mūsų dailėje dar vyravo XIX a. realizmo tradicija. O 1932 m. susibūrė jaunų talentingų kūrėjų grupė, pasivadinusi „Ars" (lotyniškai „menas") – tapytojai Antanas Gudaitis (1904-1989), Antanas Samuolis (1899-1942), Viktoras Vizgirda, Adomas Galdikas (1893-1969), skulptorius Juozas Mikėnas (1901-1964), grafikai Vytautas Kazimieras Jonynas (1907-1997), Telesforas Kulakauskas (1907-1977) ir kiti; jie siekė XX a. Europos meno atradimus sujungti su lietuvių liaudies kūrybos dvasia ir kurti savitą modernų meną, išreiškiantį lietuvių tautos dvasią.

❺ *Antrosios Lietuvos dailės parodos plakatas, 1908 m.*

❶ Antanas Gudaitis. Muzikantas, 1930 m.

❹ Jurgis Mačiūnas 4-joje gatvėje. Niujorkas, 1970 m.

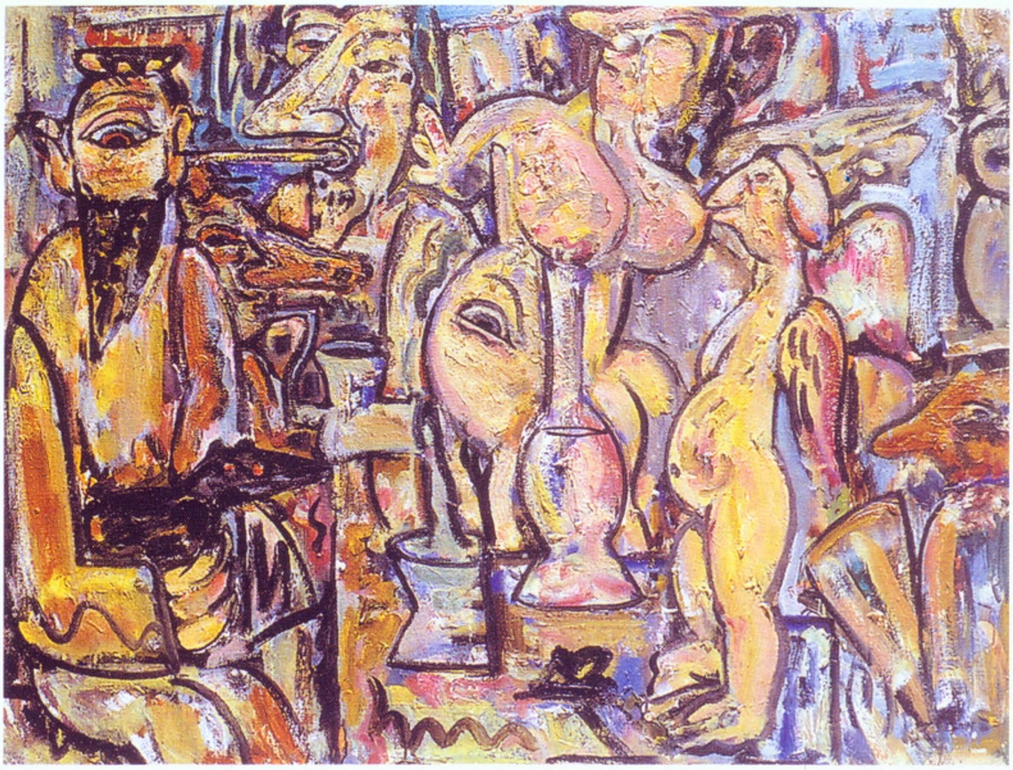
❷ Antanas Samuolis. Geltona moteris, 1934 m.

Antrasis pasaulinis karas sujaukė meno raidą, išblaškė dailininkus. Labai daug jų karui baigiantis pasitraukė į Vakarus ir pasklido po pasaulį, dauguma įsikūrė JAV. Ne vienas lietuvis sulaukė šlovės svetimose šalyse: tapytojas Vytautas Kasiulis (1918-1995), skulptorius Antanas Mončys (1921-1993) – Prancūzijoje, iš Rytprūsių kilęs Pranas Domšaitis (1880-1965) – Pietų Afrikoje, grafikas Vladas Ratas-Rataiskis (1910-1973) – Australijoje ir t.t. Niujorke gyvenęs Jurgis Mačiūnas (1931-1978) įėjo pasaulio XX a. meno istorijon kaip vienos iš avangardinių meno krypčių, vadinamos „fluxus" (lotyniškai „judėjimas, takumas"), pradininkas ir žymiausias atstovas.

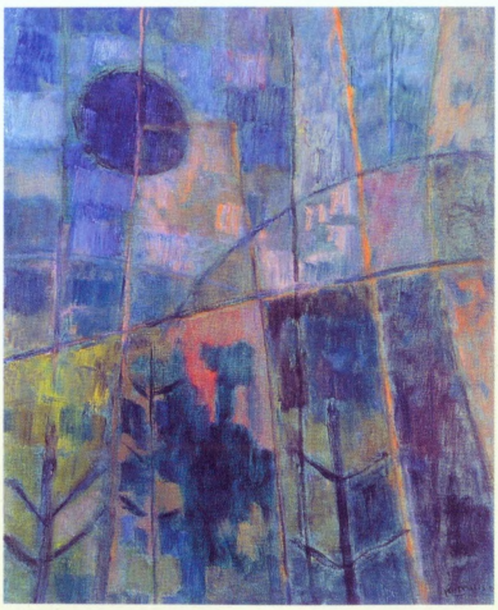

❸ Antanas Mončys. Paukščių lizdas, pirma aranžuotė

Tuo tarpu smurtu į Sovietų Sąjungą įjungtoje Lietuvoje pokary įsigalėjo komunistinė diktatūra, neaplenkusi nė dailės. Iš dailininkų buvo reikalaujama, kad jie savo darbuose liaupsintų komunistinį režimą bei jo vadus. Mirus diktatoriui Stalinui, režimas kiek sušvelnėjo, ir nuo 7-ojo dešimtmečio dailė, nors ir spaudžiama, jau vadavosi iš kūrybą kaustančių reikalavimų, modernėjo. 7-8 dešimtmetyje ėmė garsėti lietuvių vitražo menas, ypač Kazio Morkūno (g. 1929) ir Algimanto Stoškaus (1925-1998) vitražai. Išryškėjo savitas lietuvių tapybos bruožas – ypatingas dailininkų dėmesys spalvų skambesiui, jų dermei ir kuriamai nuotaikai paveiksle. Tai būdinga buvusio „arsininko", žymaus profesoriaus Antano Gudaičio, Algirdo Petrulio

5 *Antanas Martinaitis. Abrakadabra, 1982-1985 m.*

6 *Algirdas Petrulis. Juoda saulė, 1989 m.*

(g. 1915), Jono Švažo (1925-1976), Vinco Kisarausko (1934-1988), Antano Martinaičio (1939-1986), Ričardo Vaitekūno (g. 1940) tapybai. Grafikai sėmėsi idėjų iš senųjų liaudies raižinių, iš tautosakos dvasios – todėl tokia poetiška ir sodri, nors kiekvieno skirtinga, Rimtauto Gibavičiaus (1935-1993), Algirdo Steponavičiaus (1927-1996), Birutės Žilytės (g. 1930), Petro Repšio (g. 1940) grafika. Į liaudies skulptūros raiškos paslaptis gilinosi skulptoriai, pvz., Vladas Vildžiūnas (g. 1932), kai kurie tyrinėjo gyvosios gamtos arba technikos pasaulio formas, kaip Kazys Valaitis (1934-1974), Gediminas Karalius (g. 1942), Mindaugas Navakas (g. 1952).

Dabartinė nepriklausomos Lietuvos dailė įvairi, pilna priešingybių kaip niekada anksčiau. Vieni dailininkai tęsia tradicijas, kiti perima paskutines pasaulio meno naujoves. Keičiasi raiškos būdai, išnyksta įvairių dailės šakų ribos, kai kurie menininkai kūryboje panaudoja net kompiuterius, videokameras, jungia lyg ir nesuderinamas medžiagas, keistus, atsitiktinius daiktus. Šie eksperimentai vadinami žodžiu „postmodernizmas" (t. y., kas ateina po modernizmo), tik vargu ar kas gali numatyti, kokia kryptimi nueis menas po 20 ar 50 metų.

7 *Ksenija Jaroševaitė. Įkyrios mintys, 1982 m.*

8 *Kęstutis Grigaliūnas. Look, 1996 m.*

DAR ŽIŪRĖK
98 p. MUZIKA

Kinas

Pirmasis lietuvis, filmavęs paprastus gyvenimo vaizdus (1909–1913), buvo A. Račiūnas. Savo filmuotą medžiagą jis rodė JAV lietuvių kolonijose. Nuo 1910 m. V. Starevičius (1882–1965) pirmasis pasaulyje kūrė meninius lėlių filmus. Kino teatruose 1921 m. jau rodytos lietuviškos kronikos, o režisierius J. Vaičkus 1932 m. Kaune įkūrė kino aktorių studiją.

Kinas dar nespėjo sustiprėti, kai prasidėjo II pasaulinis karas. Sovietiniu laikotarpiu kinas, kaip ir visas menas, turėjo paklusti ideologiniams reikalavimams.

❶ *Robertas Verba*

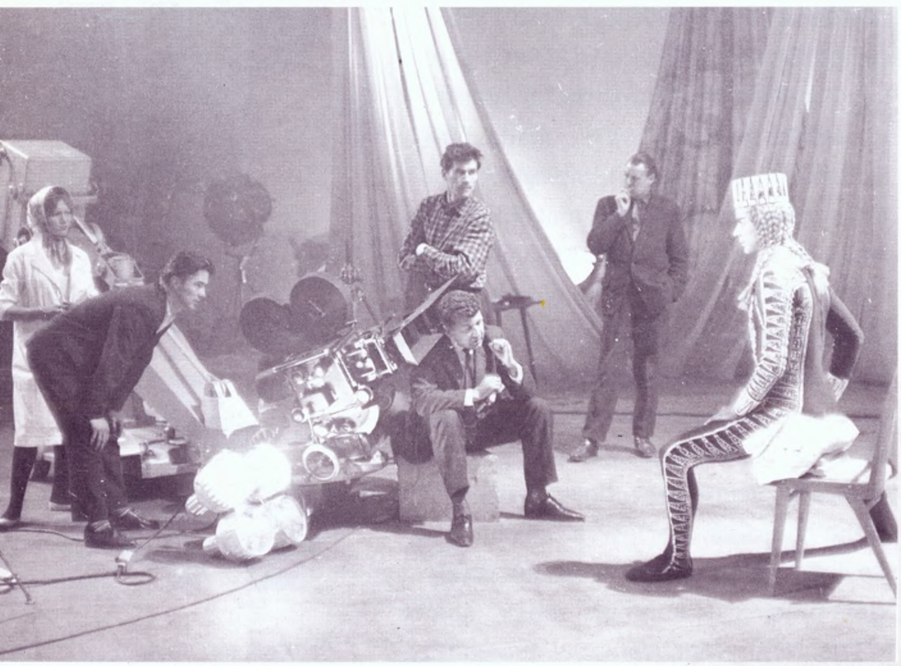
❸ *Vytautas Žalakevičius*

❹ *Marijonas Giedrys*

❺ *Raimondas Vabalas*

❷ *„Eglė Žalčių karalienė. Rež. Vytautas Mockus. Žilvinas – Raimondas Minderis*

❻ *Arūnas Žebriūnas*

Kad išvengtų pliko realizmo, patriotizmo, mūsų filmų režisieriai savo darbuose akcentuodavo poetiškumą, metaforas. Tai padėdavo nukreipti dėmesį nuo vaizduojamos temos (pokario žiauru-

⑦ „Gražuolė“. Inga – Inga Mickytė. Rež. A. Žebriūnas

⑨ „Elzė iš Gilijos“. Rež. A. Puipa. Tėvas – Kostas Smoriginas, Elzė – Eglė Jeselskytė

mus, pasipriešinimo kovą, panaudodamas poetinę stilistiką, parodė Arūnas Žebriūnas novelėse „Paskutinis šūvis“, „Gyvieji didvyriai“). A. Žebriūnas yra pastatęs filmus „Paskutinę atostogų

⑩ Gytis Lukšas

⑪ „Naktibalda“. Rež. A. Žebriūnas. Domas – Darius Bratkauskas, Zita – Daiva Daujotytė

⑧ „Herkus Mantas“. Rež. M. Giedrys

dieną“ (1964), „Velnio nuotaką“ (1975), „Riešutų duoną“ (1977).

Vienas iškiliausių Lietuvos kino režisierių yra Vytautas Žalakevičius (1930–1996) priklausęs intelektualinei krypčiai. „Vienos dienos kronika“ (1963) – bandymas ieškoti tiesos, kiek leido to meto cenzūra. Kodėl tylėjai, slėpeisi, kai reikėjo tavęs, tavo nuomonės, tiesos? Drąsus ir jo filmas „Niekas nenorėjo mirti“ (1965), nagrinėjantis ypač skaudžią pokario temą.

Prasidėjęs atšilimo laikotarpis jau leido kinematografininkams laisviau nušviesti pokario tragizmą (A. Grikevičius, A. Dausa „Jausmai“ (1968) – poetinės krypties filmas).

⑫ „Paskutinė atostogų diena“. Rež. A. Žebriūnas. Tėvas – Bronius Babkauskas, Vika – Lina Braknytė

1 „Mažasis princas“. Rež. A. Žebriūnas. Lakūnas – Otaras Koberidzė, Berniukas – Evaldas Mikolajūnas

2 Augustinas Gricius

3 Henrikas Šablevičius

4 Algimantas Puipa ir Jūratė Onaitytė

5 Kadras iš videofilmo „Dvynukės ir močiutės“. Rež. Kristina Gudonytė. Tonis – Simonas, Zepas – Dominykas Jonaičiai

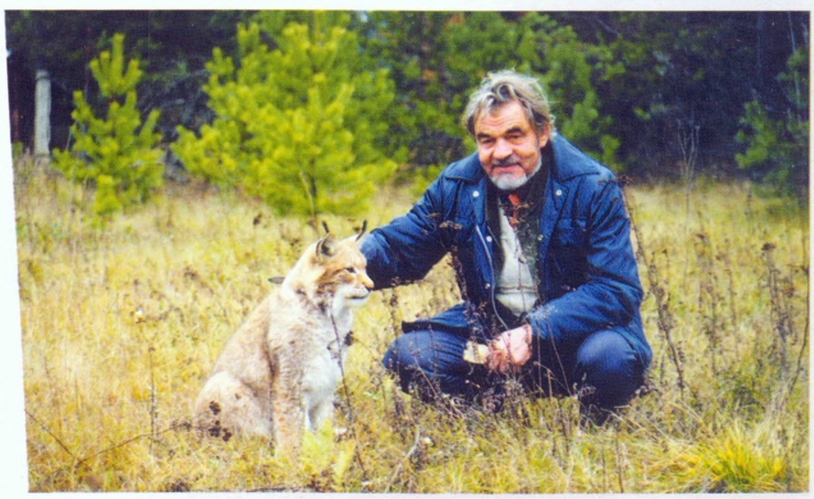
Istorinei tematikai priskirtinas „Herkus Mantas" (1972), pastatytas Marijono Giedrio. Raimondo Vabalo „Skrydis per Atlantą" – poetiškas S. Dariaus ir S. Girėno žygdarbio apdainavimas.

Algimanto Puipos „Vilko dantų karoliai", „Moteris ir keturi jos vyrai" – labai plastiškas filmas, vaizduojantis Mažosios Lietuvos gyvenimą.

Sodrūs lietuviško kaimo vaizdai, ryškūs charakteriai Gyčio Lukšo filme „Virto ąžuolai", poetinio kino plastika filme „Mano vaikystės ruduo" (1977), reikšmingi aktorių darbai psichologinėje dramoje („Vasara baigiasi rudenį", 1982), neįprastas tragikomiškas pokario temos vaizdavimas „Mėnulio Lietuvoje" (1998).

Mūsų režisieriai yra sukūrę daug gerų dokumentinių filmų. Tai Robertas Verba „Šimtamečių godos", Henrikas Šablevičius „Regėjimai", Audrius Stonys „Neregių žemė" (apdovanojimas „Felix" už geriausią Europos dokumentinį filmą 1992).

Režisierius Petras Abukevičius (1928–1997) yra sukūręs apie 50 dokumentinių ir mokslo populiarinimo filmų gamtos tematika. Net trejus metus režisierius bendravo su meškute Nida ir sukūrė 13 filmukų apie Lietuvos gamtą (1976–1978). Šis darbas tarptautiniame Niujorko kino festivalyje apdovanotas si-

6 Petras Abukevičius

❼ *Janina Lapinskaitė filmuojant kino filmą „Iš elfų gyvenimo“*

❽ *Audrius Stonys. „Viena“, dokumentinis filmas*

dabro medaliu. Savitas gamtos ir gyvūnų pasaulis atsiskleidžia jo filmuose apie vilkus („Vilkų šeimyna", 1981, „Vilkiukai", 1983), juodąjį gandrą ir kt. P. Abukevičius stebėjo ir filmavo retus paukščius bei gyvūnus Sibire, Kamčiatkoje.

Janina Lapinskaitė (g. 1953), pelniusi Didįjį prizą Monte Karle už filmą „Iš elfų gyvenimo" (1997), savo darbuose pasakoja apie nepavydėtino likimo žmones, tarsi mėgindama įrodyti, kad jie yra tokie kaip visi, tik mes į juos žiūrime kitaip. Teatro kostiumais aprengti pensionato gyventojai filme „Iš skruzdėlių gyvenimo" (1995) atsiveria prieš filmavimo kamerą, pasakodami savo gyvenimo istorijas. Režisierę domina retų likimų ar profesijų žmonės („Venera su katinu" (1998), „Iš avinėlių gyvenimo"). Už darbus J. Lapinskaitė gavo aukščiausią mūsų televizijos įvertinimą „Aukso bitę", pelnė ne vieną tarptautinį apdovanojimą.

Daug filmų yra sukūrę animatoriai. Zenonas Šteinys (1946–1997) „Kartą Lietuvoj"(1990), „Batas" (1996); Ilja Bereznickas (g. 1953) „Baubas" (1989), „Bermudų žiedas" (1990); Henrikas Vaigauskas „Kurmis" (1991), „Pirkia su svirpliais" (1998); Jūratė Leikaitė (g. 1963) „Metamorfozės" (1996).

❾ *„Zyzla“. Rež. Lina Venslovienė*

❿ *„Svajonių bokštas“. Rež. Jūratė Leikaitė*

⓫ *„Neringa“. Rež. Algirdas Selenis, Aurika Selenienė*

⓬ *„Heroes“. Rež. Robertas Urbonas, Henrikas Vaigauskas*

DAR ŽIŪRĖK
➲ 102 p. DAILĖ

Sportas

LIETUVA

❶ *Lietuvos tautinio olimpinio komiteto ženklas*

❹ *Vladas Vitkauskas su Lietuvos vėliava aukščiausioje Antarktidos Vinsono (4897 m) viršukalnėje. 1994 12 05*

Lietuvoje gimė ir subrendo daug puikių sportininkų. Ne vienas iš jų tapo olimpiniu, pasaulio ar Europos čempionu.

Lietuvos sportininkai olimpinėse žaidynėse pirmą kartą dalyvavo 1924 m. gegužės 24 dieną. Ši diena ir laikoma Lietuvos olimpinio komiteto įkūrimo data.

Atgavus Lietuvos nepriklausomybę, buvo atkurtas ir Lietuvos olimpinis komitetas. Jo pirmininku išrinktas Artūras Poviliūnas.

Šiuo metu Lietuvoje kultivuojamos 102 sporto šakos, veikia daugiau kaip 800 įvairių sporto klubų, yra 104 sporto mokyklos.

❷ *Kristina Poplavskaja ir Birutė Šakickienė*

❺ *Margarita Drobiazko ir Povilas Vanagas*

❸ *Tautinės olimpiados atidarymo iškilmės, 1938 m.*

Lietuvoje ypač pamėgtas krepšinis. 1938 m. Lietuvos krepšininkai tapo Europos čempionais. Kas nežino mūsų krepšininkų Modesto Paulausko, Arvydo Sabonio, Šarūno Marčiulionio, Rimo Kurtinaičio, Valdemaro Chomičiaus? „Žalgirio" žaidėjai SSRS rinktinės sudėtyje 1988 m. tapo Seulo olimpinių žaidynių čempionais. 1999 m. „Žalgiris" laimėjo Eurolygą. Puikiai žaidžia „Lietuvos ryto", „Sakalų" komandos.

Mūsų rankininkė Aldona Česaitytė-Nenėnienė net du kartus tapo olimpine čempione, taip pat ir krepšininkė Angelė Rupšienė, dviratininkas Gintaras Umaras.

❻ *„Žalgiris“*

❼ *Daina Gudzinevičiūtė*

Iškilūs ir Lietuvos boksininkai – Algirdas Šocikas, Ričardas Tamulis, o Danas Pozniakas 1968 m. Mechike laimėjo aukso medalį.

❽ *Arvydas Sabonis*

❾ *Diana Žiliūtė*

❿ *Jurgis Kairys*

Puikių rezultatų yra pasiekusios dviratininkės Diana Žiliūtė, 1998 m. pasaulio čempionė, ir seserys Rasa ir Jolanta Polikevičiūtės, Edita Pučinskaitė, 1999 ir 2001 metų pasaulio čempionė.

Pirmą kartą per visą Lietuvos sporto istoriją šokėjai ant ledo Margarita Drobiazko ir Povilas Vanagas laimėjo bronzos medalius Europos ir Pasaulio čempionatuose.

Ir Lietuvoje, ir pasaulyje žavimasi akrobatinio skraidymo meistro Jurgio Kairio skrydžiais. Jis – daugkartinis pasaulio ir Europos čempionas ir prizininkas, neseniai pasiekęs naują rekordą – aukštyn ratais praskridęs po tiltu Kaune, Pasaulio taurės Japonijoje laimėtojas.

Keliautojas alpinistas Vladas Vitkauskas yra pirmasis lietuvis, įkopęs į aukščiausią pasaulio viršukalnę Everestą (8848 m) ir pirmasis pasaulyje užnešęs mūsų valstybės vėliavą į visų žemynų aukščiausių kalnų viršūnes.

2000 m. mūsų sportininkai iš Olimpinių žaidynių Sidnėjuje parvežė du aukso (disko metikas Virgilijus Alekna ir šaulė Daina Gudzinevičiūtė) ir tris bronzos medalius (irkluotojos Kristina Poplavskaja ir Birutė Šakickienė, dviratininkė Diana Žiliūtė ir šaunioji krepšininkų komanda).

⓫ *Virgilijus Alekna*

RODYKLĖ

Lituanica

ILIUSTRACIJOS

Lietuvos heraldikos komisijos archyvas: **6** p. 3. **8** p. 2, 3, 4. **70** p. 1. **72** p. 1. **74** p. 1. **75** p. 4. **76** p. 1. **77** p. 3; Lietuvos garso ir vaizdo archyvas: **7** p. 5, 6, 7. **15** p. 7. **36** p. 1, 2, 3, 4. **37** p. 7. **38** p. 1, 4. **70** p. 2. **72** p. 6. **110** p. 3; Krašto apsaugos ministerijos archyvas: **12–13** p. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8; Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto archyvas: **21** p. 4, 5. **24** p. 2. **90** p. 1, 2, 5. **91** p. 6, 7, 8, 9. **92** p. 3; Lietuvos monetų kalyklos archyvas: **11** p. 6, 7.; M. Mažvydo bibliotekos vaikų literatūros skaityklos archyvas: **93** p. 7; Leidyklos „Alma littera" archyvas: **14** p. 4. **15** p. 5, 6. **17** p. 3. **18** p. 2. **28** p. 6. **31** p. 4. **32** p. 2. **34** p. 1, 3. **104** p. 3; Leidyklos „Kraštotvarka" archyvas: **29** p. 1. **33** p. 4.; Leidyklos „Šviesa" archyvas: **20** p. 2; Nacionalinio dramos teatro archyvas. Fotografas D. Matvejevas: **95** p. 7, 9, 13; Vilniaus „Lėlės" teatro archyvas. Fotografas A. Zavadskis: **94** p. 3, 6. **95** p. 14; Lietuvos Kompozitorių sąjungos archyvas: **98** p. 4. **99** p. 6, 8; Lietuvos dailės muziejaus šiuolaikinės dailės informacijos centro archyvas: **105** p. 5, 6, 7, 8; Lietuvos nacionalinio operos ir baleto teatro archyvas. Fotografas M. Raškovskis: **96** p. 2, 3, 4. **97** p. 5, 7, 9, 10; Lietuvos Kino studijos archyvas: **109** p. 9, 10, 11, 12; P. Abukevičiaus asmeninis archyvas: **108** p. 6; V.註Ališausko asmeninis archyvas: **24** p. 5; K. Gudonytės asmeninis archyvas: **108–109** p. 5; E. Rimšos asmeninis archyvas: **9** p. 6; A. Stonio asmeninis archyvas: **109** p. 8; Vl. Vitkausko asmeninis archyvas: **110** p. 4; Lietuvos nacionalinis muziejus: **9** p. 5. **10** p. 1, 2, 3, 4. **11** p. 5. **18** p. 4. **19** p. 6. **22** p. 2, 3. **23** p. 7. **26** p. 1, 2. **27** p. 1, 2, 3, 4, 5. **28** p. 1, 2, 3, 4, 5, 7. **30** p. 1. **32** p. 1. **35** p. 6. **37** p. 5, 6. **38** p. 1, 4. **39** p. 5, 7; Lietuvos dailės muziejus: **24** p. 3. **34** p. 2. **35** p. 5. **38** p. 2, 3; Vytauto Didžiojo karo muziejus: **38** p. 2, 3; Lietuvos genocido aukų muziejus: **39** p. 6; Muzikos, kino ir teatro muziejus: **94** p. 1, 2, 4, 5. **95** p. 10, 11, 12. **96** p. 1. **98** p. 1, 2, 3. **103** p. 6. **106** p. 1, 2, 3, 4, 5, 6. **107** p. 7, 8, 9, 10, 11, 12. **108** p. 1, 2, 3, 4; *Lietuvos tapyba*. V. Vaga, 1979.: **102** p. 3. **104** p. 2; Jonas Mekas *Just Like a Shadow*. Steidl Publishers 2000.: **104** p. 4; *Alt und neues Preussen by Ch. Hartknoch*. Königsberg, 1684.: **23** p. 5; *Reuters* agentūra: **110** p. 5

FOTOGRAFIJOS

R. Adžgausko: **101** p. 6; A. Balbieriaus: **88** p. 3, 4. A. Baltėno: **68** p. 5; Dž. Barysaitės: **7** p. 9; Kl. Driskiaus: **6** p. 1. **7** p. 4. **16** p. 1. **19** p. 5, 7. **20** p. 3. **21** p. 6. **22** p. 4. **63** p. 4. **66** p. 3, 5. **70** p. 4. **71** p. 5. **86** p. 1, 2, 3, 4. **87** p. 5, 6. **88** p. 2. **89** p. 5, 6. **90** p. 4. **111** p. 8, 10b; J. Grikienio: **35** p. 4; Vl. Gurevičiaus: **7** p. 8; R. Jurgaičio: **111** p. 10a; A. Liugos: **95** p. 8; O. Pajėdaitės: **92** p. 4; S. Paltanavičiaus: **18** p. 1, 3. **25** p. 7, 11. **30** p. 2, 3. **31** p. 7. **41** p. 5. **42** p. 1, 2, 4, 5. **43** p. 7, 8, 9, 10. **44** p. 1, 2, 3, 4, 5. **46** p. 3. **48** p. 2, 3, 4, 5. **49** p. 9, 10, 11. **50** p. 1, 2, 4, 5. **51** p. 7, 8, 9, 10. **52** p. 1, 4. **54** p. 3. **55** p. 4, 5, 6, 7. **56** p. 2, 3. **57** p. 4, 7. **58** p. 2, 3, 4, 5b. **59** p. 6, 7, 8, 9, 10. **60** p. 1, 2, 3, 4, 5. **61** p. 7, 8, 9, 10, 11. **62** p. 2. **63** p. 6, 7. **64** p. 1, 3. **65** p. 4, 5, 6, 7, 8, 9. **66** p. 1, 4. **67** p. 6, 8, 10. **68** p. 1, 2, 3. **69** p. 7. **71** p. 7. **74** p. 2. **79** p. 9. **84** p. 1, 2, 3, 4, 5. **85** p. 6, 7, 11, 12. **86** p. 6, 7, 9, 11, 12; S. Platūkio: **20** p. 1. **22** p. 1. **26** p. 3. **28** p. 6. **29** p. 2. **31** p. 5. **52** p. 2. **64** p. 2. **68** p. 4. **76** p. 3, 6; R. Požerskio: **6** p. 2. **8** p. 1. **14** p. 1, 3. **16** p. 2. **17** p. 4. **23** p. 6. **24** p. 1. 4. **25** p. 6, 8, 9, 10. **31** p. 6. **32** p. 3. **39** p. 8. **40** p. 1, 2, 3. **41** p. 4, 6, 7. **42** p. 3. **43** p. 6. **45** p. 6, 8, 9. **46** p. 1. **47** p. 5, 6, 7. **49** p. 8. **50** p. 3. **51** p. 6. **52** p. 3. **53** p. 6. **54** p. 2. **55** p. 8. **57** p. 6. **61** p. 6. **62** p. 3. **63** p. 5. **66** p. 2. **67** p. 7, 9. **69** p. 6, 8. **70** p. 3. **71** p. 6, 8, 9. **72** p. 2, 3, 4, 5. **73** p. 7, 8, 9, 10, 11, 12. **74** p. 3, 5, 6. **75** p. 1, 2, 3, 5. **76** p. 2, 4, 5. **77** p. 1, 2, 4, 5. **78** p. 1, 2, 3, 4. **79** p. 5, 6, 7, 8, 10. **80** p. 1, 2, 3, 4. **81** p. 5, 6, 7, 8. **82** p. 1, 2, 3. **83** p. 5, 6, 7, 8. **85** p. 8, 10, 13. **87** p. 7. **88** p. 1. **89** p. 7. **95** p. 15. **99** p. 5; A. Rakausko: **97** p. 6, 8. **99** p. 7, 9. **100** p. 1, 2, 3, 4, 5. **101** p. 9; S. Kirvelos: **47** p. 4. **48** p. 1. **49** p. 6. **53** p. 5. **54** p. 1; R. Mickaus: **83** p. 4; H. Sakalausko: **26** p. 4; J. Šalkausko: **110** p. 2. **111** p. 6, 7, 9, 10, 11; B. Talaikio: **101** p. 7, 8; A. Tarabildos: **14** p. 2. **18** p. 2. **23** p. 6. **45** p. 7. **46** p. 2. **56** p. 1. **57** p. 5. **58** p. 5a. **62** p. 1. **74** p. 4. **79** p. 11; M. Vidzbelio: **109** p. 7; A. Žižiūno: **92** p. 1, 2. **93** p. 8, 9.

SL 412.

Išleido leidykla „Alma littera",

A. Juozapavičiaus g. 6/2, 2005 Vilnius

Interneto svetainė: www.almali.lt

Spaudė AB spaustuvė „Spindulys",

Gedimino g. 10, 3000 Kaunas

Enciklopedija vaikams

APIE LIETUVĄ

ENCIKLOPEDIJOJE RASI ATSAKYMUS Į DAUGELĮ KLAUSIMŲ, GAUSYBĘ SPALVOTŲ ILIUSTRACIJŲ

Sužinosi:

- kaip susikūrė Lietuvos valstybė, kokie jos simboliai
- apie Lietuvos kunigaikščius ir dabartinius valstybės vadovus
- apie šalies kultūrą
- apie Lietuvos klimatą
- gyvūnus ir augalus, pievas ir miškus
- kuri upė giliausia, šalčiausia,
  kuris ežeras didžiausias,
  o kalnas aukščiausias
- ir daug daug kitų įdomybių

ISBN 9955-08-096-5

9 789955 080961